

حج

آموزه ها و آثار اجتماعی

حسین باقی

بسم الله الرحمن الرحیم

آموزه ها و آثار اجتماعی حج

نویسنده:

حسین بافکار

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

آموزه ها و آثار اجتماعی حج

مشخصات کتاب

سرشناسه : بافکار، حسین، ۱۳۴۳ -

عنوان و نام پدیدآور : آموزه‌ها و آثار اسلامی حج/ حسین بافکار.

مشخصات نشر : تهران: نشر مشعر، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۱۵۶ ص.؛ ۹×۱۹/۵ س‌م.

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۰۵۴۰-۳۹۱-۹

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۵۳- ۱۵۶.

موضوع : حج

موضوع : حج -- جنبه‌های اجتماعی

رده بندی کنگره : BP۱۸۸/۸/ب۲آ۸ ۱۳۹۱

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۳۵۷

شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۰۳۰۲۰

ص:۱

دیباچه

ص:۲

ص:۳

ص:۴۰

ص:۵

ص:۶

ص:۷

ص:۸

ص:۹

وَ أَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ یَأْتُوکَ رِجالاً وَ عَلی کُلِّ ضامِرٍ یَأْتِینَ مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ (حج:۲۷)

و مردم را به حج دعوت کن تا پیاده و سواره بر مرکب‌های لاغر (چابک و ورزیده) از هر راه دوری به‌سوی تو بیایند.

خداوند متعال، همه انسان‌ها، نه فقط مؤمنان و موحدان را به طواف و زیارت خانه‌اش، با آداب و مناسک ویژه‌ای، فراخواند تا مراتب بندگی و تسلیم را با زبان جهانی و بین‌المللی برای همگان توصیف کند؛ زیرا مناسک حج از نمادها و رمزواره‌هایی تشکیل شده است که به دین و فرهنگ خاصی محدود نمی‌شود؛ تعالیمی مثل گردش بر مدار توحید، مبارزه با شیطان و قربانی برای خداوند و. . . ؛ به این ترتیب حج بزرگ‌ترین فراخوان و تجمع بشری است که از نظر قدمت، گستردگی و عمق معارف و سطح مناسک برتر از همه تجمع‌های دینی در جهان است.

ص:۱۰

این تجمع بزرگ، آثار و برکات فراوانی دارد که در آیات قرآن و روایات بیان شده است. تا به حال، آثار متعددی در ابعاد اخلاقی، عرفانی، تاریخی و فقهی حج چاپ شده است، ولی برخلاف تأکیدهای فراوان امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری بر ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، آثار کمتری به این موضوع اختصاص یافته است.

دشمنان اسلام و استعمارگران تلاش کرده‌اند تا حج را در جنبه فردی و اخلاقی آن محدود کنند. حاکمان سرسپرده نیز مانع از این شده‌اند که حج ابراهیمی با تمام ابعاد سیاسی و اجتماعی خود بروز کند. در نتیجه جهان اسلام از ظرفیت‌های این موهبت الهی برای تقویت مسلمانان در سطح ملی و بین‌المللی بی‌بهره شده است.

اثر حاضر، حاصل زحمات پژوهشگر ارجمند، جناب آقای «حسین بافکار» است که سعی کرده است جنبه‌های اجتماعی حج را تبیین و آسیب‌شناسی کند. امید است که مورد توجه و استفاده زائران گرامی قرار گیرد و قدمی هرچند مختصر در راستای تحقق فرهنگ عظیم حج باشد.

انه ولی التوفیق

پژوهشکده حج و زیارت

گروه مطالعات اجتماعی

ص:۱۱

مقدمه

بی‌شک فریضه عبادی حج، گسترده‌ترین و پرشورترین اجتماع انسانی در یک میقات زمانی است. ولی این اجتماع عظیم انسانی، خود، دعوتی فراملّیتی از سوی معبود است که سالانه عموم جهانیان را به خود فرا می‌خواند.

البته در میان جهانیان، این مسلمانانند که با این عبادت الهی آشنایی دیرینه دارند؛ چنان‌که هر ساله، هزاران انسان موحد از گستره گیتی بدین دعوت لبیک می‌گویند و با جدایی از خانواده و کاشانه خود، برای میثاق با حضرت دوست راهی سفری پر رمز و راز می‌شوند. در طول سفر، لباس گناه از تن بیرون و لباس عفاف و بندگی بر تن می‌کنند. برای محرم شدن دل، دیده از گناه بازمی‌دارند. زنگار دل با زلال زمزم می‌زدایند و سعی در صفای جان و دل می‌کنند. گرد خانه دوست به طواف درمی‌آیند. در مشعر، عرفات و منا بیتوته کرده و در نهایت، نفس خود را قربانی می‌کنند.

ص:۱۲

اگرچه در طول تاریخ، همواره گروهی سطحی‌نگر و کوته‌اندیش و مغرض کوشیده‌اند این اعمال پرشور و انسان‌ساز را عبادتی فردی و تلاشی بیهوده جلوه دهند و چنان بنمایند که نشان از عقب‌افتادگی اجتماعی است، ولی ژرف‌اندیشان و اندیشمندان، نه تنها با سیر در اقیانوس بیکران معارف و اسرار حج از درک کامل آن ناتوان و در شگفت‌اند، بلکه کوشیده‌اند گوهرهای ناب حکمت، رشد و هدایت را از آن صید کنند؛ زیرا حج تنها یک عبادت فردی یا حرکت جمعی صرف نیست. بلکه منشوری چندضلعی و چند بعدی است که پروردگار یکتا با پرتوافکنی انوار الهی خود، موجب بازتاب بی‌نهایت رنگ از آن شده است که هر انسان خردمندی به مقیاس دانش، بینش و سنجش خود، می‌تواند مشخصه‌های ابعاد بازتابیده شده حج را دریافت و ثبت کند و سپس به تفسیر و بررسی آن بپردازد. ازاین‌رو، بسیار شایسته خواهد بود که هر یک از ابعاد حج (عبادی، سیاسی، اجتماعی و. . .) مورد ژرف‌نگری و واکاوی عمیق قرار گیرد.

در این راستا، بررسی بُعد اجتماعی حج از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا حج در بعد اجتماعی، نمونه عملی نظام صالح اجتماعی است که معلمان واقعی بشر، انبیای بزرگ الهی، ابراهیم خلیل‌الله و محمد حبیب‌الله در سرزمین وحی بنیان نهادند. نظامی اجتماعی که در پرتو

ص:۱۳

ایمان سامان می‌یابد و هر ساله در وجود انسان‌های حج گزار موحد متبلور می‌شود.

در حقیقت، هر ساله این نظام اجتماعی ارزش‌هایی را به نمایش می‌گذارد که برای دگرگونی زندگی فردی و اجتماعی هر انسان خردمند و نیز برای ساختن نظام اجتماعی سالم در هر موقعیت جغرافیایی، ضروری است. پس سعادتمند کسی است که بعد معنوی و اجتماعی حج را به نیکی دریابد. وگرنه به فرموده پیشوای ما امام‌صادق علیه السلام: «چه بسیارند نغمه‌سرایان حج و چه اندکند حج گزاران واقعی» .(۱)

البته هنوز راهی بس دراز در پیش است تا فلسفه، آثار و آموزه‌های حج، به‌ویژه در بعد اجتماعی شناخته و شناسانده شود تا مسافران قبله با آگاهی و شعور دینی کامل بر آن مواقف کریمه و مشاعر عظیمه که محل هبوط فرشتگان الهی و توقفگاه انبیا و اولیای پروردگار است، گام بگذارند. امید است این اثر ناچیز گامی هرچند کوچک در ترسیم چهره زیبا و دلنشین حج، به‌ویژه در معرفی آموزه‌ها و آثار اجتماعی آن باشد و مسافران قبله را به نحو شایسته به اهداف اجتماعی حج رهنمون گرداند. ان‌شاءالله.

۱- مجمع البحرین، فخرالدین طریحی، ماده ضج، ما أكثر الضّجيج و أقلّ الحجيج .

ص:۱۴

ص:۱۵

فصل اول: دلایل توجه به بُعد اجتماعی حج

اشاره

عبادات و فرایض، افزون بر جنبه فردی با تأثیری که در دگرگونی روحی، فکری و اخلاقی افراد بر جای می‌نهند، به نوعی با موضوعات اجتماعی در ارتباطند. در این میان، حج با مجموعه‌ای از اعمال و عبادات به ظاهر جدا از هم، می‌تواند نقش مهمی در تغییر ساختار نظام‌های اجتماعی ایفا کند؛ زیرا از سویی مناسک حج، کاری خودسرانه نیست که شخص مسلمان براساس سلیقه شخصی و با تأثیرپذیری از فضای قانونی یا فرهنگی جامعه خود، آنها را انجام دهد، بلکه بر پایه اصول و قواعد دقیق فقهی است. خداوند این اصول و قواعد را براساس نیازهای فطری انسان و جامعه

ص:۱۶

تنظیم کرده است که به انسان و زندگی اجتماعی او سامان می‌بخشد و زمینه رشد و شکوفایی شخصیت فرد مسلمان و جامعه دینی‌اش را فراهم می‌سازد. از سوی دیگر، وضعیت در مراسم حج چنان است که برای فرد زائر، حضور در جمع و روابط اجتماعی امری بدیهی است و از جوهره حج جدا نیست.

می‌توان گفت که مسافر خانه خدا، آن هنگام که آهنگ سفر از وطن می‌کند تا آن دم که به میهن برمی‌گردد، رابطه‌اش با گروه و جمع است که این نشانگر جدایی‌ناپذیری روح جمعی از تار و پود حج است. البته در طول تاریخ همواره عده‌ای آگاهانه یا ناآگاهانه کوشیده‌اند که حج را فریضه فردی قلمداد کنند و مانع از توجه به بعد اجتماعی حج و تبلور آثار اجتماعی آن شوند. ولی دلایل محکم ذیل، چنین اندیشه‌هایی را نقض می‌کند:

- آیات اجتماعی حج در قرآن و روایت‌های ائمه معصوم علیهم السلام؛
- کنگره‌ای بودن مناسک و اعمال حج؛
- دیدگاه‌های اجتماعی موجود درباره حج؛
- تفکیک‌ناپذیر بودن مراسم مذهبی از اجتماعات انسانی.

در این فصل موارد ذکر شده، تحلیل و بررسی می‌شود.

ص:۱۷

۱. آیات اجتماعی حج در قرآن و روایت‌های ائمه معصوم علیهم السلام

اشاره

در منابع دینی، همچون آیات قرآن و روایات ائمه معصوم علیهم السلام از فریضه حج با مفاهیم اجتماعی فراگیری، نظیر دعوت عمومی، منافع عمومی، هدایت عمومی و. . . یاد شده است که جملگی بیانگر توجه به بعد اجتماعی حج است.

الف) دعوت عمومی مردم

از امتیازات مخصوص به حج این است که آیات حج خطاب به عموم مردم است که از آن به «الناس» تعبیر شده است؛ از جمله می‌فرماید: (وَ أَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ) ؛ «و مردم را به حج دعوت کن» . (حج:۲۷)

یا می‌فرماید:

(وَ لِلَّهِ عَلَی النَّاسِ حِجُّ الْبَیْتِ) (آل عمران:۹۷)

و برای خدا بر مردم [واجب] است که آهنگ خانه [او] کنند.

یا می‌فرماید:

(جَعَلَ اللهُ الْکَعْبَةَ الْبَیْتَ الْحَرامَ قِیاماً لِلنَّاسِ) (مائده:۹۷)

خداوند کعبه - بیت الحرام - را وسیله‌ای برای استواری و سامان بخشیدن به کار مردم قرار داده است.

«ناس» واژه‌ای بی‌رنگ، بدون نام و نشان و برای همه

ص:۱۸

فرزنـدان آدم است و فراگیرترین کلمه به کار برده شده در فرهنگ قرآن است. از آن‌رو که دین برای سـعادت و رسـتگاری آدمیان است و از این نظر که بین انسان‌ها تفاوتی نیست، مخاطب قرآن همه انسان‌هایند و مشخصه‌های انسانی، آن را محدود نمی‌سازد.(۱) این‌گونه آیات و روایات، دلالتی روشن بر «بعـد اجتماعی حـج» دارنـد. اگر حج، فریضه‌ای فردی بود، لازم نبود این همه روی کلمه «النّاس» تکیه شود.

به‌ویژه خداوند در آیه اول، خطاب به حضرت ابراهیم علیه السلام می‌فرماید:

(وَ أَذِّنْ فِی النّاسِ بِالْحَجِّ یَأْتُوکَ رِجالاً وَ عَلی کُلِّ ضامِرٍ یَأْتِینَ مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ) (حج: ۲۷)

و مردم را به حج دعوت کن تا پیاده و سواره بر مرکب‌های لاغر (چابک و ورزیده) از هر راه دوری به‌سوی تو بیایند.

در این آیه، گروه پیـاده، یعنی توده مردم؛ گروهی که برای رفتن به خـانه خـدا وسـیله‌ای ندارنـد و بـا پای پیاده رهسـپار دیار عشق و ایمـان می‌شونـد. خداونـد اینها را مقـدم بر گروه سواره، یعنی گروه توانگر جامعه ذکر کرده است. البته هر دو گروه بایـد در زمان و مکان معینی گرد هم آیند تا فریضه الهی حج را به‌طور جمعی انجام دهند.

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمدتقی رهبر، ص ۱۲۰.

ص:۱۹

ب) منافع عمومی حج

دومین موضوعی که موجب می‌شود به بعـد اجتماعی حـج توجه شود، برکات و منافع مادی و معنوی حج است که عموم حاجیان را در بر می‌گیرد؛ چنان‌که قرآن در ادامه آیه (وَ أَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ) (حج: ۲۷) می‌فرماید: (لِیَشْـهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ. . .) ؛ «تا شاهد منافع گوناگون خویش [در این برنامه حیات بخش] باشند. . .» . (حج: ۲۸)

در این آیه، منافع به صورت مطلق ذکر شـده و به منافع دنیوی یا اخروی مقیـد نشده است؛ زیرا منافع بر دو نوع است: نوع اول، منافع دنیوی است که در همین زنـدگی دنیـا سود می‌بخشـد، زنـدگی آدمی را صـفا می‌دهـد و حوائـج گونـاگون او را برآورده و نواقص مختلف را برطرف می‌سازد؛ مانند تجارت، سیاست، امارت، تدبیر، اقسام رسوم، آداب، سنن، عادات، انواع یاری‌های اجتماعی و غیر آن.

نوع دوم، منـافع اخروی است که همـان تقرب به‌سوی خـداست؛ تقربی که بنـدگی را مجسم سـازد و اثرش در عمـل و گفتـار آدمی هویدا شود.(۱)

در حقیقت به‌جا آوردن مناسک حـج، اگرچه برای کسب رضایت خـداست، منافع و برکات آن نصـیب عموم مردم هم می‌شود، چه آنانی که در حج حضور دارند و چه

۱- تفسیر المیزان، محمدحسین طباطبایی، ج ۱۴، صص ۵۴۸ و ۵۴۹ با اندکی تصرف .

ص:۲۰

آنانی که در دورترین نقاط جهان زندگی می کنند.

امام رضا علیه السلام درباره منافع اجتماعی حج می‌فرماید:

. . . وَما فِی ذَلک لِجَمیعِ الْخَلقِ مِنَ الْمَنافعِ. . . وَمَنفعةُ مَنْ فِی الْمَشرقِ وَالْمَغربِ ومَن فِی البَرِّ وَالْبَحرِ مِمَّن یَحُجُّ ومِمَّن لایَحُجُّ. . . .(۱)

از علل وجوب حج منافعی است که برای همه خلق است. . . و منافعی است برای کسانی که در شرق و غرب یا خشکی و دریا هستند، آنانی که حج می گزارند و آنان که حج به‌جا نمی‌آورند. . . .

نکته‌ای که بایـد درباره منافع دنیوی حج لحاظ شود این است که انجام دادن این فریضه، مشکلات خاص خود را دارد؛ مانند هزینه سفر، مخارج اهل و عیال، اندیشه به آتیه، مشکلات سفر و. . . که ممکن است در دل‌ها شک و تردید ایجاد کند و موجب شود که افراد در انجام دادن آن سستی کننـد و این کنگره پرشکوه وحدت و توحیـد تعطیل شود. ازاین‌رو خداونـد در قرآن با ذکر منافع اجتماعی حج، در مردم ایجاد انگیزه می کند که از منافع و برکات حج غافل نشونـد؛ زیرا «انسان مجبول به حب منفعت است» (۲)و(۳).

۱- عیون اخبار الرضاعلیه السلام، ابن بابویه، ج ۲، ص ۹۰.

۲- ترجمه تفسیر المیزان، محمدحسین طباطبایی، ج ۱۴، ص ۵۴۹.

۳- سرشت و جبلی انسان، منفعت‌گرا است. انسان همواره به دنبال نفع و سود خود است. البته همیشه نفع دنیوی مراد نیست، بلکه گاهی نفع اخروی را بر نفع دنیوی ترجیح می‌دهد.

ص:۲۱

ج) هدایت عمومی

از ویژگی‌های دیگر حج، نقش هدایتگری عمومی آن است که موجب توجه به بعد اجتماعی حج می‌شود. خداوند در قرآن می‌فرماید:

(إِنَّ أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّهَ مُبارَکاً وَ هُدیً لِلْعالَمِینَ) (آل‌عمران: ۹۶)

نخستین خانه‌ای که برای مردم [و نیایش خداوند] بنا نهاده شد، همان است که در سرزمین مکه است که پربرکت و مایه هدایت جهانیان است.

کلمه «مبارک» از ماده برکت و بر وزن مفاعله به معنای «خیر کثیر» است. کعبه را مبارک گویند، چون خیر فراوان در آن قرار داده شده است. اگرچه مبارک بودن خانه کعبه شامل برکات دنیوی و اخروی است، اما با در نظر گرفتن تقابلی که با جمله هُدیً لِلْعالَمِینَ پیدا کرده است، روشن می‌شود که مراد از آن، تنها برکات دنیوی است که عمده آن فراوانی ارزاق و توجه به آبادی به واسطه حج است.(۱)

همچنین «این خانه مقدس، رمز وحدت مردم و مرکزی برای اجتماع دل‌ها و کنگره‌ای عظیم برای استحکام پیوندهای گوناگون است. در پرتو این خانه مقدس و مرکزیت و معنویت آن که از ریشه‌های عمیق تاریخی مایه می‌گیرد، [مردم] می‌توانند بسیاری از

۱- ترجمه تفسیر المیزان، ج ۳، ص ۵۷۵.

ص:۲۲

نابسامانی‌های خود را سامان بخشند و کاخ سعادت خود را بر پایه آن استوار سازند و هدایت شوند» . (۱)

در واقع خانه کعبه، نشانه گویایی(۲)است که همواره مردم را از تمام سمت‌ها به‌سوی خود فرا می‌خواند تا مردم راه مقصود را گم نکنند. تا آن زمان که مردم رو به‌سوی کعبه می‌نهند و مناسک حج را برپا می‌کنند، در مسیر هدایت و رستگاری خواهند بود؛ زیرا مصالح و امور مردم، از جمله دین آنها که بازدارنده انحرافات اجتماعی است، در گرو تقویت حج و برپایی آن است؛ چنان‌که خداوند کریم در قرآن می‌فرماید:

(جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرامَ قِياماً لِلنَّاسِ) (مائده:۹۷)

خداوند، کعبه -بیت‌الحرام - را وسیله‌ای برای استواری و سامان بخشیدن به کار مردم قرار داده است.

با توجه به معنای قِياماً لِلنَّاسِ چنین برداشت می‌شود که کعبه و حج سبب اصلاح امور دینی و دنیوی مردم و باعث رفع نابسامانی‌ها از جوامع مسلمانان می‌شود؛ زیرا کعبه، ضامن برای جامعه بشری مطرح شده است و این برای حرمت، جلالت و قداستی است که کعبه در نظر

۱- تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، ج ۵، ص ۹۷ با اندکی تصرف .

۲- امام علی علیه السلام کعبه را نشانه گویای اسلام نامیده است: «للاسلام علماً» ؛ نهج‌البلاغه، خطبه اول.

ص:۲۳

عموم مردم دارد. ازاین‌رو، کعبه موصوف به «بیت‌الحرام» شده است؛ چون محور فعالیت همگانی واقع می‌شود» .(۱)

بر همین اساس است که حضرت علی علیه السلام حج و کعبه را مایه تقویت دین می‌داند و می‌فرماید:

«. . . الْحَجَّ تَقْوِيَةً لِلدِّين» (۲)؛ «[خداوند] حج را باعث تقویت دین قرار داده است» .

«شهید مطهری» دراین‌باره می‌نویسد:

علی علیه السلام در کلمات خود ضمن بیان فلسفه پاره‌ای از مقررات اسلامی، درباره حج می‌فرماید:

«الْحَجَّ تَقْوِيَةً لِلدِّين (تقربهٔ لِلدین)» ؛ «فلسفه حج، تقویت دین است (فلسفه حج نزدیک کردن پیروان دین است)» به‌هرحال منظور یکی است. اگر مفهوم کلام این باشد که فلسفه حج نزدیک کردن دین است، باز واضح است که منظور نزدیک شدن دل‌های مسلمانان و در نتیجه تقویت و نیرومندی اسلام است.(۳)

۲. ویژگی‌های کنگره‌ای بودن مناسک حج

اشاره

«کنگره» واژه‌ای فرانسوی به معنای انجمن است که از نمایندگان چند دولت برای حل و فصل امور سیاسی و اجتماعی تشکیل می‌شود. همچنین به معنای مجمعی از

۱- «ابعاد حج در قرآن» ، محمدتقی رهبر، فصلنامه میقات، شماره ۵۸، زمستان ۸۵، صص۴۸و ۴۹ با اندکی تصرف .

۲- نهج‌البلاغه، محمد دشتی، حکمت ۲۵۲، ص ۶۸۲.

۳- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، مرتضی مطهری، ص۲۳.

ص:۲۴

دانشمندان و متخصصان است که برای بحث و مذاکره در مسائل علمی و فنی تشکیل می‌شود.(۱)

مناسک حج نیز حالت کنگره‌ای دارد. البته از نظر هدف و نوع افراد شرکت‌کننده با کنگره‌های امروزی که هرازگاهی دولت‌ها یا نمایندگان آنها و همین‌طور گروه‌های خاص اجتماعی در گوشه و کنار جهان تشکیل می‌دهند، متفاوت است؛ زیرا کنگره‌هایی که در جهان تشکیل می‌شود، تأمین‌کننده منافع و مصالح گروه خاصی از دولت‌ها و گروه‌هاست و افراد خاصی می‌توانند در این کنگره‌ها شرکت کنند. ولی در کنگره حج، نمایندگان امت اسلامی شرکت می‌کنند. نمایندگانی که هر کدام نماینده جوامع اسلامی خود به حساب می‌آیند. با این حال، این اجتماع منافع و مصالحی دارد که شامل حال تمام مردمی می‌شود که در هر جای جهان زندگی می‌کنند و ویژگی‌هایی دارد که آن را همانند کنگره‌های امروزی کرده است. برای تبیین بحث، به ویژگی‌های کنگره حج اشاره می‌شود:

الف) فراخوانی

برای تشکیل هر کنگره جهانی، ابتدا دولت‌ها و گروه‌ها نمایندگان خاص خود را به آن کنگره فرا می‌خوانند. در کنگره حج نیز خداوند متعال از فراسوی زمان، ملل مختلف

۱- فرهنگ فارسی صبا، محمد بهشتی، ص ۸۵۶.

ص:۲۵

جهان را به کنگره فرا خوانده است(۱)و در طول تاریخ فراخوانده‌شدگان، لبیک‌گویان در هر سال از سراسر جهان در زمان خاص به محل ندا (مکه) می‌شتابند و با انجام دادن مناسک و اعمال خاص، یک نمونه از زندگی اجتماعی متبلور شده از ایمان، بدون تبعیض و امن را با دل‌هایی به هم نزدیک شده تجربه می‌کنند و از منافعی که از این اجتماع حاصل می‌شود، خود و دیگران را بهره‌مند می‌سازند.

ب) ویژگی فراخوانده‌شدگان

افراد شرکت‌کننده در تمام همایش‌ها و کنگره‌های جهانی طبق هویت‌های شخصی خود، نظیر میزان تحصیلات، نوع مدرک، هم‌سطحی و هم‌سنخی و... به کنگره فراخوانده می‌شوند. در کنگره حج هم شرکت‌کنندگان یک ویژگی دارند که همان «استطاعت» است. ازاین‌رو پیر و جوان، سیاه و سفید، مرد و زن، باسواد و بی‌سواد، شهری و روستایی و... فقط با داشتن «استطاعت» می‌توانند پیاده و سواره در آن شرکت کنند.

در حقیقت، هویت‌های شخصی در این همایش محو می‌شود؛ چنان‌که «احمد شبلی» می‌گوید:

حج گردهمایی مسلمانان است که در آن نمایندگانی برگزیده نشده‌اند که بر حاجیان احساس برتری کنند

۱- حج: ۲۷.

ص:۲۶

و به جدال بپردازند. بلکه در به روی هر کسی که بتواند در این گردهمایی بزرگ شرکت کند، باز است. بنابراین حاجیان، نمایندگان تمامی شهرها و روستاهایند و از جانب همه فرهنگ‌ها و طبقات نمایندگی می کنند.(۱)

همین‌طور مرحوم «شریعتی» در این‌باره می‌نویسد:

در دنیا کنگره خیلی فراوان است، اما این تجمع با همه تجمع‌های دیگری که در دنیا بوده و هست تفاوت دارد. در تجمع‌های دیگر، نمایندگان طبقات و ملت‌ها که انتخاب شده‌اند، جمع می‌شوند، اما در اینجا ملت‌ها و توده‌های بی‌نماینده، خودشان مستقیم به میعادگاه می‌آیند. هر انسانی به نمایندگی خود و جامعه‌اش اینجا دعوت شده و حاضر می‌شود.

انسان‌ها نمایندگانی نیستند که بیایند آنجا بستنی بخورند، موزیک گوش بدهند و کنفرانس‌های کشکی [تشکیل] بدهند و از طرف کسانی که نمی‌شناسند به نمایندگی حرف بزنند! [حج] یک چنین کنفرانس ملی و بین‌المللی نیست. در اینجا هر کس صادق‌ترین نماینده خویش است. [در] این میعادگاه هر کس به نمایندگی خویش می‌آید. هیچ جا نیست که آدم‌های معمولی و کسانی که هیچ وقت نمایندگی یا مسئولیت

۱- مقدمه کتاب مناسک حج و عمره، محمد سعید رمضان بطویی، ص ۱۶۳.

ص:۲۷

کس دیگری را نداشتند، دعوت شوند. . . .

اینجا تنها جایی است که متن توده ایران، متن توده عرب، متن توده ترک و متن توده‌های مسلمان را به حالت طبیعی‌شان، نه به شکل مصنوعی با لباس‌های رسمی، در طرز تفکر طبیعی و واقعی می‌توان مشاهده کرد. اجتماعی از توده‌ها؛ و نه از برگزیده‌ها، زبده‌ها، اشراف، متفکران و دانشمندان، نه، نه! از متن توده مردم آنجا دعوت شده‌اند.(۱)

جالب اینکه فراخوانده‌شدگان به حج، در هر سال افراد جدیدی هستند، ولی فارغ از محدودیت‌های زمانی با هم‌کیشان خود در طول تاریخ پیوند برقرار می‌کنند. برای نمونه «محمد اسد» در توصیف تجربه خود از موسم حج می‌نویسد:

وقتی روی آن تپه ایستادم و به دشت عرفات که آن را نمی‌دیدم، چشم دوختم، احساس کردم که گویی زمینی تیره‌رنگ، پیش روی من است. زمینی که چند لحظه پیش مرده بود و اینک با حرکت امواج انسانی در آن، زندگی از نو آغاز شده است. فضای عرفات، پر از صداهای شگفت‌انگیز میلیون‌ها زن و مردی است که در قالب بیش از ۱۳۰۰ حج، فاصله میان مکه و عرفات را پیاده و سواره پیموده‌اند؛ زیرا صداها و

۱- میعاد با ابراهیم، علی شریعتی، صص ۱۰۱ و ۱۰۲، با اندکی تغییر .

ص:۲۸

گام‌های آنان و حیواناتشان از نو شنیده می‌شود. من آنان را می‌بینم که راه می‌روند، سوار می‌شوند و گرد هم می‌آیند؛ یعنی تمامی آن میلیون‌ها حاجی با لباس‌های سفیدشان در طی ۱۳۰۰ سال. برادرانی دارم از سمت راست و برادرانی دارم از سمت چپ، هیچ کدام آنها را نمی‌شناسم. ولی هیچ‌کدام از آنها نیز با من بیگانه نیستند.(۱)

ج) فراملیتی بودن کنگره حج

کنگره حج نیز همانند کنگره‌های جهانی، اجتماعی فراملیتی است که افراد مسلمان از سراسر جهان بدون توجه به مشخصه‌های جغرافیایی، سنّت‌های قومی، نژادی، لباس، رنگ، با مساوات کامل و بدون توجه به شعارهای پوچ گمراه‌کننده در آن شرکت می‌کنند.

«حج از جنبه جهان‌شمولی (فراملیتی) ، کنگره ملل متحد است؛ بزرگ‌ترین واقعه میان‌فرهنگی است که به‌طور مداوم از زمان ظهور اسلام تا امروز در سطح جهان صورت می‌گیرد. حج، تنها جریان ارتباطی میان‌فردی و میان‌فرهنگی است که به واسطه‌های سازمانی، رسانه‌ای، ابزاری و تکنولوژی تکیه ندارد. اساس آن بر سه موضوع خلقت، وحدت و امت متکی است. حج، تنها بسیج جهانی و مردمی

۱- الطریق الی مکه، محمد اسد، ص ۴۰۴.

ص:۲۹

است که بـا صـلح و امنیت برپـا می‌شود. در تمـام همایش‌هـا و کنگره‌هـای جهـانی، نام افراد با نام شـغل، تابعیت، ملّیت، نژاد، لباس، ثروت و قدرت شناخته می‌شود. درحالی‌که در کنگره جهان‌شمول اسلام که تنها یکی از فرایض اسلام است، این شناخت هویت، به دور ریخته می‌شود» .(۱)

د) مشخص بودن زمان و مکان کنگره

هنگـام فراخوان کنگره‌هـای جهانی، زمان و مکان تشـکیل کنگره به آگاهی فرا خوانده‌شـدگان رسانـده می‌شود. حـج نیز کنگره‌ای است که هر ساله در مقدس‌ترین مکان، در میقات زمانی خاص، حول محور کعبه تشکیل می‌شود. شرکت‌کنندگان در این کنگره با تمام رسالت‌داران آسـمانی و همه موحدان و یکتاپرسـتان تاریخ، ارتباط برقرار می‌کنند و صـحنه‌ای از پویایی و زنده بودن یک امت را به نمایش می‌گذارند.

ه) جمعی بودن اعمال

مناسک و اعمال حج، چون طواف، سـعی، رمی، وقوف و. . . همه به صورت جمعی در کنگره حج صورت می‌گیرد. همان‌گونه که در کنگره‌ها تصمیمات جمعی اتخاذ می‌شود، جمعی بودن اعمال حج، روح جمعی و

۱- «اتحادیه امت اسـلام، طرحی در پی‌آمد ساختار جهان‌شـمولی» ، فصل‌نامه اندیشه تقریب، حمید مولانا، سال اوّل، زمستان ۱۳۸۲، صص ۴۳ و۴۴.

ص:۳۰

برادری را میان مسلمانان تقویت می‌کند. اعمال جمعی حج به اندازه‌ای زیبا و تأثیرگذار در وحدت مسلمانان است که همواره بیگانگان به آن اعتراف داشته‌اند؛ چنان‌که نوشته‌اند:

زیارت خانه خدا، از جمله عبادات ظاهری است که هر سال، بسیاری از مسلمانان جهان که استطاعت مالی دارند در کعبه که خانه خدا و محل نزول وحی به محمد (ص) است جمع می‌شوند و در مراسم باشکوه حج شرکت می‌کنند. پس از زیارت کعبه، اعمال عرفات را که در سیزده مایلی مکه قرار دارد به جای می‌آورند. همه مسلمانان عالم در یک‌جا جمع شده و همگی با یک هدف و منظور واحد که جلب رحمت پروردگار عالم است به عبادت مشغول می‌شوند. اعمال حج را فقیر و غنی، فرمانروا و فرمانبردار، دانشمند و کارگر یکسان انجام می‌دهند. تمام حجاج، لباس سفید و یکنواخت می‌پوشند و سراپایشان را همان لباس بدون بخیه و دوخت می‌پوشاند و هیچ‌گونه امتیاز طبقاتی در بین آنها مشاهده نمی‌شود. همه حجاج دور خانه گرد می‌آیند و نمونه بارزی از روح اتحاد و یگانگی در میان آنها دیده می‌شود. آنان همگی برای رسیدن به یک منظور و هدف نیّت می‌کنند و در انجام دادن این عمل تا سر حد فداکاری، همکاری و یاری می‌کنند.

ص:۳۱

حج موجب تفاهم و آشنایی بیشتر مسلمانان جهان می‌شود و مردم را به هم نزدیک و متحد می‌سازد.(۱)

همین‌طور دایرهٔالمعارف بریتانیا نوشته است:

حـج، همه ساله میلیون‌ها مسـلمان را به حضور در مراسم فرا می‌خوانـد. این عبادت، نقش نیرومنـد و وحدت‌بخشـی را در اسـلام ایفا می‌کند و مسلمانان از نژادها و ملیت‌های مختلف را به اجتماع در این همایش دینی جلب می‌کند.(۲)

و) گفت‌وگو درباره موضوعات مشترک

در کنگره‌هـای جهـانی، افراد هـم‌فکر و هم‌سو، در موضوعـات مشـترک و مـورد علاـقه به بحث و گفت‌وگـو می‌نشـینند. از آخرین دستاوردها و نوآوری‌های یکدیگر، آگاهی می‌یابند و برای رسیدن به اهداف مشترک برنامه‌ریزی می‌کنند.

مسـلمانان هر سـاله در کنگره حـج پس از درهم شکسـتن آخرین پایگاه ابلیس، پس از بریـدن عزیزترین پیونـد خودپرستی و پس از جشن پیروزی، فرصت می‌یابند با همفکران، همدردان و همراهان خویش که از سراسـر دنیا در آنجا گرد آمده‌اند، از دردها، نیازها، دشواری‌ها و

۱- اسلام صراط مستقیم، کنت مورگان، صص ۱۳۵و۱۳۶.

۲- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۴و ۲۵.

ص:۳۲

آرمان‌های خویش سخن بگویند. خطرات، توطئه‌ها، دوستی‌ها و دشمنی‌های قطب‌های بزرگ جهانی و کارکنان داخلی‌شان را مطرح کنند و راه‌حل بجویند. با کوشش‌های تفرقه‌افکنانه، تعصب‌های کور، موج‌های تبلیغاتی سیاه، خرافه‌پراکنی‌های جهل‌پرور، سمپاشی‌های کینه‌توزانه، فرقه‌بازی، بدعت‌سازی، گرایش‌های انحرافی، مذهب‌تراشی، فرهنگ‌زدایی و صدها بیماری رنگارنگی که امت را تهدید می‌کند، طرح یک مبارزه مشترک جهانی را بریزند و برای تحقق هدف‌های اسلامی، آرمان‌های انسانی، شناخت درست یکدیگر و کم‌کردن فاصله‌ها تلاش کنند.(۱)

ز) هدایت کنگره

در تمام کنگره‌های جهانی، هیئت رئیسه کنگره، جلسات و گفت‌وگوهای کنگره را مدیریت و هدایت می‌کند. حج نیز کنگره‌ای فراملیتی و سازمان‌یافته است که دارای تشکل و رهبری است؛ به تعبیر دیگر، حج با تبعیت از زعامت و مرجعیت دینی انجام می‌پذیرد که از آن با عبارت سرپرست حجاج (امارت الحاج) یاد می‌شود.

«هدف از این سرپرستی، ایجاد نظم پسندیده در انجام دادن فریضه حج، سیاست‌گذاری و رسیدگی به امور حجاج بیت‌الله است که در موسم حج، گردهمایی عظیمی

۱- تحلیلی از مناسک حج، علی شریعتی، ص ۱۸۸ اقتباس .

ص:۳۳

را تشکیل می‌دهند و به راهنمایی فکری، دینی، سیاسی و اقتصادی نیاز دارند و بدون سرپرستی، دچار سردرگمی خواهند شد و افراد بدخواه از این فرصت سوء استفاده خواهند کرد. شاید بدین لحاظ به [امارت حج] تعبیر کرده‌اند که امارت نوعی امر و نهی و فرماندهی متناسب با شئون این فریضه بین‌المللی اسلامی است و امیرالحاج، فرمانده آن است که همانند یک فرمانده نظامی، سپاه توحید را در جهت مقاصد عالی معنوی، انسانی، عبادی و سیاسی فرماندهی می‌کند و این خود رمز دیگری از بعد سیاسی و اجتماعی حج است؛ زیرا اگر حج یک عبادت خالص بود، نیازی به امارت نداشت» .(۱)

جالب اینکه از همان آغاز که خانه کعبه بنا شد، فرزندان حضرت اسماعیل تولیت کعبه را برعهده گرفتند و امور حج را سرپرستی و هدایت کردند و این منصب از نسلی به نسل دیگر رسید؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام فرمود:

فرزندان اسماعیل همواره سرپرستان خانه خدا بوده‌اند و حج را برای مردم به پا می‌داشتند و به امر دین مردم رسیدگی می‌کردند و این سمت را بزرگی از بزرگی به ارث می‌برد.(۲)

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۸۶.

۲- « لَمْ یَزَلْ بَنُو إِسْماعِیلَ وُلاةَ الْبَیْتِ وَ یُقِیمُونَ لِلنّاسِ حَجَّهُمْ وَ أَمْرَ دِینِهِمْ یَتَوارَثُونَهُ کابِرٌ عَنْ کابِرٍ» ؛ بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، ج ۱۵، ص ۱۷۰.

ص:۳۴

رهبری حج در عصر ائمه علیهم السلام آن اندازه دقیق بوده است که امام معصوم علیه السلام حتی برای یک لحظه هم اجازه به‌هم‌خوردن نظم و رهبری را در حج نمی‌دهد؛ چنان‌که روایت شده است:

در سال ۱۴۰ه. ق «اسماعیل‌بن‌علی» امیرالحاج بود و امام صادق علیه السلام نیز از همراهان امیرالحاج در سفر حج بود. در این سفر یک لحظه امام صادق علیه السلام از اسب پایین افتاد. امیرالحاج به احترام امام صادق علیه السلام دستور توقف داد. اما امام صادق علیه السلام به امیرالحاج فرمود:

«فانّ الامام(۱)لایقف « (۲)؛ «حرکت کن که رهبر نباید توقف کند» .

آری، سرپرست حج حق ندارد حتی برای یک لحظه هم که شده برای اتفاقی که ناخودآگاه روی می‌دهد، نظم و برنامه حج را به هم بزند. حتی اگر آن اتفاق برای امام معصوم باشد.

«امام صادق علیه السلام در آن سفر از نظر اجتماعی یک فرد محترم و یک مسلمان حج‌گزار است؛ حج‌گزاری که به تمام اهداف عالی اسلام آگاهی دارد و نمی‌خواهد حال که

۱- در این روایت به امیرالحاج، «امام» به معنای لغوی رهبر اطلاق شده است، نه معنای اصطلاحی در شیعه. ر. ک: جایگاه حقوقی سیره، سیداحمد خاتمی، ص ۲۶؛ پاسدار اسلام، مهر ۱۳۷۵، شماره ۱۷۸.

۲- الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۴، ص ۵۴۱؛ وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص۳۹۸.

ص:۳۵

خود در رأس حکومت اسلامی نیست، برنامه منظم حج را به هرج و مرج و بی‌برنامگی تبدیل کند؛ زیرا فراخوان حج کاری هدایت‌شده و جزئی از اجزا و هدایت کلی جامعه اسلامی است که اختیارش در آن عصر در اختیار زمامدار و اطرافیانی قرار داشته است که مورد تأیید نبوده‌اند. اما اصلی که واقعیت دارد این است که امام‌صادق علیه السلام آمادگی دارد که در اجرای صحیح برنامه الهی حج، به حکومت کمک کند، ولی حاضر نیست یک لحظه بی‌نظمی و بی‌برنامگی را تحمل کند» .(۱)

۳. دیدگاه‌های اجتماعی موجود درباره حج

دلیل دیگری که موجب می‌شود انسان به بعد اجتماعی حج توجه کند، وجود دیدگاه‌های اجتماعی متفاوت درباره مناسک حج است. اگر حج تنها یک عبادت فردی بود، این همه اظهار نظرهای اجتماعی بی‌وجه بود. همین‌که صاحب‌نظران، حج را یک موضوع اجتماعی می‌دانند، کافی است که به آن از بعد اجتماعی نگریسته شود.

حتی برخی اندیشمندان غربی که به دین اسلام با نگرش اجتماعی نگریسته‌اند، در مورد حج نیز مطالبی را ذکر کرده‌اند. دیدگاه‌های اجتماعی «کنت مورگان» از آن جمله است؛ وی می‌نویسد:

۱- حج در قرآن، محمدحسین بهشتی، صص ۹۹و۱۰۰ با اقتباس .

ص:۳۶

در شرع اسلام، عبادات مستند به عقایدی است که پیش تمام مسلمانان مطلوب است و آنها عبارتند از: نماز، روزه، زکات و حج، و خداوند این اعمال را وظیفه مسلمانان قرار داده است تا پیوسته در برابر نعمت‌های بیکران پروردگار که بر جان، مال و اجتماع آنان ارزانی فرموده است، سپاسگزاری کنند. از طرف دیگر، مسلمانان پی برده‌اند به‌جای‌آوردن اعمالی که خداوند معین فرموده است، اگرچه برای رضای خداست، ولی در واقع نفع آنها بیشتر عاید جامعه خودشان می‌شود و سعادت آنها را در بر دارد. نماز و روزه، مسلمانان را به نظم، ترتیب و پرهیزکاری عادت می‌دهد و به بهبود زندگی معنوی و روحی ایشان یاری می‌کند. زکات، احتیاجات افراد جامعه را برطرف می‌سازد و روح محبت و نوع‌دوستی را تقویت می‌کند. حج، به وسعت دایره تفاهم و آشنایی مسلمانان جهان می‌افزاید و با توجه به ذات احدیت و به یاری و هدایت پروردگار و تحت لوای قرآن، مردم را به هم نزدیک و متحد می‌سازد.(۱)

حج در دیدگاه اجتماعی دینی، یکی از «ارکان»(۲)دین اسلام است که نشانه‌ها و ساختار کلی جامعه اسلامی را

۱- اسلام صراط مستقیم، ص ۱۳۶ با اندکی تصرف .

۲- امام باقر علیه السلام فرمود: «اسلام بر پنج چیز بنیان نهاده شده است: نماز، روزه، زکات، حج و ولایت» . جامع احادیث الشیعه، ج ۱، ص ۱۲۷.

ص:۳۷

دارد؛ یکی از صاحب‌نظران دینی در این‌باره می‌نویسد:

اسلام دارای مبانی و ارکانی است که بر آنها بنا شده و بدان تکیه داده است و بدون وجود آنها فرو می‌ریزد. بدون ارکان، از اسلام جز اسمی باقی نمی‌ماند. یکی از ارکان اسلام، حج است که هرکس به عمد حج نگزارد، رکنی از ارکان دین الهی را نابود کرده است و در نتیجه اسلام کامل را از بین برده است. از این رو حج جزو مبانی اسلام است.(۱)

همچنین حج در این دیدگاه شیوه‌ای فردی و اجتماعی است که دارای اهداف مشخص و تاریخی است و می‌خواهد وضعیت انسان مسلمان را از یک پدیده منفی که محصول مشکلات خانوادگی و روابط اجتماعی نادرست است، به یک پدیده مثبت تبدیل کند؛ یعنی انسان مسلمان می‌تواند با الهام گرفتن از عقیده توحیدی‌اش و بنیادهای مختلف توحیدی این وضعیت را فرا گیرد و آن را به کل جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند تعمیم دهد. حج در این معنا موقعیت برجسته‌ای در فرآیند ساختن ذات مسلمان و جامعه دینی‌اش دارد و می‌تواند منافع فراوانی برای مسلمانان داشته باشد.

«شهید بهشتی» در این‌باره می‌نویسد:

انسان در سفر حج، یک نمونه کوچک از اجتماع

۱- جرعه‌ای از بیکران زمزم، عبدالله جوادی آملی، صص ۸۶ و ۸۷.

ص:۳۸

روح‌دار را می‌بینـد. زنـدگی اجتمـاعی که در آن ایمان نفوذ کرده است را می‌بینـد و لـذت می‌برد. وجـدانش بیـدار می‌شود که اگر تلاشگر است، برای یک نظام عالی تلاش می کند.

. . . هر مسلمانی می‌تواند در مراسم حج یکی از نقش‌های مؤثر ایمان را در ایجاد نظام اجتماعی، با چشم ببیند. روابط با یکدیگر در مراسم حـج از هر نظر روابطی است که بیش از هر چیز تحت تـأثیر ایمان افرادی که دور هم جمع شده‌انـد قرار دارد و در پرتو چنین ایمـانی است که تجـاوز، تعـدی، جلوه گری، دگرخواهی در رفتار انسان بسـیار کم دیـده می‌شود. انسان در آنجا می‌توانـد با خودش بیندیشـد که اگر جامعه‌ای بزرگ همواره تحت تأثیر چنین ایمانی زنـدگی کنـد، وضع روابط اجتماعی، محبت، برادری و غمخواری در زندگی بهتر می‌شد. (۱)

در این دیـدگاه اجتماعی، حـج گرچه در وهله نخست مجموعه‌ای از عبادت‌های ساده و پراکنده است که هیچ نقطه مشترکی در آن یـافت نمی‌شـود، ولی در حقیقت، حـج مجمـوعه و منظـومه‌ای از اسـرار و مصالـح عمومی و اجتمـاعی است که بـدون تفکر و تـدبر نمی‌توان آن را درک کرد.

۱- حج در قرآن، محمد حسین بهشتی، صص ۴۷- ۵۶ با اندکی تغییر .

ص:۳۹

«علامه کاشف الغطاء» از نظریه‌پردازان مهم این دیدگاه در این‌باره می‌نویسد:

هر بیننده‌ای که با نظر سطحی به اعمال حج بنگرد گمان می‌برد که آنها بازی‌های بیهوده و گونه‌هایی از لهو و لعب‌اند، ولی این نگاه گذرا آن‌گاه که به نگاهی عمیق و همراه با تأمل بینجامد، عقول بشری از درک اسرار آن عاجز و در برابر عظمتش دچار تزلزل می‌شود. چه‌بسا مرتبه نخست و نازل فواید مادی، اجتماعی و اخلاقی اعمال و مناسک حج، روشن و آشکار باشد، ولی درک مراتب بالاتر نیازمند مجالی بیشتر و نگاهی بالاتر و والاتر است که خداوند سبحان بدان اشاره دارد و می‌فرماید: (لِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ (حج: ۲۸) ؛ . . . باید دانست که اسرار و مصالحی که در حج، بلکه در هر عبادتی وجود دارد، بر دو نوع است: نخست اسرار و مصالح خاص و سپس اسرار و مصالح عام.

اسرار و مصالح خاص، ویژه سالکان و راسخان در علم و عارفان بلندمرتبه است و گنجینه‌های آن، برای عموم مردم آشکار نمی‌گردد. بلکه افراد عادی از تصور آن اسرار نیز ناتوان‌اند. اسرار و مصالح عام عبادات، برای هرکس که قدرت تفکر و تدبر داشته باشد و در صدد آشنایی و رسیدن به آنها برآید، واضح و آشکار است و بزرگ‌ترین، مهم‌ترین و آشکارترین آن مصالح و

ص:۴۰

اهداف که هر شخص عاقلی آنها را می‌بیند و درک می‌کند [مصالح و اهداف اجتماعی] است. شکی نیست که اسلام دینی اجتماعی است و برای شئون اجتماعی بیشترین اهداف را قائل است. تشریع نماز جماعت در مسجد محل سه یا پنج مرتبه در روز، نماز جمعه در هر هفته، نماز عید فطر و عید قربان برای اهالی شهر و نواحی اطراف آن در هر سال و فراخوان عمومی همه توانمندان، صاحبان مکنت و ثروت، صاحب‌نظران و شخصیت‌های اجتماعی از نقاط مختلف جهان به کنگره سالیانه حج، به منظور اهداف اجتماعی زیر است:

- آشنایی با یکدیگر؛
- برقراری الفت و دوستی؛
- کسب آگاهی و اطلاعات از یکدیگر و احساس مسئولیت؛
- مشارکت در خوشی و ناخوشی و خوشبختی و بدبختی دیگران؛
- فراهم آوردن قدرتی برتر برای مسلمانان که هیچ قدرتی توان مقاومت در برابر آن را نداشته باشد.(۱)

همچنین امام خمینی (ره) در این‌باره می‌فرماید:

حج، پیام‌آور ایجاد و بنای جامعه‌ای به دور از رذائل مادی و معنوی است. حج، تکرار همه

۱- «معارف حج در نگاه کاشف الغطاء» ، سید جواد ورعی، فصلنامه میقات حج، شماره ۶۵، صص ۱۹-۲۲ به نقل از کتاب فردوس الاعلی مرحوم کاشف الغطاء، ص ۱۱ با اندکی تصرف .

ص:۴۱

صحنه‌های عشق‌آفرین زندگی یک انسان و یک جامعه متکامل در دنیاست.(۱)

ایشان می‌افزاید:

حج، عرصه نمایش و آیینه سنجش استعدادها و توان مادی و معنوی مسلمانان است. حج، بنیان قرآن است که همه از آن بهره‌مند می‌شوند. اگر اندیشمندان و غواصان و دردآشنایان امت، دل به دریای معارف آن بزنند و از نزدیک شدن و فرو رفتن در احکام و سیاست‌های اجتماعی آن نترسند، بی‌شک از صدف این دریا، گوهر هدایت، رشد، حکمت و آزادگی را بیشتر صید خواهند کرد و از حکمت و معرفت آن تا ابد سیراب خواهند شد. (۲)

این گروه از نظریه‌پردازان اجتماعی و دینی، موقعیت زمانی و مکانی برگزاری مراسم حج را برای اثبات نظریه‌های خویش قرار می‌دهند؛ چنان‌که مقام معظم رهبری «آیت الله خامنه‌ای» می‌فرماید:

حج، مرکز اجتماع است؛ زیرا خدای متعال می‌توانست تمام دوره سال را برای زیارت خانه‌اش قرار دهد؛ اگر فقط رفتن و دور خانه را طواف کردن و حال توجه پیدا کردن منظور بود، چه لزومی داشت که همه مردم دنیا موظف باشند که در روزهای مشخص خانه خدا را

۱- صحیفه نور، روح الله موسوی خمینی، ج ۲۰، ص ۲۲۹ با اندکی تصرف .

۲- همان.

ص:۴۲

زیارت کنند. می‌توانست گفته شود هر کس در تمام دوره سال می‌تواند بیاید و حج بکند. این‌طور بیان نشد، بلکه حج را «ایام معلومات» و زمان مشخص قرار دادند. خداوند حج را در داخل اجتماعات یک روزه، یک شبه و دو سه روزه قرار داده و خواسته که همه هم‌زمان در آنجا جمع شوند. این برای چیست؟ برای اینکه (لِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ) ؛ (حج: ۲۸) پس منافعی را که مسلمانان در دوره حج باید شاهد باشند و آن را ببینند منافعی است که با حیثیت تجمع مردم و با حالت اجتماع ارتباط پیدا می‌کند. اگر اجتماعی تشکیل شود که در آن ارتباطی نباشد و هزاران تن بدون هیچ ارتباط و تماس با هم، بدون خبرگیری از هم و بدون کمک معنوی و همفکری به هم، تنها بیایند، این مقصود حاصل نشده است. چه معنا دارد که عده‌ای را در جایی جمع کنند، درحالی‌که از آن جمع شدن هیچ فایده‌ای برای آن متصوّر نیست؟ ! چرا نگفته‌اند که مسلمانان در تمام دوره سال بیایند؟ حتماً خواسته‌اند مسلمانان در این وقت معین اینجا اجتماع کنند تا از این اجتماعات فایده‌ای ببرند. . . اگر به عمق مسئله بروید، ده‌ها فایده بزرگ را می‌توان نام برد که همه برای دنیای اسلام لازم و حیاتی است. . . .(۱)

در این‌باره «آیت الله جوادی آملی» با رجوع به دوره

۱- حج در کلام مقام معظم رهبری، فصلنامه میقات حج، شماره ۴، صص ۹ و ۱۰ با اندکی تصرف .

ص:۴۳

تاریخی شکل گیری کعبه و بهره گیری از آیات قرآن، هدف از ایجاد کعبه و انجام دادن مراسم حج را پایه‌ریزی برای یک جامعه سالم دینی و الگو می‌داند که جهانیان می توانند زندگی اجتماعی خود را براساس آن ایجاد کنند.

ایشان می نویسد:

اگر به آیات حج و بنای کعبه و نقش حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام در تأسیس ام القری و تشکیل نسل جدید بیندیشیم که در سوره‌های متعدد قرآن آمده است، خواهیم دید که در همان مراحل نخستین، هسته مرکزی جامعه توحیدی و ارکان مدینه فاضله اسلامی به‌طور کامل تبیین شده است و در کلام حضرت ابراهیم علیه السلام بدان اشارت رفته است؛ از جمله در سوره بقره چنین آمده است:

(وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هذا بَلَداً آمِناً وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ) (بقره: ۱۲۶)

و [به یاد آورید] هنگامی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این سرزمین را شهر امنی قرار ده و اهل آن را - آنها که به خدا و روز باز پسین، ایمان آورده‌اند - از ثمرات [گوناگون] روزی ده.

و در سوره ابراهیم آمده است:

(وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنامَ) (ابراهیم: ۳۵)

ص:۴۴

[به یاد آورید] زمانی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر (مکه) را شهر امنی قرار ده. و من و فرزندانم را از پرستش بت‌ها دور نگاه‌دار.

ارکان جامعه توحیـدی که در این آیات بدان اشارت رفته است عبارتند از: ۱. آبادی و عمران؛ ۲. امنیت عمومی؛ ۳. اقتصاد سالم؛ ۴. پیوستگی و عواطف انسانی و آرامش دل‌ها.

در خصوص رکن اول می‌گویـد: (رَبِّ اجْعَلْ هـذا بَلَداً) . بلـد، یعنی شـهر و این هنگـامی است که گروهی از انسان‌ها گرد آینـد و زندگی اجتماعی را برگزینند و با تشـریک مساعی و تبادل افکار و کار و کوشـش، شـهر یا روسـتایی را پدید آورند؛ [زیرا] یکی از بنیادهای زندگی اجتماعی، جغرافیای شـهری است که شهرنشـینی و مشارکت اجتماعی در آن شـکل می‌گیرد. باید توجه داشت که وقتی حضـرت ابراهیم به این دیار آمـد، جز سـرزمین بی‌حاصل پیرامون خانه چیزی نبود و او با بنای کعبه، سـنگ‌های اولیه زنـدگی شهری را پایه‌گـذاری کرد. امّا در خصـوص امنیـت عمـومی، واژه آمِناً کـه در هر دو آیـه آمـده است این مفهـوم را می‌رسانـد، که زنـدگی اجتماعی آن‌گاه انسانی، سالم و بدون آسـیب خواهد بود که در آن امنیت حاکم باشد و واضح است که امنیت جز در پرتو ایمان، اخلاق و حاکمیت قانون و حق و عدل

ص:۴۵

میسّر نخواهد بود.

قرآن کریم سرزمین مکه و حرم را منطقه امن قرار داده و بر این رکن بنیادین تأکید فرموده است. (وَ مَنْ دَخَلَهُ کانَ آمِناً) ؛ «و هر کس داخل آن (حرم) شود، در امان خواهد بود» (آل‌عمران: ۹۷)

دعای ابراهیم نسبت به رکن سوم این است: (وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ) . این دعا به اقتصاد سالم اشاره دارد. همچنان‌که قرآن کریم در آیات دیگر بدان توجه داده و فرموده است:

(أَوَ لَمْ نُمَکِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً یُجْبی إِلَیْهِ ثَمَراتُ کُلِّ شَیْءٍ) (قصص:۵۷)

آیا ما حرم امنی در اختیار آنها قرار ندادیم که ثمرات هر چیزی [از هر شهر و دیاری] به‌سوی آن آورده می‌شود؟ !

و در خصوص مطلب چهارم، یعنی پیوستگی عواطف انسانی و آرامش دل‌ها آیه کریمه می‌فرماید: (فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِی إِلَیْهِمْ) ؛ «تو دل‌های گروهی از مردم را متوجه آنها ساز» . (ابراهیم: ۳۷) آیه بیانگر این است که در مدینه فاضله اسلامی، آنچه روح زندگی اجتماعی را تشکیل می‌دهد، پیوند دل‌ها و گرایش قلب‌ها به یکدیگر است. در پرتو چنین عطوفت و رحمتی است که جامعه‌ای آباد از عواطف انسانی پدید می‌آید و روابط اجتماعی پایدار می‌شود. روابط در غیر این صورت قابل اعتماد نیست و بدیهی است

ص:۴۶

که ارتبـاط قلبی انسان‌هـا جز در پرتو ایمـان به خـدای یگـانه و نفی هرگونه شـرک تحقق نمی‌یابـد. سـرانجام، محور اصـلی ارکـان، «حکومت و رهبری» و هسته مرکزی جـامعه توحیـدی، امـامت و رهبری و حکومت عـدل الهی است که در سـایه آن ارکان مـدنیت ام‌القرای اسـلامی شکل می‌گیرد و پابرجا می‌ماند که این هم در دعای حضرت ابراهیم علیه السلام مورد توجه قرار گرفته است آنجا که می‌فرماید:

رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِیهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِکَ وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَٔ وَ یُزَکِّیهِمْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (بقره: ۱۲۹)

پروردگـارا! پیـامبری در میـان آنـان، از خودشـان برانگیز، تا آیات تو را بر آنان بخوانـد، و آنها را کتاب و حکمت بیاموزد و پاکیزه کند؛ زیرا تو توانا و حکیمی [و براین کار، قادری].

به یقین، بـدون داشـتن حکومت، ایجاد مـدینه فاضـله امکان‌پذیر نخواهد بود و حکومت، زمانی فاضـله است که از یک سو حاکمی آگاه، وارسـته، مـدیر و مدبر در رأس آن قرار گیرد و اداره امورش را عهده‌دار باشد و از سوی دیگر، مردمی آگاه و مطیع، امت آن باشند. نه امام بدون امت آگاه، توان تأسیس مدینه فاضله را دارد و نه امت آگاه بدون امام.

بنابراین ابراهیم خلیل علیه السلام معمار و مهندس تمدن، نقشه

ص:۴۷

مدینه فاضله را براساس چهار رکن و یک هسته مرکزی تنظیم کرد و آن را از خداونـد درخواست کرد. به‌طور مسلّم هیـچ عاقلی حاضـر نیست در شـهری که فاقـد این ارکان تمـدن است زنـدگی کنـد. مدینه فاضـله، انسان‌هایی را می‌طلبد که در مسائل اجتماعی بتوانند امنیت ملی، آزادی، برادری، برابری و مانند آن را تأمین کنند.(۱)

بی‌شـک، حـج کنونی بـا تمـام محـدودیت‌هایی که در برگزاری آن است تا حـدود زیادی همان مـدینه فاضـله‌ای است که حضـرت ابراهیم علیه السـلام از خداونـد درخواست کرده بود و اگر محـدودیت‌ها و کمبودهای موجود در حـج رفع شود، هرچه بیشتر و بهتر مدینه فاضله ابراهیم خلیل علیه السلام جلوه‌گری خواهد کرد و جهانیان را به شگفتی واخواهد داشت.

به هر حـال، این دیـدگاه موجب می‌شود، انسـان هرچه بیشتر دربـاره حـج و آثار اجتماعی آن انـدیشه کنـد و از فرو افتادن در دامان دیدگاه‌های اجتماعی مغرض در امان باشد.

۴. اجتماعات دینی در ادیان مختلف

در بیشتر ادیـان، مجمع‌های دینی به شـکل‌های گوناگون برگزار می‌شود. جایگاه‌های مقدسـی در جهان وجود دارد که پیروان ادیان مختلف جهان بر طبق تقلید و راه و رسم

۱- «ابراهیم خلیل، مؤسس ام القری» ، عبدالله جوادی آملی، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۰، صص ۱۴ – ۱۸ اقتباس .

ص:۴۸

مشخص در مناسبت‌های مختلف به‌سوی آنها می‌شتابند و اعمال و مناسک خاص خود را انجام می‌دهند. اگرچه مراسم آنها با حج مسلمانان متفاوت است، ولی اجتماعی از انسان‌هاست که با هدف و منظوری خاص در آن مکان‌ها گرد هم می‌آیند. وجود این اجتماعات انسانی از پیروان ادیان مختلف، تأیید آن است که مناسک و مراسم مذهبی، جزئی تفکیک‌ناپذیر از اجتماعات انسانی است و برای آنها فوایدی دارد.

«در زمان‌های گذشته در جهان هفت معبد بزرگ و عمومی در چین، هند، بلخ، صنعا و در قسمت‌های شمالی و مرکزی ایران فعلی وجود داشته است که از همه قدیمی‌تر کعبه است» (۱)که در همه آنها مراسم برگزار می‌شده است. هم‌اکنون نیز برخی از ادیان در مکان‌های مقدس مراسم برگزار می‌کنند؛ چنان‌که ادیان یهودیت و مسیحیت، بیت‌المقدس و آثار و مشاهد پیرامون آن را مرکز اصیل معنوی خود می‌دانند. در «دایرةالمعارف الیهودیه» چنین آمده است:

حج بیت‌المقدس که از آن به نام زیارت یاد می‌شد، در زمان فرا رسیدن سه عید حصاد، فصح و مفلال انجام می‌گرفت. حج بر تمامی یهودیان به استثنای کودکانی که هنوز به سن بلوغ نرسیده بودند و زنان و

۱- کنگره اسلامی حج، علی غفوری، ص ۱۸.

ص:۴۹

نابینایان واجب بود.

شریعت حضرت موسی علیه السلام بر حاجی یا زائر واجب می‌کرد که با خودش هدیه‌ای برای پروردگار ببرد. در بیت‌المقدس، مشاهد، بارگاه‌ها و جایگاه‌هایی هستند که مردم از هر کشور و شهری به‌سوی آن، بار سفر می‌بندند.(۱)

درباره دین مسیحیت نیز چنین آمده است:

حج سفری است که انسان از طریق آن به زیارت مشاهد مقدس می‌پردازد؛ نظیر زیارتگاه حضرت عیسی علیه السلام در «فلسطین» یا رهبران مقدس دینی در «روم» یا مکان‌های مقدسی که به نام «زاهدان» و «شهیدان» مورد قبول جامعه خوانده می‌شود. زیارت مشاهد روم از قرن سیزدهم همانند زیارت سرزمین مقدس رواج یافت؛ هرچند به کلی موجب قطع زیارت سرزمین مقدس نشد، ولی [روم] دومین شهر مقدس پس از بیت‌المقدس به شمار می‌رفت.(۲)

ادیان غیر ابراهیمی، نظیر بودایی و برهمایی نیز مشاهد و معابدی دارند که بیشتر آنها اطراف رود مقدس «گنگ» در هندوستان قرار دارد. جمعیت بسیاری هر ساله با اجتماع در این مکان‌ها، در رود گنگ غسل می‌کنند و

۱- الارکان الاربعه، ابوالحسن ندوی، ص ۲۷۹.

۲- همان، ص ۲۸۲.

ص:۵۰

مراسم خاصی را به‌جا می‌آورند.

«هر ساله عـده‌ای در هندوسـتان به منظور سـفری روحانی به یکی از معابـد قـدیمی می‌روند. آنان از حدود یک ماه قبل با تشـریفات خاص آماده ریاضت و تربیت می‌شوند تا حال مناسبی پیدا کنند و به اشتیاق و هیجان آیند. سـپس با تشـریفات خاصـی مجسمه‌ای را که درباره آن عقایـدی دارنـد، زیارت می‌کننـد. گاهی بعضـی از آنان، چنان تحت تأثیر قرار می‌گیرند که بی‌حال می‌شوند و گاهی هم در اثر هیجانات روانی از دنیا می‌رونـد. به عقیده آنان این نشانه قبولی عمل و پاکی قلبشان است که کسـی در هنگام انجام دادن اعمال از دنیا برود» . (۱)

به یقین، از بین تمـام اجتماعـات یادشـده، اجتمـاع هر سـاله مسـلمانان در موسم حـج از هر جهت (کمّی و کیفی) بی‌نظیر است؛ زیرا «اسـلام میـل دارد که یک نفر که در آن مجمع حاضـر شـده است، ماننـد سـربازانی که برنامه «مانور» انجام می‌دهنـد، آمادگی برای پیش‌آمـدها را داشـته باشد. دوباره به اجتماع و محیط خود بازگردد، ولی [این بار به صورت] یک انسان تربیت شده برگردد. در اثر اجرای آن برنامه و مشاهدات و تجربیاتی که به دست می‌آورد، انسانی با اراده، بی‌آزار، منظم، فداکار، متحرک و آگاه شود؛ بهتر و بیشتر از

۱- کنگره اسلامی حج، ص ۴۱.

ص:۵۱

آنچه در گذشته بود. یک نفر آدم، یک مرد کار، یک مرد [یا زن] خدایی که برای اجتماع، ارزشمند و مفید باشد» . (۱)
گفتنی است امروزه انسان‌ها احساس می‌کنند نیاز به محلی دارند که از نظر بین‌المللی، محلی برای دادرسی، اتحاد ملت‌ها، کنفرانس‌های جهانی و رسیدگی به مشکلات بزرگ باشد. شکل‌گیری سازمان‌های بین‌المللی، مانند سازمان ملل متحد، سازمان کشورهای غیر متعهد، همچنین اتحادیه‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، نظیر اتحادیه اروپا، اتحادیه عرب، اتحادیه کشورهای مسلمان، مؤید این مطلب است. با این حال، آیا نباید جهانیان این نکته را توجه داشته باشند که اسلام چنین مجمعی را حدود ۱۴۰۰ سال پیش در کنگره حج بنا نهاده است؟ !

نکته پایانی فصل

با توجه به دلایلی که بر جنبه اجتماعی بودن حج مطرح شد، می‌توان گفت حج فراتر از یک عبادت معمولی است. حتی جنبه جمعی آن دربرگیرنده عبادات دیگر، مانند نماز، نیایش، انفاق، امر به معروف و نهی از منکر، تولی و تبری و. . . نیز است. ازاین‌رو شاید جنبه جمعی و اجتماعی حج بر سایر جنبه‌های دیگرش برتری داشته باشد؛ زیرا در راستای زندگی اجتماعی انسان است. افزون

۱- کنگره اسلامی حج، ص ۴۲.

ص:۵۲

بر این، آموزه‌ها و آثار جهان‌شمول در تشریع این فریضه بزرگ به گونه‌ای منظور گردیده است که جز از رهگذر حرکت جمعی قابل دسترسی نیست. در حقیقت، موسم حج فرصت مناسب و بی‌مانندی را فراهم می‌کند که مسلمانان در یک اجتماع بی‌نظیر گرد هم آیند و ضمن بهره‌مندی از بعد عبادی و سیاسی حج، شاهد منافع اجتماعی باشند که در آیه (لِیَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ) ؛ (حج:۲۸) بدان اشاره شد. منافع مادی و معنوی، به‌ویژه منافع اجتماعی حج برای مسلمانان، به اندازه‌ای است که شارع مقدس اسلام به هیچ وجه، تعطیلی حج را جایز نمی‌داند و کسانی که با داشتن استطاعت جانی و مالی از انجام دادن این فریضه الهی خودداری می‌کنند، به واقع زمینه نابودی خود را فراهم می‌سازند. امام صادق علیه السلام در این‌باره فرمود:

أما إنّ الناسَ لَو تَرَکُوا حَجَّ هَذا البَیْتِ لَنَزَلَ بِهِمُ العَذابُ وَ ما نُوظِروا.(۱)

اگر مردم حج این خانه را ترک کنند، بی‌درنگ عذاب الهی بر آنها فرود آید و به آنان مهلت داده نمی‌شود.

رسول خدا (ص) نیز تارک حج را در زمره یهود و نصارا برشمرده است.(۲)

۱- وسایل الشیعه، محمدحسن عاملی، ج ۱۱، ص ۲۲.

۲- «مَن ماتَ ولم یَحُجَّ فلا علیه أن یَموتَ یهودِیاً أو نصرانِیّاً» . وسایل‌الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۲.

ص:۵۳

فصل دوم: آموزه‌های اجتماعی حج

اشاره

هر مسلمان آن‌گاه می‌توانـد در راه ایجاد نظام صالـح اجتماعی نقش ایفا کنـد که در زندگی شخصـی و اجتماعی خود، تا حدودی عمـل به مصالـح اجتماعی را تجربه کرده باشـد. به تعبیر دیگر، انسان تا زمانی که نمونه‌های عمل به ارزش‌های اجتماعی را مشاهـده نکند، کمتر می‌تواند در برقراری یک نظام سالم اجتماعی کوشا و موفق باشد.

در این میـان، اجتمـاع عظیم حـج در هر سـال، نمونه عملی نظـام صالـح اجتمـاعی است که انبیـا آن را از سوی پروردگـار متعال، در سرزمین وحی پایه‌گذاری کردند. نظام اجتماعی روح‌داری که در پرتو ایمان،

ص:۵۴

سامان یافته است و با هم‌سویی و حرکات جمعی انسان‌ها کامل می‌شود.

در فضای معنوی حج، دیوارها و کنگره‌های تکبر و غرور، همچنین حصارهای خیالی و اعتباری خودخواهی، یعنی «مجموعه ویژگی‌هایی که انسان را از دیگران متمایز می‌کند» (۱)فرو می‌ریزد؛ چنان‌که رذایل در رفتار و گفتار، کمتر مشاهده می‌شود و فضایل اخلاقی و مراعات حقوق اجتماعی، فراوان به چشم می‌آید. صحنه‌ها و منظره‌های زیبا و جذابی از اجرا شدن ارزش‌های اجتماعی، نظیر مساوات، انضباط، عفت، تفاهم، تعامل، احترام به حقوق دیگران، خلوص و. . . در مقابل دیدگان میلیون‌ها انسان حج‌گزار شکل می‌گیرد.

در حقیقت، حج تبلور جامعه‌ای توحیدی است که اسلام می‌خواهد در جهان تأسیس کند. ازاین‌رو حاجی در موسم حج، دانش‌آموز و حج، معلّم است. درس‌های اجتماعی که حاجی در دوره کوتاه مدت حج می‌آموزد، مقدمه‌ای است بر اینکه چگونه می‌تواند در مسیر ایجاد یک نظام صالح اجتماعی اسلامی در سرزمین خود یا هر سرزمین دیگر گام بردارد. اینک گوشه‌هایی از آموزه‌های اجتماعی حج:

۱- میعاد با ابراهیم، ص ۲۱۷.

ص:۵۵

۱. تمرین امنیت اجتماعی

امنیت جانی، مالی، اعتقادی و به‌طور کلی امنیت حقوقی از نیازهای اساسی جامعه انسانی است. بدون امنیت، جامعه از آرامش لازم بی‌نصیب خواهد بود و به رشد و به کمال نخواهد رسید. از سوی دیگر، وجود جامعه امن و مطمئن و به دور از هرگونه تجاوزی، از آرزوهای دیرین مصلحان و دانشمندان جهان بوده است. ازاین‌رو کارشناسان فن امنیت اجتماعی همواره به تمهیداتی می‌اندیشند تا امنیت اجتماعی را در جوامع خود برقرار سازند. برخی بر تعلیم و تربیت تکیه می‌کنند، گروهی قوانین کیفری را چاره‌ساز می‌دانند، عده‌ای اِعمال زور را پیشنهاد می‌دهند و جمعی کوشش می‌کنند با تأسیس سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی در تحقق چنین آرزویی موفق شوند.

البته سرگذشت جوامع انسانی در گذشته و حال، نشانگرناامنی‌های گوناگونی بوده است؛ به عبارت دیگر، ناموفق بودن طرح‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات کارشناسان به نوعی در عمل ثابت شده است. این کارشناسان غافل‌اند از اینکه خداوند فرمول بقای جامعه (امنیت اجتماعی) را از آغاز خلقت براساس حکمت متعالیه‌اش در سرزمین حج قرار داده است. آن هم در سرزمینی که ناامنی، غارت و کشتار در آن فراوان بود؛ منطقه‌ای که انسان‌ها در آن

ص:۵۶

ربوده می‌شدند و به اسارت می‌رفتند. قرآن کریم در این‌باره می‌فرماید:

(أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنا حَرَماً آمِناً وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ) (عنکبوت: ۶۷)

آیا ندیدند که ما حرم امنی [برای آنها] قرار دادیم. درحالی‌که مردم از اطراف آنان [در بیرون این حرم] ربوده می‌شوند؟ !

آری، خداوند با تأسیس خانه خود در مکه، آن منطقه را کانون امنیت و صلح قرار داد. گستره این امنیت، افزون بر امنیت مالی و جانی، هرگونه هراس دیگر، همانند قحطی و گرسنگی را نیز شامل می‌شود؛ چنان‌که قرآن کریم از زبان پیامبرخدا (ص) می‌فرماید:

إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِی حَرَّمَها وَ لَهُ كُلُّ شَیْءٍ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (نمل: ۹۱)

من مأمورم که پروردگار این شهر (مقدس مکه) را عبادت کنم، همان کسی که این شهر را حرمت بخشید؛ در حالی که همه چیز از آن اوست و من مأمورم که از مسلمانان باشم.

البته این گستره امنیتی نه‌تنها انسان، بلکه گیاهان و جانوران را نیز شامل می‌شود. رسول خدا (ص) در این‌باره فرموده است:

إنَّ اللهَ عَزَّوَجَلّ حَرَّمَ مَكَّةَ يَومَ خَلقَ السّماواتِ

ص:۵۷

والأَرضَ لایُخْتَلی خَلاها ولا یُعضَدُ شَجَرُها ولا یُنَفَّرُ صَیدُها ولا یُلْتَقَطُ لُقَطَتُها إلاّ لِمُنشِدٍ.(۱)

روزی که خداوند عزّوجلّ آسمان و زمین را آفرید، مکه را حرام کرد. نباید گیاه آن را کند و درخت آن را شکست و نباید صید آن رم داده شود و نباید گمشده آن را تصرف کرد، مگر برای یافتن صاحبش.

در حقیقت، حرم، منطقه آزاد اسلامی و قرقگاه نمادین کبریایی در زمین است که افزون بر آدمیان، دیگر جانداران، گیاهان و جانوران را نیز شامل می‌شود. همه در آنجا از نعمت امنیت برخوردار می‌شوند. در واقع، تأمین‌کننده امنیت در این مکان مقدس، ایمان و اعتقاد به خدا و آخرت و عشق به حقیقت و فضیلت است که از فطرت انسان سرچشمه می‌گیرد و به او غنای روحی می‌بخشد تا زمینه رسیدن به امنیت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی فراهم آید.

امنیتی که در شهر مکه وجود دارد به دعای حضرت ابراهیم علیه السلام حاصل شده است، دعایی که می‌فرماید:

رَبِّ اجْعَلْ هذا بَلَداً آمِناً وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ (بقره: ۱۲۶)

پروردگارا! این سرزمین را شهر امنی قرار ده و اهل

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۶۳.

ص:۵۸

آن را - آنهایی که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده‌اند - از ثمرات [گوناگون] روزی ده.

اصل کعبه در عصر حضرت آدم علیه السلام ساخته شد که به مرور زمان نیز منهدم و متروک شد و حضرت ابراهیم علیه السلام به امر خدای سبحان آن را احیا کرد.

طبق برخی از شواهد روایی، امنیت کعبه نیز به تدریج از آن رخت بربست. ولی دوباره با دعای حضرت ابراهیم علیه السلام که جامع بین تشریع و تکوین است، تأمین شد. بر این اساس، امنیت حرم به دو قسم تشریعی و تکوینی است.

منظور از امنیت تکوینی حرم آن است که خداوند سرزمین مکه را براساس لطف خاص خود، محل امن قرار داده است. البته این بدان معنا نیست که هیچ‌گاه قهر خداوند شامل آن نمی‌شود، بلکه بدان معناست که اگر مردم بر اثر کفران نعمت، ناسپاسی کنند، مانند سرزمین اَمنی که در آیه ۱۱۲ سوره نحل مثال زده شده است، دچار ناامنی خواهند شد.

به عبارت دیگر، مکه مانند بهشت نیست که هیچ کژی و خلافی در آن واقع نشود.(۱)لیکن با اینکه احکام دنیا را دارد، از بسیاری جهات با مکان‌های دیگر متفاوت است و هر کسی از روی کفر و ظلم به آن قصد سوء کند، به

۱- طور: ۲۲.

ص:۵۹

عذابی دردناک گرفتار می‌شود. البته امنیت تکوینی حرم به لحاظ مکه نسبی و به لحاظ کعبه نفسی است؛ یعنی امکان دارد خداوند برای تنبیه کافران و تبهکاران گاهی آنها را در همان مکه کیفر دهد. لیکن هیچ‌کس نمی‌تواند با اصل کعبه که قبله و مطاف مسلمانان است، مبارزه کند. اگر معاندان هم در برخی دوره‌های تاریخی کعبه را ویران کردند، برای دستگیری متحصنین بوده است، نه برای مبارزه با خود کعبه. ازاین‌رو دوباره به بازسازی آن مبادرت کردند.

از سوی دیگر، امنیت تشریعی حرم همواره محفوظ است و از آنجا که تنها تکیه‌گاه امنیت بشر، اشیا، اشخاص، مکان و زمان‌های وابسته به دین است، خدای سبحان بعضی از سرزمین‌ها، زمان‌ها، اشخاص و اشیا را محل امن اعلام کرده است؛ چنان‌که برای تبیین و تثبیت امنیت همه جانبه حرم و ساکنان و زائران آن، سراسر حج را محترم و از شعائر الهی می‌داند.(۱)

بر همین اساس، برای حفظ امنیت و مطابقت تشریع با تکوین، دستورهایی داده شده است که از آن جمله می‌توان به منع حملِ سلاح در حال احرام، جز در صورت ضرورت اشاره کرد. افزون بر آن، تأکید بر محدودیت‌ها، حرمت گسترده و امنیت فراگیر حرم و زائر و مصونیت

۱- یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللهِ وَ لاَ الشَّهْرَ الْحَرامَ. . . مائده:۲ .

ص:۶۰

همه جانبه در چهار ماه حرام، از بهترین راه‌ها برای تربیت مردم و برقراری امنیت [اجتماعی] است. چنان‌که آزار و اذیت کسی که وارد حرم شده، حرام است، مگر آنکه در خارج از حرم جنایتی کرده، به حرم پناهنده شده باشد. در این صورت، خرید و فروش و پناه دادن، اجاره یا عاریه دادن خانه، دادن غذا یا فروش آن به او ممنوع است؛ چون این‌گونه کارها به منظور خارج شدن او از حرم است تا حدود الهی درباره وی اجرا شود.(۱)

«سماعهٔ بن مهران» درباره امنیت حرم خاطره‌ای نقل می‌کند که شنیدنی است؛ ایشان می‌گوید:

شخصی به من بدهکار بود. او را پس از مدتی طولانی در طواف مسجدالحرام دیدم. در این حال از امام‌صادق علیه السلام پرسیدم: «آیا اکنون طلبم را تقاضا کنم؟» آن حضرت فرمود: «نه، حتی به او سلام هم نکن [مبادا شرمنده شود]. او را نترسان تا آن‌گاه که از حرم بیرون رود» .

به هر حال، امروزه در کنار امنیت تشریعی و تکوینی حرم، به سبب امنیت حقوقی که دولت عربستان در شهر مکه و مدینه فراهم آورده است، شرایط مناسبی برای تمرین امنیت اجتماعی مهیّاست. هر ساله زائران کوی دوست شاهد این امنیت‌اند و تمام مناسک حج را با

۱- ر. ک: جرعه‌ای از صهبای حج، عبدالله جوادی آملی، صص ۶۹ - ۷۴.

ص:۶۱

حرکات نمادینش در کنار سایر ملت‌ها در محیطی امن و آرام و در کمال صفا و صمیمیت انجام می‌دهند. گفتنی است کسانی که از حج برمی‌گردند وقتی می‌خواهند از مشاهدات جذّاب خود در حج حکایت کنند، نمونه‌هایی از مشاهدات امنیت اجتماعی در حج را به زبان می‌آورند؛ مثلاً می‌گویند مشاهده کردیم که موقع نماز جماعت، مغازه‌ها را نمی‌بستند یا فلان وسیله زمین افتاده بود و کسی آن را برنمی‌داشت!

به یقین، مشاهده این‌گونه صحنه‌ها در حج که بیانگر امنیت اجتماعی است، در زندگی اجتماعی زائر حج بی‌تأثیر نیست. این صحنه‌های جذاب تا پایان عمر در ذهن زائر ماندگار خواهد بود. در یک جمله کوتاه می‌توان گفت مشاهدات امنیتی حج و انجام‌دادن مناسک در محیط معنوی و امن، تمرینی برای صلح و امنیت عمومی در طول حیات اجتماعی انسان در همه جا و هر زمان خواهد بود.

۲. تمرین همگانی برای نظم اجتماعی

نظم اجتماعی، از جمله مفاهیم ارزشی است که در صورت عمل و پای‌بندی به آن، ارزش‌آفرین خواهد بود و می‌تواند پیشرفت فرد و اجتماع را به همراه آورد. ازاین‌رو، وجود آن برای هر جامعه‌ای ضروری است؛ زیرا بهترین سازمان‌ها، نهادها و نظام‌های اجتماعی با زیر پا گذاشتن

ص:۶۲

نظم و انضباط، به تباهی کشیده می‌شوند و همه وجوه مثبتشان بی‌ارزش می‌شود. همچنین تواناترین افراد در محیط کار و زندگی، بدون داشتن نظم، جز اتلاف وقت دستاوردی نخواهند داشت.

البته منظور از نظم اجتماعی، حقوق و تکالیف متقابلی است که فرهنگ برای مردمی که عهده‌دار مشاغل و موقعیت‌های گوناگون در اجتماع‌اند مقرر می‌دارد؛ «پارسونز» می‌گوید:

نظام اجتماعی از مجموعه‌ای از کنشگران فردی ساخته می‌شود که در موقعی که دست‌کم جنبه فیزیکی یا محیطی دارد، با یکدیگر کنش متقابل دارند. این کنشگران به حسب گرایش، به ارضای حد مطلوب برانگیخته می‌شوند و رابطه آنان با موقعیت‌هایشان و همچنین با یکدیگر برحسب و به واسطه یک نظام ساختاربندی شده فرهنگی و نهادی مشترک مشخص می‌شود.(۱)

در عبادت حج هم، این کنشگران فردی (حجاج) هستند که بنابر وظایف و تکالیفی که در برابر یک نظام ساختار بندی شده دارند، برای ارضای حد مطلوبی از عبادت برانگیخته می‌شوند. درست است که هرکس کار

۱- دایرهٔ المعارف تطبیقی علوم اجتماعی کتاب اوّل ، علیرضا شایان مهر، ص۵۲۹ با اندکی تصرف

ص:۶۳

خودش را انجام می‌دهد، ولی جملگی یک کار را انجام می‌دهند. باید بین کسی که به تنهایی عملی را انجام می‌دهد، مثلاً به عرفات می‌رود یا اینکه همراه سه میلیون انسان این کار را انجام می‌دهد تفاوت قائل شد. اگر عمل اخیر را تمرین همگانی هم بدانیم، خود آموزشی برای نظم اجتماعی است؛ زیرا «در روح بشر خاصیت هماهنگی با جمع است که از آن به «محاکات» تعبیر می‌شود» .(۱)

در حقیقت، «عبادت حج، فقط وابستگی و تجلّی احساسی فرد به خداوند نیست. دارای نظم خاصی است: نخست اینکه بی‌شکل، بی‌نظم، بی‌ترتیب، آزاد و رهاشده نیست، بلکه یک نظام منطقی دارای فرم و شکل است؛ دیگر اینکه، نظمی که برای این عبادت تدوین شده است، خود براساس یک نظم دیگر (نظم طبیعت مادی) استوار شده است؛ یعنی برخلاف آنچه تصوّر می‌شود و می‌فهمیم که عبادت، یعنی تجرید روح از ماده و زندگی یا دور شدن از ماسوای خدا و نزدیک شدن به ذات خداوند است. در اینجا همین مجردترین، مطلق‌ترین و ماوراء طبیعی‌ترین تجلّی روح انسانی به مادی‌ترین، عینی‌ترین و طبیعی‌ترین تجلّی اصل مادی وابسته می‌شود. تمام این مراسم عبادی و تجلیات روحی باید هماهنگ و وابسته به

۱- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، ص۶۶.

ص:۶۴

دقیق‌ترین لحظه‌های زمان مادی (صبح، ظهر و شام) باشد» (۱)

انسان مسلمان در فریضه حج از زمانی که تصمیم به انجام دادن آن می‌گیرد، در مسیری گام می‌نهد که از آغاز تا انتها باید یک‌سری قواعد و مقررات را به‌طور منظم و با دقت انجام دهد.

این قواعد و مقررات، از اجرا گذاشتن شرایط حج و بایسته‌های آن، از قبیل خمس، زکات و مراقبت هوشیارانه از گفتار و رفتار آغاز می‌شود تا مناسک حج که به‌طور متوالی، با دقت و نظم و ترتیب خاص باید انجام گیرد، مانند حضور در میقات زمانی و مکانی خاص، پوشیدن به موقع لباس احرام، قرائت درست تلبیه، قطع تلبیه در زمان خاص، گردش دور کعبه به تعداد مشخص، برپایی نماز طواف در مکان ویژه، انجام دادن سعی به اندازه، حضور به موقع در عرفات، مشعر و منا، جمع‌آوری سنگ‌ریزه به تعداد کافی برای رمی، دقت در پرتاب و مراحل انجام دادن رمی و. . . همگی برای آن است که زائر درسی از نظم و انضباط اجتماعی را فرا گیرد و بتواند با تمرین، آن را در جامعه به کار گیرد. حتی مشاهدات زائر از مراعات نظم و انضباط دینی و اجتماعی می‌تواند در روحیه او بسیار

۱- میعاد با ابراهیم، صص ۴۴ و ۴۵ با اندکی تغییر .

ص:۶۵

تأثیرگذار باشد.

آیت الله شهید بهشتی نمونه جالبی از نظم و انضباط اجتماعی را در حج بیان کرده است که شنیدنی است. ایشان می‌فرماید:

زمانی که به سفر حج مشرف شدم، با پرس‌وجو متوجه شدم آمار تصادفات اتومبیل و اصطکاک‌ها در سفر حج با توجه به حجم عظیم زائران و روزهای مسافرت و فاصله‌های طی شده در فرصت اندک حج قابل مقایسه با اجتماعات دیگر جهان نیست؛ زیرا در اینجا، راننده و مسافری که در ماشین نشسته‌اند، در این چند روز حج با روح و توجهی تمرین‌شده و تربیت‌یافته به خدا زندگی می‌کنند. چند روز زندگی در سایه حکومت ایمان، جلوه‌ای خاص دارد. نمی‌گویم هیچ برخورد، تصادف یا تلفات نیست، بلکه در مقایسه با واحدهای اجتماعی دیگر دنیا قابل مقایسه نیست. اگر اختلاف، دو یا سه برابر بود، مهم نبود، ولی اختلاف خیلی زیاد است. فاصله میان نظم ماشین و نظم روح است! (۱)

بنابراین یکی دیگر از آموزه‌های اجتماعی حج، مشاهده و مراقبه از نظم اجتماعی است که زائر حج با تمرین روحی و جسمی آماده می‌شود در تمام

۱- حج در قرآن، ص ۴۷ با گزینش .

ص:۶۶

دوره زندگی به آن پای‌بند باشد و براساس آن در جامعه بکوشد.

۳. کمک به همبستگی اجتماعی

دین مبین اسلام همواره در شرح فلسفه عبادات و انجام دادن فرایض، موضوع وحدت و یگانگی را محور اصلی و اعتقاد به توحید و توحید کلمه را ضرورت زندگی سالم اجتماعی می‌داند. «علامه محمد حسین کاشف الغطاء» چه زیبا بیان کرده است:

بُنِیَ الإسلامُ عَلی کَلِمَتَینِ: کَلمةُ التَّوحیدِ وَ تَوحیدُ الکلمهٔ.(۱)

اسلام بر روی دو اصل بنا شده است: یکی پرستش خدای یگانه، دیگری اصل اتفاق و اتحاد جامعه اسلامی.

در همین راستا، بیشتر عبادات و احکام اسلام جنبه اجتماعی و گرایش به‌سوی جامعه و جماعت دارد. کمتر عبادتی است که رهنمون‌ها و زمینه‌های تحقق جامعه عدالت‌گستر اسلام را در محتوای خویش مطرح نکند. آیات و روایات حج، نماز جمعه، نماز جماعت، خمس، زکات و دیگر عبادات و فرایض اسلامی، آکنده از هماهنگی و حرکت جمعی در جامعه اسلامی است که

۱- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، ص ۱۹.

ص:۶۷

زمینه‌های تجردگرایی و تفرقه را نابود می‌کند و گرایش‌های گروهی و ملّی در جامعه را فراهم می‌سازد؛ به‌گونه‌ای که حتی در بیان جملات و کلمات و واژه‌های آیات، صیغه جمع بر صیغه مفرد ترجیح داده شده است. اصولاً بینش جهانی اسلام و مدنی‌الطبع بودن خلقت انسان در آفرینش، بهترین الگو و چهارچوب وحدت‌گرایی و همکاری در امور مسمانان است.(۱)

در این میان، کنگره حج از همه عبادات دینی عمومی‌تر و طولانی‌تر است و بهتر و بیشتر افراد جامعه را به همبستگی اجتماعی فرامی‌خواند. با اندک مطالعه در نصوص اسلامی، به این مهم، بهتر می‌توان دست یافت. رسول خدا (ص) در حدیثی معروف می‌فرماید:

أیُّها النّاسُ اِنَّ رَبَّکُم واحِدٌ وإنّ أباکم واحِدٌ، کُلُّکُم لآدَمَ وآدَمُ مِن تُرابٍ انّ أکْرَمَکُمْ عِندَاللهِ أتقاکُم لافَضْلَ لِعَرَبِیٍّ عَلی عَجَمِیٍّ إلاّ بِالتَّقوی.(۲)

ای مردم! خدای شما یکی و پدر شما یکی است. همه فرزند آدمید و آدم از خاک است. بزرگوارترین شما نزد خداوند پرهیزکارترین شماست. هیچ عربی بر عجمی جز به پرهیزکاری امتیاز ندارد.

۱- «اهداف اجتماعی - اقتصادی کنگره حج» ، اسماعیل اولیایی، فصلنامه میقات، شماره ۲۷، ص۳۱ با اندکی تصرف .

۲- نهج الفصاحه رهنمای انسانیت ، مرتضی فرید تنکابنی، ص ۱۴۸.

ص:۶۸

۱.۱. «پیامبر خـدا (ص) این جمله را که ندای وحدت و همبسـتگی است در سـرزمین مکه، آن هم در آخرین حج که به حجهٔ الوداع معروف شـده است، بیـان کرد. ایشـان سـرزمین وحی را برای بیان این جمله انتخاب کرد، چون دامنه حـج تا قیامت برپاست. تا مردم بیاینـد و به یاد پیام وحدت‌بخش پیامبر خود بیفتند، آگاه شوند و راه تفرق نپویند. دست دوستی و برادری بفشارند و موانع را از میان بردارند» .(۱)

البته جامعه آن‌گاه در جهت همبسـتگی اجتماعی، بدون سوءظن حرکت خواهد کرد که افزون بر داشتن هدف و روش واحد، اصول و مبانی ثابتی نیز داشته باشد که براساس آنها حرکت کند. به لطف الهی، همه جنبه‌های همبستگی اجتماعی در کنگره حج مشاهده می‌شود و همه زائران، هـدف و ایـده واحـدی دارنـد. مسـیر حرکت هم بر مبنـا و اصل واحـدی است و در واقع، آنچه به این اجتماع معنوی، همبسـتگی بیشتری می‌بخشد، شاید نزدیک شدن فاصـله‌های زندگی باشد؛ زیرا عالم و جاهل، غنی و فقیر، رئیس و مرئوس، روحـانی و غیر روحـانی، کوچک و بزرگ، سیاه و سـفید همه یک نوع تن‌پوش دارنـد، دور یک محور می‌گردنـد، رو به یک قبله می‌ایستند، در یک مکان سعی می‌کنند، در یک‌جا وقوف دارند، یک دشمن واحد را

۱- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، ص ۲۱ با گزینش .

ص:۶۹

رمی می‌کننـد، تقریباً یک نوع غـذا می‌خورنـد و در یک جا می‌خوابند که همه اینها احساس همبستگی و یگانگی را بین مسـلمانان تقویت و تحکیم می‌کند. بنابراین، رابطه دینی در اسلام از هر رابطه دیگری، نظیر ملّیت، نژاد، زبان، رنگ و. . . قوی‌تر است.

به تعبیر دیگر، اسـاس پیونـدهای اجتمـاعی در حـج، ایمـان و اعتقاد است. همان چیزی که در فطرت توحیـدی انسان‌ها تعبیه شـده و پایدار و به دور از تغییرات زمانی و مکانی است. امت در پرتو ایمان می‌تواند از هرگونه تنازع و تفرق رهایی یابد؛ زیرا جامعه متکی بر الفت روحی و قلبی، فراتر از امیال فردی و آرمان‌های گروهی عمل می‌کنـد. ازاین‌رو انسان مؤمن در موسم حـج با مشاهده کردن و انجام دادن حرکات وحدت‌بخش، احساس همنوعی و برادری‌اش به دیگر مسـلمانان برانگیخته می‌شود و به او کمک می‌کند تا از دام خودخواهی‌هـای زنـدگی که در لبـاس، آرایه، نشـانه و درجه، او را از دیگران متمـایز می‌کنـد، رهـایی یابـد و به حلقه جمـاعت درآید و پیوندهای عاطفی و قلبی‌اش را با آنان محکم‌تر کند.

۴. آموزش حرکت و پویایی

از دیگر آموزه‌های اجتماعی حج، آموزش حرکت و پویایی است. حاجی از آغاز مناسک تا پایان آن، همواره

ص:۷۰

منزل به منزل در حال حرکت است. در میقات، لباس دنیا را از تن درمی‌آورد و لبیک‌گویان به‌سوی کعبه می‌شتابد. به محض اینکه به کعبه می‌رسد شروع به طواف می‌کند؛ یعنی حرکت می‌کند. پس از نماز به مقام ابراهیم علیه السلام می‌رود. از مقام راهی مسعی می‌شود و در آن مکان مقدس، هفت بار فاصله بین دو کوه صفا و مروه را طی می‌کند که گاه با هروله همراه است. پس از آن راهی عرفات می‌شود. پس از نیم روز توقف در عرفات به‌سوی مشعر عزیمت می‌کند. هنوز چند ساعتی از رسیدن به مشعر نگذشته است که باید آهنگ منا کند. در منا هم هر روز از نقطه‌ای به نقطه دیگر حرکت می‌کند؛ یک بار برای قربانی، چند بار برای رمی. پس از انجام دادن اعمال منا دوباره به مکه برمی‌گردد و حرکت برای طواف، نماز و سعی را پی می‌گیرد و تمام می‌کند.

البته حرکت حاجی در حج، از نوع حرکت رایج زندگی عشایری نیست که به دنبال آب و علف، مدام حرکت از ییلاق به قشلاق و بالعکس دارند؛ یعنی حرکتی در یک مدار بسته نیست یا از نوع حرکت‌های توریستی نیست که حرکت از یک نقطه عالم به نقطه دیگر است. حتی حرکت بوداگونه نیز نیست که حرکت انسان از زندگی به طرف تنهایی است، بلکه حرکتی از نوع هجرت، هجرت‌های تمدن‌ساز و هدف‌دار است که از راه دین و

ص:۷۱

حکمت انجام می گیرد.

حرکت دائمی حاجی، یادآور حرکت دعوت‌کنندگان بزرگ، یعنی حضرت ابراهیم علیه السلام و حضرت محمد (ص) در راه مبارزه با بت‌پرستی، احیای توحید و استقرار عدالت است.

همچنین بیانگر رسالت دائمی حاجی، برای ساختن جامعه انسانی صالح است. در واقع، حاجی با بریدن از تمام پیوندهایی که او را محدود کرده بود، در دوره آموزشی و تربیتی حج، «عبادت متحرک با جامعه» را با جسم و روح تجربه می کند و می‌آموزد که برای رسیدن به نظام اجتماعی صالح در یک جا نماند و در یک قالب نگنجد.

۵. آزمایش و تمرین عفت اجتماعی

هر ساله در صحنه‌های گوناگون موسم حج، به‌ویژه در میقات، طواف، مسعی، عرفات، مشعر و منا به زن و مرد [و همسران] مسلمان آموخته می‌شود که در برخوردهای اجتماعی مراقب یکدیگر باشند، در مقابل هم به دور از هرگونه آرایش و با لباس معنوی ظاهر شوند و حتی باید از لذت جنسی حلال هم صرف‌نظر کنند؛ قرآن در این‌باره می‌فرماید:

(فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِی الْحَجِّ) (بقره:۱۹۷)

[باید بدانند که] در حج آمیزش جنسی و گناه و جدال روا نیست.

ص:۷۲

در این آیه مراد از «رفث» هم‌بستری و بهره گیری لذت جنسی است که باید در حج از آن اجتناب کرد که به یقین این دستور خداوند در موسم حج بی‌حکمت نیست.

«حاجی با مقداری خودداری از نیازهای روانی و بیولوژیکی (آمیزش، ازدواج، آرایش) مفاهیمی چون تعادل، توانایی، تحمل محرومیت و توانایی فداکاری و ایثار را در ذهن خود جای می‌دهد و اراده و تن را در برابر نیازهای مختلف مادی و روانی مقاوم می‌سازد؛ یعنی وی بر شیوه‌های تربیتی فردی و اجتماعی، براساس قانون توحیدی پای می‌فشارد و عمل می‌کند و می‌تواند حالت نابهنجاری را که انسان در برابر نیازمندی‌ها و دارایی‌های گوناگونش در آن به سر می‌برد، پشت سر گذارد. در حج نیروهای عاطفی بهنجار نسبت به دیگران رشد می‌کند و ثابت می‌شود که انسان می‌تواند عواطف فردی خویش را زیر پا گذارد و آن را نثار جامعه کند» . (۱)

اگرچه مراعات پوشش و آرایش در کاهش فشار جنسی و فساد اخلاقی در جامعه مؤثر است، ولی عامل مهم‌تر، تربیت دینی زن و مرد مسلمان در عمل است که در برخوردهای اجتماعی مرتکب گناه نشوند. نمونه عملی این نوع تربیت در حج به خوبی نمایان است. چگونه

۱- «پدیده حج از دیدگاه جامعه شناختی» ، حسن ضیقه و موسی دانش، فصلنامه میقات، شماره ۳۸، ص ۲۰ با اندکی تصرف .

ص:۷۳

می‌شود که مرد و زن مسلمان طی چند روز در فشرده‌ترین و متراکم‌ترین مکان‌ها گام به گام، دوش به دوش و شانه به شانه هم حضور داشته باشند، عمل طواف یا مسعی را انجام دهند، گروه زن‌ها از میان گروه مردان عبور کنند، اما مردها به زن‌ها خیره نگاه نکنند یا سعی کنند مرتکب عمل گناهی نشوند؟ چه عاملی سبب می‌شود که حتی زن و مرد مسلمان به فکر گناه هم نیفتند و سعی کنند مناسک چند روزه حج را سلامت به پایان برسانند؟ در پاسخ باید گفت آنچه مقابل طغیان جنسی یا عمل گناه، ایستادگی می کند، ایمان است؛ یعنی مرد و زن مسلمان در موسم حج به تربیت قرآنی عمل می کنند که می‌فرماید:

(قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِكَ أَزْكى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما يَصْنَعُونَ وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (نور: ۳۰ و ۳۱)

به مؤمنان بگو چشم‌های خود را [از نگاه به نامحرمان] فرو گیرند و دامان خود را [از بی‌عفتی] حفظ کنند. این برای آنان پاکیزه‌تر است. خداوند به آنچه انجام می‌دهند آگاه است و به زنان با ایمان بگو چشم‌های خود را [از نگاه هوس‌آلود] فرو گیرند و دامان خویش را [از بی‌عفتی] حفظ کنند.

به عبارت دیگر، کنترل روابط اجتماعی زن و مرد در

ص:۷۴

موسم حـج به وسـیله نظـام اجتمـاعی نیست، بلکه عامـل بهبودبخش روابـط زن و مرد مسـلمان، «ایمان» است. ازاین‌رو می‌توان عفت اجتماعی را در موسم حـج مرحله تمرین و آزمون دانست تا تعاملات اجتماعی زن و مرد در زنـدگی اجتماعی بهبود یابـد و براساس ایمان شکل گیرد.

۶. آموزش مساوات و برابری اجتماعی

مساوات و برابری در تمام صحنه‌های زندگی‌بخش حج مشاهده می‌شود و مسلمانان با شرکت در مراسم حج حداقل یک‌بار در تمام عمر از حقـوق مسـاوی برخوردار می‌شونـد. البته «این تسـاوی حقوقی، حقوقی نیست که به صورت مسـاوی و مصـنوعی وضع کرده باشند، بلکه هر کس به این تساوی حقوقی معتقد باشد، می‌تواند به این شکل [در همایش حج] شرکت کند». (۱)

حـاجی در نخستین منزل سـفر حـج (میقـات) بـا کنـدن لبـاس، یک‌بـاره مشاهـده می‌کنـد تمام نشانه‌ها، زینت‌ها، آرایه‌ها، درجه‌ها و عنوان‌هـا و در یـک کلام آنچه او را از دیگران متمایز می‌کرد از او دور می‌شونـد؛ وقتی به مطاف می‌رسـد، در گرداب جمعیت فرو می‌رود و در مسـعی حـتی راه رفتنش نیز هماننـد دیگران می‌شـود. سـعی می‌کنـد هروله کنـد؛ یعنی حرکـتی بین راه رفتن و دویـدن همسان دیگران

۱- میعاد با ابراهیم، ص ۲۲۷.

ص:۷۵

می‌یابد. سپس همراه سیل جمعیت در عرفات، مشعر و منا وقوف می‌کند و با زدودن موی سر که می‌تواند با فرم آرایش خاص خود نوعی زینت و امتیاز باشد، آخرین نشانه تمایز را هم در منا دفن می‌کند تا با دیگران یکسان، یک‌رنگ و یک‌سر باشد.

همچنین مسافران قبله مشاهده می‌کنند، شرکت‌کنندگان در همایش، اعم از مقیم و مهاجر، نه‌تنها در انجام دادن مناسک برابرند، بلکه در خواب، خوراک و اسکان نیز برابرند؛ زیرا اسلام در کنگره حج اجازه‌ای غیر از یکسانی و برابری را نمی‌دهد؛ چنان‌که «پس از واقعه فیل و ابرهه، قریش با احساس غرور و عظمت خود را متولیان خانه خدا می‌خواندند و می‌گفتند: احدی از عرب به منزلت ما نمی‌رسد و با اینکه می‌دانستند عرفه از مشاعر عظام است و از زمان حضرت ابراهیم علیه السلام یکی از مواقف بوده است، وقوف به عرفه را ترک می‌کردند. همچنین معتقد بودند کسی که از خارج حرم برای حج یا عمره می‌آید، نباید از غذایی بخورد که از خارج حرم آورده است و باید در لباس «حُمس» (۱)طواف کند و اگر نتوانست لباس آنها را تهیه کند باید برهنه طواف کند» .(۲)

۱- مردم بومی مکه که فرزند مکه و حرم نامیده می‌شدند.

۲- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۱۲۹، به نقل از مجمع البیان ذیل آیه۱۹۹ با اندکی تصرف .

ص:۷۶

در واقع، اهـالی بومی مکه برای خود در مناسک حـج امتیازاتی ایجاد کرده بودنـد، ولی قرآن کریم به این افکار خرافی و سنّت‌های غلط، خط بطلان کشید و همه مردم را به وقوف در عرفات و استغفار از گناهان فراخواند؛ چنان‌که می‌فرماید:

(ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ وَ اسْتَغْفِرُوا اللهَ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) (بقره: ۱۹۹)

سپس از همان‌جـا که مردم کوچ می‌کننـد، [به‌سوی سـرزمین منـا] کوچ کنیـد و از خداونـد طلب آمرزش کنیـد؛ زیرا خـدا آمرزنـده مهربان است.

«[خداوند] در این آیه ضمن دستور به حرکت دسته‌جمعی همراه مردم، به اهل مکه تذکر می‌دهد مبادا خیال کنید که چون اهل حرم یا از قبیله قریش و امثال آن هستیـد، بایـد حرکات عبادی شـما با دیگران فرقی داشـته باشد. این خودبزرگ‌بینی‌ها را کنار گذارید و همچون عموم مردم باشید» . (۱)

همین‌طور قرآن در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ الَّذِی جَعَلْناهُ لِلنَّاسِ سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ. . .) (حج: ۲۵)

کسانی که کافر شدند و [مردم را] از راه خدا

۱- تفسیر نور، محسن قرائتی، ج ۱، ص ۲۱۶.

ص:۷۷

بازداشتند و [همچنین] از مسجدالحرام که آن را برای همه مردم، برابر قرار دادیم، چه کسانی که در آنجا زندگی می‌کنند یا از نقاط دور وارد می‌شوند. . . .

آری اسلام با فروغ عالمتاب خود، اجازه نمی‌دهد عده‌ای در مناسک حج به دنبال امتیازطلبی و نابرابری باشند، بلکه موجب می‌شود دیوارهای تبعیض و تمایز از این مناسک الهی برای همیشه فرو ریزد و مساوات و برابری، جزئی جدایی‌ناپذیر از آن شود و حج به دوره‌ای آموزشی و تربیتی برای فراگیری مساوات و برابری تبدیل شود و جایی برای مشخصه‌های امتیازطلبی باقی نماند؛ به‌گونه‌ای که حجاج در طول سفر پر برکت حج، حداقل یک‌بار زندگی بدون فاصله یا لااقل کم فاصله اجتماعی توحیدی را تجربه کنند و از آن توشه‌ای برای ادامه زندگی اجتماعی خود برگیرند.

همچنین می‌آموزند، حج به منزله منشور اخلاقی اجتماعی است که مساوات و برابری، یکی از موردهای این منشور است که هرکس از هر طبقه اجتماعی در برابر پروردگار بی‌همتا یکسان است. در آن تهیدست و توانگر، کارگر و کارفرما، حاکم و محکوم، غنی و فقیر، سیاه و سفید، شرقی و غربی معنایی ندارد و ارزش هر کس در خلوص عملی است که در حج انجام می‌دهد. در حج حتی تبعیض، چشم و هم‌چشمی، گرایش‌های قومی

ص:۷۸

قبیله‌ای و زبانی هم باطل است و همگان در برابر قانون الهی برابر و یکسان‌اند.

۷. یادآوری حضور مشترک زن و مرد (خانواده) در عرصه اجتماع

حج از یک دیدگاه، گرامی‌داشت و زنده‌کردن یادبودهاست؛ یادبودهای ارزشمندی از ابراهیم خلیل خدا، هاجر همسر فداکار و کوشای او و اسماعیل فرزند بزرگوار او که ذبیح خداست. یادبود یک خانواده توحیدی، یک خانواده ذوب شده و متبلور شده از ایمان که پایه‌گذار یادمان‌هایی چون کعبه، حجر، مسعی، مقام، رمی و مانیند. خانواده‌ای که هر کدام از اعضایش در توحید، بی‌همتا و یگانه‌اند. خانواده‌ای که در بنیان‌گذاری یک نظام صالح اجتماعی همه چیز را به جان خریدند و از هیچ چیز دریغ نکردند. اگر هر زن و مرد مسلمان در موسم حج به یادمان‌های این قهرمانان توحید نیک بنگرد و به گذشته عقب‌گرد کند و خاطرات فداکاری و جان‌فشانی آنان را در ذهن خود زنده کند، نیک می‌آموزد که برای استقرار یک نظام صالح اجتماعی باید ابراهیم‌وار تعلقات دنیوی را به مسلخ عشق برد و برای رسیدن به سرچشمه زندگی، هاجروار سعی و هروله کرد. زن و مرد مسلمان در حج از ابراهیم و هاجر می‌آموزند که چگونه باید همدم و

ص:۷۹

همدوش یکدیگر برای ساختن جامعه‌ای صالح بکوشند تا انسانی صالح همانند اسماعیل که راضی به رضای پروردگار و مطیع امر اوست، باشند.

همچنین زن و مرد مسلمان می‌آموزند گاه برای برپایی تمدنی صالح باید هجرت کرد، سختی‌ها را به جان خرید، حداقل امکانات را متحمل شد، در راه حق جان‌فشانی و فداکاری کرد تا شاهد زلال جاری زمزم بود.

آری در حج، انسان می‌آموزد اگر فقط یک نفر چون ابراهیم خودساخته و موحد شود، می‌تواند ابتدا خانواده و سپس جامعه‌اش را سرشار از ایمان کند. و باز می‌آموزد اگر مردی، چون ابراهیم از آزمونی بزرگ، چون قربانی اسماعیل در راه حق سربلند و سرافراز بیرون می‌آید، در کنار این مرد بزرگ، زنی فداکار و بزرگ، چون هاجر ایستاده است که در دامان پاک خود فرزندی چون اسماعیل پرورانده است.

در حج، زنان همانند مردان مُحْرم می‌شوند و در یادمان‌های ابراهیم، هاجر و اسماعیل شانه به شانه هم طواف می‌کنند، پشت مقام ابراهیم نماز می‌گزارند، سعی می‌کنند، در عرفات و مشعر و منا وقوف، رمی و قربانی می‌کنند و در پایان می‌آموزند که اگر عفیف و موحد باشند، می‌توانند در ادامه زندگی و در همه عرصه‌های اجتماعی، کنار هم و یاور یکدیگر باشند.

ص:۸۰

۸. تمرین روحی برای انفاق

یکی از آموزه‌های دیگر حج، تمرین روحی برای حل مشکلات اجتماعی است که از طریق انفاق امکان‌پذیر می‌شود؛ به تعبیر دیگر، یکی از آداب حج، انفاق‌کردن است. سنت قربانی‌کردن در حج، نمونه‌ای از این انفاق است که در راستای برطرف شدن مشکل فقر و گرسنگی در جوامع اسلامی، هر سال انجام می‌گیرد و حاجی باید در آن مشارکت داشته باشد.

حاجی در منا به یک‌باره به انفاقی تقریباً بزرگ دست می‌زند. قربانی‌کردن از آن‌رو بزرگ است که در مرحله نخست، یادآور قربانی بزرگ ابراهیم (حضرت اسماعیل) است. در مرحله بعد، در برخی از جوامع، نظیر جوامع عشایری و روستایی، دام به علت منافعی که برای مالک خود در زندگی دارد، از اهمیت خاصی برخوردار است؛ به‌گونه‌ای که اگر یکی از آنها به عللی بمیرد، ممکن است دامدار یا مالک، برای آن عزادار هم شود؛ چون سرمایه زندگی‌اش است. ولی در حج، حاجی حاضر می‌شود این سرمایه زندگی‌اش را در راه خدا بدهد.

همچنین ممکن است خیلی‌ها در طول زندگی خود، چنین انفاقی نکرده باشند که این تجربه جدیدی برای آنان است؛ آن هم با شرایطی که برای قربانی ذکر شده است که باید بهترین و باکیفیت‌ترین را انتخاب کنند.

ص:۸۱

البته کم هم نیستند کسانی که هر ساله در راه خدا ده‌ها قربانی می کنند و گوشت آن را به فقرا و نیازمندان می‌دهند. ولی باید قبول کرد که انفاق قربانی برای خیلی‌ها در حج تجربه جدیدی است و باید یادآور شد که قربانی کردن در حج یکی از شعائر الهی است؛ چنان‌که قرآن‌کریم می‌فرماید:

(وَ الْبُدْنَ جَعَلْناها لَکُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ لَکُمْ فِیها خَیْرٌ فَاذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَیْها صَوافَّ. . .) (حج: ۳۶)

و شتران فربه را [در مراسم حج] برای شما از شعائر الهی قرار دادیم. در آنها برای شما خیر [و برکت] است. نام خدا را درحالی‌که [برای قربانی] به صف ایستاده‌اند بر آنها ببرید. . . .

حاجی با قربانی کردن، نه‌تنها اخلاص و تقوای خود را به نمایش می گذارد، بلکه روح خود را برای انفاق بیشتر در جامعه تمرین می‌دهد و مطمئن است که خداوند پاداش این کار خیر را به او چندین برابر خواهد داد؛ چنان‌که رسول خدا (ص) می‌فرماید:

الحُجّاجُ مُعاوِنُونَ، و نَفَقاتُهُم مُخَلَّفَةٌ، واللهُ لایُضِیعُ أَجرَ المُحسِنینَ.(۱)

حج‌گزاران مددکاران یکدیگرند. آنچه خرج می کنند

۱- احتجاج، ابومنصور طبرسی، ص ۶۵.

ص:۸۲

عوض داده می‌شوند و خدا پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند.

یادآور می‌شویم بـذل و بخشـش در مناسک حـج به قربانی خلاصه نمی‌شود، بلکه اگر حاجی در مناسک حـج به هر علتی در انجام دادن برخی از مقررات حـج کوتاهی کنـد، باز بایـد در راه خـدا انفاق کنـد؛ برای مثال اگر از محرمات حـج عدول کند، باید کفاره بدهـد که نوعی انفـاق است و میزان آن براساس نوع خطا از یک مـد طعام تا یک دام (گوسـفند، گاو، شتر) متغیر است. گذشـته از اینکه حاجی در حـج برای قبولی اعمال خود مجبور به انفاق است، نباید فراموش کرد که حج با انفاق، بافضیلت‌تر از حج [یا عمره] بدون انفاق است.

در حقیقت، «حج، ضـمانت اجرایی افزایش انفاق در سـطح جامعه است. به تعبیر دیگر، اگر مراسم حج صحیح انجام شود، کسی که از حـج برمی گردد، نه‌تنهـا به انـدازه هزینه حـج، بلکه چنـدین برابر آن را در امور اجتمـاعی انفاق خواهـد کرد؛ زیرا روح حاجی در آموزشگاه حج برای انفاق در جامعه تمرین‌دیده و ساخته شده است» . (۱)

شایـد گفته شود: اگر چنین است، چرا برخی پس از حـج نیز روحشان برای انفاق آماده نشـده است؟ در پاسـخ بایـد گفت که میزان آمادگی، به میزان درک حاجی از

۱- حج در قرآن، صص ۷۲ و ۷۳ با اندکی تغییر .

ص:۸۳

اعمال حج و انجام دادن صحیح آن بستگی دارد. همچنین به میزان تمرینی بستگی دارد که در حج برای انفاق انجام داده است.

۹. آموزش پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی

حج، همانند سایر احکام دینی نمایشی پرشکوه از آگاهی و مسئولیت در گستره حیات فردی و اجتماعی است و برای خود، قواعد و مقررات خاصی دارد که حج‌گزار از نظر شرعی، موظف به پذیرفتن و اجرای آن در طول دوره حج است؛ به تعبیر دیگر، حاجی در حج با پذیرفتن قواعد و مقررات شرعی فردی حج، برای انجام دادن صحیح اعمال خویش، تکلیف و مسئولیت پیدا می‌کند تا حج او نزد خداوند پذیرفته شود. اگر حج‌گزار در انجام دادن مسئولیت‌های پذیرفته شده کوتاهی کند، باید جرایمی سخت (کفاره) بپردازد؛ چه بسا، اگر حج‌گزار در انجام دادن وظایف و مسئولیت‌ها دقت نداشته باشد، گاه جرایم آن به اندازه‌ای سنگین خواهد بود که شاید تا پایان عمر هم فرصت جبران نیابد. ولی اگر از عهده مسئولیت‌هایی که پذیرفته است، به نحو شایسته برآید، نه‌تنها وظیفه شرعی خود را به بهترین شکل به انجام رسانده است، بلکه مستحق پاداشی خواهد بود که کمتر عبادتی با آن برابر است؛ چنان‌که رسول خدا (ص) می‌فرماید:

ص:۸۴

«الحَجَّةُ ثَوابُها الجَنَّة»(۱)؛ «پاداش حج بهشت است» .

همچنین انجام دادن درست مسئولیت‌ها به حج‌گزار کمک می‌کند تا بهتر از آثار مادی و معنوی حج بهره‌مند شود. حتی مشاهده مسئولیت‌پذیری افراد مخلص و مؤمن در موسم حج که افزون بر مسئولیت خود و بدون هیچ چشم‌داشتی مسئولیت اعمال حج‌گزاران کم‌توان را نیز به عهده می‌گیرند، می‌تواند در روحیه مسئولیت‌پذیری حج‌گزار بسیار تأثیرگذار باشد.

البته شاید گفته شود، موارد اشاره شده بیانگر مسئولیت‌های فردی حج‌گزار در حج است، ولی باید اقرار کرد که انجام دادن تکالیف شرعی فردی، از جمله مسئولیت‌های حج، می‌تواند زمینه‌ساز پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی باشد.

«از سوی دیگر، دیدن آن اجتماع بشری که از اطراف جهان در آن مجمع بزرگ و مقدس شرکت می‌کنند و گستردگی جامعه اسلام و جهانی بودن این دین عظیم را نشان می‌دهند، هر مسلمانی را به حقوقی که این جماعت‌ها و شهروندان آنان به لحاظ برادری اسلامی بر او دارند و به مسئولیت‌هایی که در ارتباط با این جمعیت‌ها برعهده دارد و روابطی که باید با آنان داشته باشد، متوجه

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۴۲.

ص:۸۵

می‌کند و به او می‌فهماند که باید با این انسان‌ها، روابط برادرانه داشته باشد و اگر از حال آنان بی‌اطلاع باشد، حق برادری اسلامی را ادا نکرده است» .(۱)

بنابراین حج‌گزار با پذیرش مسئولیت‌ها در فرصت کوتاه حج و انجام دادن آنها به همراه بیم و امید و مشاهده مسئولیت‌پذیری افراد مخلص، آموزش می‌بیند و برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی دیگر آماده می‌شود.

۱۰. تقویت روابط اجتماعی

فضای اجتماعی حج، فضای صلح و دوستی است؛ به‌گونه‌ای که میلیون‌ها انسان با تنوع نژادی، قومی، زبانی و فرهنگی، در یک میقات زمانی و مکانی خاص حضور می‌یابند و یک زندگی مسالمت‌آمیز و به دور از هرگونه درگیری را کنار هم در دوره‌ای کوتاه‌مدت تجربه می‌کنند. این مهم بدان سبب است که برنامه حج به‌گونه‌ای تشریع و برنامه‌ریزی شده است تا یک مسلمان افزون بر محدودیت‌هایی که در زندگی عادی دارد، با تمرین و مراقبت، اعضا و جوارح خود را کنترل کند. در این میان کنترل دست و زبان اهمیت خاصی دارد؛ زیرا این دو عضو بیشترین عامل آزاررسانی به شخصیت یا حقوق دیگران‌اند. ولی انسان حج‌گزار در موسم حج، طبق مقررات اجتماعی، باید زبان

۱- سفرنامه حج، لطف الله صافی گلپایگانی، ص ۲۰ با اندکی تصرف .

ص:۸۶

خود را از گفتار باطل، ناشایست و نابه‌حق کنترل کند و با دیگر حج‌گزاران، در تعامل سالم باشد. در غیر این صورت، حج از ایشان پذیرفته نیست؛ قرآن کریم در این‌باره می‌فرماید:

(فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِی الْحَجِّ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ یَعْلَمْهُ اللَّهُ وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَیْرَ الزَّادِ التَّقْوی) (بقره: ۱۹۷)

در حج آمیزش جنسی و گناه و جدال روا نیست و هر کار نیکی انجام دهید خدا آن را می‌داند. و زاد و توشه تهیه کنید و بهترین زاد و توشه، پرهیزکاری است.

طبق این آیه مبارکه، محیط و فضای باصفای حج را نباید با ارتکاب گناه، دروغ و درگیری لفظی آلوده کرد. بلکه مؤمنان حج‌گزار بهتر است از فرصت اندک حج، نهایت بهره را ببرند و ره‌توشه‌ای مناسب بگیرند که بهترین آنها پرهیزکاری است. همین‌طور بهتر است به امور خیر، از جمله تعامل اجتماعی سالم با دیگر حج‌گزاران بپردازند که نمونه‌ای از کارهای خیر است. همین‌طور امام‌صادق علیه السلام به حج‌گزار توصیه می‌فرماید:

إذا أَحْرَمتَ فَعَلَیکَ بِتَقوی اللهِ وَ ذِکرِ اللهِ وَ قِلَّةِ الکلامِ إلاّ بِخَیرٍ فإنّ تَمامَ الحجِّ والعُمرَة أنْ یَحفَظَ المَرءُ لِسانَهُ إلاّ مِن خَیرٍ.(۱)۱

هرگاه محرم شدی، بر تو باد به تقوای الهی و ذکر

۱- تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، ج ۵، ص ۲۹۶.

ص:۸۷

خدا و اندک سخن گفتن، مگر در خیر و نیکی؛ زیرا کمال حج و عمره آن است که آدمی زبان را به چیزی جز خوبی نگشاید.

البته تعامل اجتماعی نیکو دو فایـده مهم دارد: نخست اینکه موجب می‌شود گروه عظیم موحـدان که برای عبادت و حج‌گزاری گرد آمده‌انـد، با آرامش کامل مناسک حـج را انجام دهند و فضای حج را آکنده از مهر و صـفا، تقوا و طهارت کنند و برادری و محبت را میان مسـلمانان حاکم کنند. دوم اینکه حج‌گزار با به بند کشـیدن نفس سـرکش خود و هدایت آن در مسـیر تقوا، تعامل اجتماعی سالم را تمرین می‌کند و آماده می‌شود این ره‌توشه مناسب را به اجتماعی منتقل کند که در آن زندگی می‌کند.

۱۱. تجربه زندگی اجتماعی در میان اُمت اسلامی

خداوند در قرآن خانه خود را «عتیق» نامیده است: (وَ لْیَطَّوَّفُوا بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ) ؛ «و بر گرد خانه گرامی کعبه، طواف کنند» . (حج:۲۹)

«عتیق از عتق است؛ یعنی خانه آزاد؛ خانه‌ای که از تسلط زورمندان و از تملک زرمندان آزاد است» .(۱)

چنان‌که امام باقر علیه السلام در سبب نام‌گذاری عتیق می‌فرماید:

۱- میعاد با ابراهیم، ص ۹۰.

ص:۸۸

لِأَنَّهُ بَیتٌ حُرٌّ عَتیقٌ مِنَ النّاسِ، ولم یَمْلِکْهُ أحدٌ. (۱)

زیرا تنها خانه‌ای است که از تملک انسان آزاد است و هیچ کس مالک آن نیست.

خانه خدا از آن‌رو آزاد است که برای مردم ساخته شده است. قرآن کریم در این‌باره می‌فرماید:

(إِنَّ أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ. . .) (آل عمران: ۹۶)

نخستین خانه‌ای که برای مردم [و نیایش خداوند] بنا نهاده شده است.

گفتنی است خانه خدا، همواره آزاد و از مالکیت انسان‌ها رها بوده است. طبق نظر گروهی از فقها، در مسجدالحرام و طبق نظر گروه دیگر حتی در شهر مکه، زائر می‌تواند نمازهای یومیه را تمام و کامل بخواند؛ به عبارت دیگر مخیر است کامل یا شکسته بخواند. در حالی‌که مسافر، باید نماز را شکسته بخواند. گویی انسان در مسجدالحرام، در منزل یا وطن خویش حضور دارد. درواقع، حکم مسافر از او برداشته می‌شود.

البته زائران حج در دوران حکومت اسلامی زمان رسول خدا (ص) و حضرت علی علیه السلام بیش از زائران امروزی احساس آزادی می‌کردند. چون خانه‌های مکه به ظاهر در نداشت و به روی تمام زائران باز بود. ائمه معصوم علیهم السلام همواره در دوره حکومت خود به والیان مکه سفارش

۱- علل الشرایع، ابوجعفر بن بابویه شیخ صدوق ، ج۲، ص ۳۹۹.

ص:۸۹

می‌کردنـد که مردم مکه در مقابـل سـکونت حاجیان، در منزلشان چیزی دریافت نکننـد؛ چنان‌که امام علی علیه السـلام در نامه‌ای به «قثم بن عباس» می‌نویسد:

ومُرْ أهَلَ مَکَّۀَ ألاّ یَأْخُذُوا مِن ساکِنٍ أجْراً فإِنَّ اللهَ سُبحانَهُ یَقُولُ: سَواءً الْعاکِفُ فِیهِ وَ الْبادِ. (حج:۲۵) (۱)

به مردم مکه فرمان ده تا از هیچ زائری در ایام حج، اجرت مسکن نگیرند که خدای سبحان فرمود: «چه کسانی که در آنجا زندگی می‌کنند یا از نقاط دور وارد می‌شوند را برابر قرار دادیم» .

منظور حضـرت علی علیه السـلام از «عـاکف» اهل مکه و «بادی» زائرانی‌انـد که از دیگر نقاط به حـج مشـرف می‌شونـد. به ظاهر باز بودن در خانه‌های مکه به روی زائران حج تا دوره معاویه ادامه داشته است.

چنان‌که امام صادق علیه السلام فرمود:

فَإِنَّ أوَّلَ مَنْ جَعَلَ لدور مَکَّۀ أبواباً مُعاویۀُ.(۲)

نخستین کسی که برای خانه‌های مکه در نهاد، معاویه [پسر ابوسفیان] بود.

اگرچه امروزه شـهر مکه در موسم حـج به علت افزایش زائران، با محدودیت اماکن اقامتی مواجه است، ولی کسانی که سـفر حج یا عمره را تجربه کرده‌اند، می‌دانند که

۱- نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، ص ۶۰۹.

۲- علل الشرایع، ج۲، ص ۳۹۷.

ص:۹۰

انسـان در شـهر مکه احسـاس امنیت خـاطر و آزادی بیشتری می‌کنـد؛ به‌گونه‌ای که بیشتر اوقـات، انسان تعلقات دنیوی را فراموش یا کمتر احسـاس دلتنگی و غربت می‌کنـد. انسـان در هر ساعت از شـبانه‌روز که اراده کنـد، می‌توانـد آزادانه به زیارت کعبه برود و با خـدای خود راز و نیاز کند و هیچ ممانعتی هم وجود ندارد. این یک تجربه شـیرین اجتماعی است. تجربه‌ای که برای یک‌بار هم که شـده است، اُمت اسـلامی با وجود تفاوت ملیّتی، نژادی، زبانی و... آن را در مراسم چنـد روزه حج، در خانه مشترک خود، خانه‌ای که آزاد و رهـا از هرگونه مـالکیت شخصـی است، در کنـار برادران و خواهران ایمـانی، فـارغ از هرگونه تعلقات دنیوی و به دور از هرگونه رذایل اخلاقی و اجتماعی، کسب می‌کند.

نکته پایانی فصل

با توجه به آثار و برکات فردی و اجتماعی حـج می‌توان گفت که نقش حـج در زندگی اجتماعی مسـلمانان، نقش حیاتی و اساسـی است.

در حقیقـت، حـج دانشـگاهی انسان‌سـاز اسـت کـه ارزش‌هـای اجتمـاعی، نظیر: برادری، برابری، امنیت، نظم، تفـاهم، تعامـل، عفت، آزادگی و ده‌ها ارزش دیگر اجتماعی در آن تمرین و مشق می‌شود. آموزه‌هایی که هم به انسان

ص:۹۱

درک و بینش و شخصیت می‌بخشد و هم او را در کلاس‌های متعدد، برای ورود به اجتماع و ساختن آن آماده می‌سازد.

اگر حج گزار در مراسم حج یا عمره محرومیت‌ها و محدودیت‌هایی را در حال احرام یا وقوف در عرفات، مشعر و منا تحمل می کند، جملگی به مراتب معرفتی‌اش می‌افزاید و او را به رشد نفس و کمال و بینش رهنمون می‌سازد.

پس بسیار بی‌سعادت‌اند کسانی که با سطحی‌نگری، مناسک حج را حرکاتی بیهوده می‌پندارند یا آن را نشانه عقب‌افتادگی اجتماعی می‌دانند که مانع از رشد اجتماعی می‌شود. و چه غافل‌اند کسانی که این سیر الهی را به خوبی درک نمی کنند که این سفری از جسم به روح، از صورت به معنا، از مجاز به حقیقت و از خلق به خالق است. راز محرومیت‌ها و محدودیت‌ها را نمی‌دانند و در اندیشه نیازهای جسمانی و آسایش خویش به سر می‌برند.

به یقین این گروه کسانی‌اند که زیستن را برای خوردن می‌خواهند و با سعادتمندانی که خوردن را برای زیستن و با هم‌زیستن و سیر و سلوک الی الله می‌خواهند، تفاوت بسیار دارند؛ تفاوتی که جسم با روح، ظاهر با باطن، جهل با علم و ظلمت با نور دارد.

ص:۹۲

ص:۹۳

فصل سوم: آثار اجتماعی حج در سطح بین‌الملل

اشاره

حج، سلوکی جمعی و جهانی است که منطقه یا ناحیه جغرافیایی خاصی را در برنمی‌گیرد. این سلوک جمعی را که مسلمانان جهان با توجه به تفاوت‌های نژادی، قومی و زبانی هرساله به‌جا می‌آورند، از بالاترین درجه تعامل اجتماعی برخوردار است؛ زیرا مسلمانان جهان که در قاره‌های مختلف زندگی می‌کنند، در یک میقات زمانی و مکانی خاص دور هم جمع می‌شوند. همه یک خدا، یک پیامبر، یک کتاب و یک هدف را دنبال می‌کنند و همه به انجام‌دادن اعمالی می‌پردازند که همانند هم است.

همچنین، این اعمال به گونه‌ای است که

ص:۹۴

اگر با دقت به آن نگریسته شود، انسان می‌تواند درس‌های با هم زیستن و درک متقابل را بیاموزد. مهم‌ترین آثاری که حج در سطح بین‌الملل می‌تواند داشته باشد، چنین است:

۱. شناخت یکدیگر

از کارهـای پسـندیده‌ای کـه در کنگره‌هـای جهـانی، بـه‌ویژه کنگره‌هـای علمی - فرهنگی مرسـوم اسـت، کسب آگـاهی و شـناخت شرکت‌کنندگان از یکدیگر است.

ازاین‌رو شـرکت‌کنندگان سـعی می‌کنند به شـکل‌های مختلف، از جمله گفت‌وگو یا مبادله آثار، یکدیگر را بیشتر بشناسـند. حتی با دادن کـارت شـناسایی، نشـانی منزل یـا پست الکترونیکی سـعی می‌کننـد ارتبـاط بیشتری داشـته باشـند. همچنین ممکن است آثار و تألیفات خود را برای یکدیگر بفرستند تا زمینه آشنایی، بیشتر شود. بدیهی است این‌گونه اقدامات، پیوندها را محکم می‌کند. این در حـالی است که اسـلام در چهـارده قرن پیش یکی از اهـداف حـج را شـناخت ملـل دانسـته است؛ چنـان‌که امـام صـادق علیه السـلام می‌فرماید:

فَجَعَلَ فِیه الاجتماعَ مِنَ المَشرقِ وَ المَغربِ لِیَتعارَفُوا. (۱)

[خداوند] اجتماعی از شرق و غرب در این سرزمین پدید آورد تا یکدیگر را بشناسند.

۱- علل الشرایع، ج۲، ص ۴۰۵.

ص:۹۵

بایـد زائران بـا توجه به این هـدف ارزشـمند اسـلام، هر سـاله در اجتمـاع حـج، به دور از هرگونه اختلاف طبقاتی، نژادی و تعصب مـذهبی، به هـدف مشخصـی بیندیشـند که اسـلام برای آنان در حج معین کرده است و سـعی کنند؛ با گفت‌وگو و درک متقابل، از احوال و آرمان‌های یکدیگر با خبر شوند؛ به‌ویژه بهتر است اندیشـمندان مسلمان کارت‌هایی را برای معرفی خود، به چند زبان چاپ کننـد و بـه اندیشـمندان دیگر کشورهـا بدهنـد تـا زمینـه‌ای برای آشـنایی و ارتبـاط بیشـتر فراهم شـود؛ به عبـارت دیگر، سـعی کنند رشته‌های دوستی و برادری را هرچه بیشتر و بهتر محکم کنند.

امام خمینی (ره) در این‌باره می‌فرماید:

حج بهترین میعادگاه معارف ملت‌های اسـلامی است؛ زیرا مسـلمانان با برادران و خواهران دینی و اسلامی خود از سراسر جهان آشنا می‌شوند. در آن خانه‌ای که به تمامی جوامع اسلامی و پیروان ابراهیم حنیف متعلق است، گرد هم می‌آیند و با کنارگذاردن هرگونه ویژگی، رنـگ، ملیت و نژاد، به سـرزمین و خـانه اوّلین خود بـازگشت می‌کننـد. با مراعات اخلاق اسـلامی و اجتناب از مجادلات و تجملات، دورنمایی از تشکیل اُمت محمد (ص) را در سراسر جهان به نمایش می‌گذارند.(۱)

بی‌شک، کسب آگاهی و شناخت متقابل از یکدیگر،

۱- صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۱۳.

ص:۹۶

زمینه‌ساز ارتباط بیشتر مسلمانان می‌شود که دستاوردهای مهمی به همراه خواهد داشت.

۲. مبادله افکار و اطلاعات

یکی دیگر از اهداف حج، مبادله افکار و اطلاعات بین کشورهای اسلامی است؛ امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

فَجَعَلَ فِیهِ الاجتماعَ مِنَ الْمَشرقِ والمَغربِ لِیَتعارَفُوا. . . وَ لِتُعرَفَ آثارُ رسولِ الله (ص) وتُعرَفَ أَخبارُه و یُذکرَ ولا یُنسی وَ لَو کانَ کلُّ قوم إنّما یَتَّکِلون عَلی بِلادِهم و ما فِیها هَلَکُوا و خَرِبَتِ البلادُ و سَقَط الجَلبُ والأرباحُ و عَمیَتِ الأخبارُ و لم یَقِفُوا علی ذلک فذلک عِلَّةُ الحجِّ.(۱)

خداوند در سرزمین مکه، اجتماعی از شرق و غرب پدید آورد تا همدیگر را بشناسند. . . تا نشانه‌ها و اخبار رسول‌الله شناخته شود و یاد شوند و فراموش نشوند و اگر هر قومی به شهرهای خودشان و آنچه در آنهاست اتّکا می‌کردند نابود می‌شدند شهرها ویران می‌گردید و بازرگانی و سودآوری تعطیل می‌شد و از خبرها آگاه نمی‌شدند و این است علت حج.

در این فراز از روایت، تأکید بر این است که در موسم حج، «مردم نباید با تنگ‌نظری، تنها به مصالح خود و منطقه جغرافیایی خود بیندیشند؛ زیرا این تفکر، جهان را به ویرانی

۱- بحارالانوار، ج۹۶، ص۳۳.

ص:۹۷

می کشد و سرنوشت انسان‌ها را تباه می‌سازد. این تفکر با فلسفه جهان‌بینی و انسان‌دوستی و نگرش فراملیتی و برون‌مرزی اسلام در تضاد است. اسلام آیین بشریت است. ازاین‌رو بایـد در اجتماع عظیم حـج، مصالح انسان‌ها و کشورها مدنظر قرار گیرد تا منافع آن شامل همه مردم شود» .(۱)

به‌طور مسلّم منافع عمومی مسلمانان، آن هنگام به بهترین شکل تأمین خواهد شد که با هم مشورت و تبادل اندیشه کنند. موسم حج بهترین فرصت برای این مهم است. حجاج کشورهای اسلامی می‌تواننـد فرصت را غنیمت شمارند و از آن به گونه‌ای بهره‌برداری کننـد تا به یک همایش بین‌المللی تبادل افکار تبدیل شود. وجود زمینه مشترک فرهنگی و عقیدتی میان مسلمانان، خود نکته مهمی است که باید در این همایش بر آن تأکید شود. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) درباره تبادل افکار در موسم حج می‌فرماید:

در حج، شما برادران و خواهران که از نقاط مختلف جهان در محشر عظیم حج گرد آمده و در هجرت از «مَنِ» قومی - نژادی حرفه‌ای به «مای» اسلامی و قرآنی پیوسته‌اید، مناسب است مسائلی را مدنظر داشته باشید و درباره آن با دیگر مسلمانان تبادل اندیشه کنید و پس از سفر حج به آن عمل کنید.(۲)

البته تبادل افکار و اطلاعات می‌تواند در زمینه

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۲۱ با اندکی تصرف .

۲- پیام مقام معظم رهبری در ۲۶ خرداد ۱۳۷۰ با اندکی تصرف .

ص:۹۸

چاره‌جویی برای حل مشکلات جهان اسلام، نشر اخبار و آثار پیغمبر اکرم (ص) و ائمه معصوم علیهم السلام، نزدیک کردن مذاهب اسلامی به یکدیگر، گسترش همکاری‌های بین‌المللی و... باشد که در مباحث آینده به آنها پرداخته می‌شود.

۳. چاره‌جویی برای مشکلات کشورهای اسلامی

در جهان امروز، کشورهای اسلامی با مشکلات بسیاری روبه‌رویند؛ مشکلاتی، مانند تفرقه‌افکنی دشمنان، وابستگی اقتصادی - سیاسی به بیگانه، اشغال و تجاوز دشمنان به سرزمین‌های اسلامی، برادرکشی در برخی سرزمین‌های اسلامی، مذهب‌تراشی، فرهنگ‌زدایی، غارت منابع طبیعی و ده‌ها مشکل دیگر که هر کدام از این مشکلات درد بزرگی است که قلب جامعه اسلامی را جریحه‌دار می‌کند. اجتماع با شکوه حج، به کشورهای اسلامی و مسلمانان فرصتی را می‌دهد که در پرتو ارتباطات منطقی و مداوم، بتوانند مشکلات و کمبودهای یکدیگر را بشناسند. هر کشور، عضوی از مجموعه بزرگ جهان اسلام است که می‌تواند در ساختار جهانی مسلمانان در رفع مشکلات دیگر اعضا شریک و سهیم باشد؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام یکی دیگر از اهداف حج را آگاهی از مشکلات دیگر مسلمانان و سعی در رفع آن مشکلات می‌داند.(۱)

۱- وسایل الشیعه، ج۱۱، ص ۱۴.

ص:۹۹

همین‌طور امام خمینی (ره) فرمود: «حج برای این است که مسلمانان، مشکلات یک سال خود را بررسی کنند و در صدد رفع آنها برآیند» .(۱)

به واقع، مسلمانان در موسم حج می‌توانند کمبودها و نواقص خود را با هم در میان گذارند و از همدیگر یاری طلبند تا مشکلات خود را برطرف کنند.

همچنین باید یادآور شد همواره در طول تاریخ حتی در دوره‌های خفقان‌باری که خلفا و سلاطین جور اجازه نشر احکام اسلامی را به مسلمانان نمی‌دادند، مسلمانان با استفاده از فرصت حج از مشکلات خود چاره‌جویی می‌کردند؛ از جمله در ارتباط با ائمه معصوم علیهم السلام و علما مشکلات فکری و فرهنگی خود را برطرف می‌ساختند. علما و اندیشمندان اسلامی نیز به این هدف حج توجه داشته‌اند و از هر فرصتی برای رفع مشکل مسلمانان بهره برده‌اند. یکی از اندیشمندان مسلمان در این‌باره می‌گوید:

از آثار حج، آشنایی با طوایف مختلفی است که از چهار گوشه جهان اسلام آمده‌اند. هر زمان که می‌توانستم، در این سفر با دوستان می‌نشستم و به بررسی مشکلات جهان اسلام می‌پرداختم.(۲)

ولی افسوس که به علت محدودیت‌هایی که وجود

۱- صحیفه نور، ج ۱۸، ص ۶۶.

۲- مقدمه کتاب مناسک حج و عمره، ص ۱۶۳.

ص:۱۰۰

دارد به این هدف حج کمتر توجه می‌شود؛ چنان‌که علامه کاشف الغطاء (ره) نوشته است:

بعد از ظهر روزی در ایام تشریق، پیرامون مسجد خیف، بالای یک بلندی رفتم و اجتماع باشکوه مسلمانان را نظاره می‌کردم که در میانشان ملیت‌های چینی، مراکشی، یمنی، عراقی و هندی بودند. با تعدادی از آنان که با بعضی از زبان‌ها آشنا بودند، درباره حج و منافع و فواید آن سخن به میان آمد که به رغم دشواری‌های فراوان و تکالیف متعدد آن، دارای فواید فراوانی است. به آنان گفتم کدام منفعت را بزرگ‌تر از اجتماع ما در این سرزمین سراغ دارید؟ آیا مکانی را می‌شناسید که در آنجا مسلمانان چینی از دورترین نقطه شرق با مسلمانان مراکشی از دورترین نقطه غرب و مسلمانان عراقی و ایرانی از شمال و مسلمانان یمنی از دورترین نقطه جنوب با یکدیگر اجتماع کنند؟ ولی افسوس که تفکر و تدبر از میان مسلمانان رخت بربسته و عباداتشان بی‌مغز و تهی شده است. آنان در این سرزمین جمع می‌شوند، ولی از یکدیگر جدایند. کنار یکدیگرند، درحالی‌که از هم دورند. جسم‌هایشان به هم نزدیک، ولی آرزوهایشان با یکدیگر بیگانه است. حج می‌گزارند، ولی هیچ مسلمانی با برادر مسلمانش آشنا نمی‌شود و جز چهره او را نمی‌بیند و از احوال او آگاه

ص:۱۰۱

نمی‌شود. حتی نام او را نیز نمی‌داند! ما با چنین حالی به وضعیت امروز رسیده‌ایم.(۱)

۴. تبلیغ دین

هرچنـد بهره‌وری از ابزارهای روز و رسانه‌های پیشـرفته می‌توانـد در تبلیغ رسالت اسـلام نقش مهمی ایفا کنـد و ناگزیر بایـد از آنها بهره گرفت. اما شـرایط و فرصت‌های ویژه دیگری نیز برای مسـلمانان فراهم است که بدون نیاز به وسایل پیشرفته و هزینه‌های کلان، مناسب‌ترین عرصه برای تبلیغات هدایتگر است.

کنگره عظیم و بین‌المللی حـج، یکی از این فرصت‌هـاست؛ فرصت بی‌نظیری که دیگر ملت‌هـا را بـدان دسترسـی نیست. این اجتمـاع بزرگ جهانی به رسالت‌داران تبلیغ مجال می‌دهـد بـدون تحمل مشـقت و هزینه سـنگین، رسالت اسـلامی را ابلاغ کنند و با آگاهی دادن به سایر مسـلمانان، مصالـح و مسائل اُمت اسـلامی را دنبال کننـد؛ به همین دلیل قرآن کریم، «کعبه و حـج را هدایتگر جهانیان» (۲)خوانده است.

در واقـع، حـج منـاسب‌ترین مجمـع بین‌المللی است که زمینه هر نـوع فعـالیتی را به نفع اسـلام فراهم می‌آورد؛ به‌گونه‌ای که می‌توان عنوان «وسیله ارتباط جمعی

۱- الفردوس الاعلی، محمدحسین کاشف الغطاء، ص۱۹۴.

۲- إِنَّ أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّةَ مُبارَکاً وَ هُدیً لِلْعالَمِینَ آل‌عمران:۹۶ .

ص:۱۰۲

جهان‌شمول» را برای آن برگزید. حج با مناسک پرشکوه خود، نه تنها برای مؤمنان شورانگیز است، بلکه برای آنان نمایش قدرت و بیانگر وحدت اجتماعی در برابر دیگران است که مانند آن را در هیچ‌یک از وسایل تبلیغی اسلام نمی‌توان دید. برای همین است که امام رضا علیه السلام یکی از منافع حج را تبلیغ و نشر دین دانسته است و می‌فرماید:

. . . مَعَ ما فیهِ مِنَ التَّفَقُّهِ ونَقلِ أخبارِ الائِمـةِ اِلی کُلِّ صُـقع وَناحِیـةٍ کَما قال الله عزَّوجَلَّ: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ لِیَتَفَقَّهُوا فِی الدِّینِ وَ لِیُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَیْهِمْ لَعَلَّهُمْ یَحْذَرُونَ.(۱)

از دیگر آثار و منافع حـج این است که حج‌گزاران فقه و علم دین را بیاموزند و اخبار ائمه را به تمام نقاط جهان برسانند؛ همان‌گونه که خداوند بزرگ فرموده است: چرا از هر گروهی از آنان طایفه‌ای کوچ نمی‌کند [و طایفه‌ای در مدینه بماند] تا در دین [و معارف احکـام اسـلام] آگاهی یابنـد و به هنگام بازگشت به‌سوی قوم خود آنها را بیم دهنـد، شایـد [از مخالفت فرمان پروردگار] بترسـند و خودداری کنند.

همچنین پشـتوانه‌های تاریخی حـج هم بیانگر این است که نور هدایت و شـناخت در تار و پود حج قرار داده شده است و اگر حج با روح ابراهیمی و شریعت محمدی انجام

۱- وسایل الشیعه، ج ۸، صص ۷ و ۸.

ص:۱۰۳

شود، فرصت مناسبی برای شناخت و تبلیغ معارف دین خواهد بود؛ چنان‌که رسول خدا (ص) در دوره‌ای که هیچ اثری از رسانه‌های الکترونیکی نبود، موسم حج را بستر تبلیغی خود قرار داد و خبر رسالت خود را از این مناره توحید به گوش جهانیان رسانید.

«عبدالله بن کعب بن مالک» می‌گوید:

پیامبر خدا سه سال نخستین دوران رسالت خود را پنهانی دعوت می‌کرد و در موسم حج به سراغ حجاج، در منزلگاه‌هایشان و در بازارهای عکاظ، مجنه و ذی‌المجاز می‌رفت و به دعوت آنها می‌پرداخت.(۱)

«ربیعهٔ بن عباد» می‌گوید:

من نوجوانی بودم که همراه پدرم به حج آمدم و رسول خدا را در منا دیدم که به منزلگاه قبایل عرب می‌آمد و می‌گفت: «ای فرزندان فلان! من پیامبر خدایم. . .» . (۲)

«ابونعیم» هم نقل می‌کند:

روزی علی‌بن‌ابی‌طالب علیه السلام در ضمن سخن از فضیلت و سوابق انصار، چنین فرمود:

کسی که انصار را دوست ندارد و حق آنان را نشناسد

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۳۳، به نقل از: حیاهٔ الصحابه، الکامز هلوی، ج ۱، صص۷۳ و ۷۴.

۲- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۳۳ با اندکی تصرف .

ص:۱۰۴

مؤمن نیست. به خدا آنان اسلام را با دارایی، شمشیر، زبان رسا و ایثار خود پروبال دادند. رسول‌خدا در اوقات حج قبیله‌ها را به اسلام دعوت می‌کرد و کسی نمی‌پذیرفت. هر سال در [مجنه و عکاظ و منا] به سراغشان می‌رفت و باز هم آنان را دعوت می‌کرد تا آنجا که گفتند: «وقت آن نرسیده که از ما نومید شوی؟ !» .

تا اینکه خداوند اراده کرد انصار این دعوت را بپذیرند. همین‌که پیامبر (ص) ، اسلام را بر آنان عرضه داشت، پذیرفتند و به ایمان سبقت گرفتند. مسلمانان را پناه دادند، یاری کردند و مواسات را پیشه ساختند، ما به‌سوی آنان آمدیم، به خانه‌هایشان وارد شدیم و آنان در پذیرفتن ما با یکدیگر مسابقه دادند و قرعه زدند و از ما پذیرایی کردند. در اموالشان ما را اولویت دادند و خون‌هایشان را در رکاب پیامبر (ص) ریختند.(۱)

پس از پیامبر (ص) نیز مشعل‌داران هدایت، وارثان ائمه اطهار علیهم السلام برای آگاهی دادن به مردم از موسم حج بهره گرفتند و آنچه را که در جای دیگر امکان اعلامش نبود، از کنار خانه خدا ابلاغ کردند.

در همین ایام حج بود که سرور آزادگان، امام‌حسین علیه السلام در سال ۵۸ هجری، در فضای اختناق عصر معاویه، در جمع صحابه، تابعان و زائران حج با انتقاد از

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۳۳ و ۲۳۴ با اندکی تصرف .

ص:۱۰۵

وضع موجود فرمود:

گفتارم را بشنوید و به خاطر بسپارید، آن‌گاه که به محل سکونت خود برگشتید، پیامم را به افرادی برسانید که مورد اطمینانند.(۱)

همچنین رسول خدا (ص) در خطابه‌های خود در خیف، منا، غدیر و عرفات فرمود:

«لِیُبَلِّغِ الشّاهدُ الغائبَ « (۲)؛ «آن که حاضر است به آن که غایب است، پیام مرا برساند» .

به یقین، آن بزرگواران بـا این سـخنان به نقش تبلیغی زائران خـانه خـدا در نشـر آثار و اخبار از آن رسانه جهان‌شـمول اسـلام اشاره داشـتند. آنچه مهم است موقعیت ویژه حج و نقش آن اجتماع بی‌نظیر در مسـئله تبلیغ است؛ این دریای خروشانی که عظمت اسـلام، اقتدار مسلمانان و شور و عشق اهل ایمان را به تصویر می‌کشد.

این تبلیغ با زبان و ابزار تکنولوژی نیست، بلکه با عمل و موج توفنده دریاگونه انسان‌هاست. دریای خروشان وحدت که از سرچشمه ایمان برخاسـته است و هرگز از جوشـش نمی‌افتـد و از تلاطم باز نمی‌ایسـتد و به مسـلمانان و همه مستضـعفان عالم نوید می‌دهد که می‌توانند زیر لوای اسلام، کاخ‌های ستم و دیوارهای تبعیض را فرو ریزند و سیاه و سفید، از هر نسل و هر سرزمین، با زبان‌ها و

۱- احتجاج، طبرسی، ج ۲، ص ۲۹۶.

۲- کافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۱، ص ۲۵۸.

ص:۱۰۶

فرهنگ‌های مختلف، اما با یک آرمان قدم در وادی نور بگذارند و رهسپار قبله آمال آزادی، رشد، وحدت، استقلال و رهایی شوند و مظاهر شرک، نفاق و فساد را نفی کنند!(۱)

البته می‌توان به ظرفیت تبلیغی حج در صحنه بین‌المللی از دو دیدگاه درون‌مرزی و برون‌مرزی نگریست. از دیدگاه درون‌مرزی، از آن‌رو که کنگره حج متشکل از انسان‌های مؤمن برگزیده‌ای است که به نمایندگی از مسلمانان نقاط مختلف جهان تشکیل می‌شود، اگر این نمایندگان به وظایف خود، در قبال حج آگاهی یابند، می‌توانند با تعامل، گفت‌وگو و تأکید بر مشترکات اسلامی، زمینه‌ساز وحدت بیشتر مسلمانان شوند و از بسیاری مشکلات که ناشی از بی‌خبری است، از جمله بی‌اعتنایی و بدبینی به هم، رفع مشکل کنند.

در واقع، این دیدگاه می‌تواند از نظر اجتماعی موجب تقویت مسلمانان و نزدیک کردن روابط آنها به هم شود. به یقین در این زمینه، تشکیل همایش‌های بین‌المللی و انتشار کتاب، جزوه، خبرنامه مشترک و... بسیار تأثیرگذار خواهد بود.

از دیدگاه برون‌مرزی هم، حج می‌تواند همایشی جهانی باشد که مسلمانان، مفاهیم عالی اسلام، دیدگاه‌ها و

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۰۸ و ۲۰۹.

ص:۱۰۷

رویکردهای اجتماعی جهان اسلام را در آن به نمایش بگذارند. همچنین با به نمایش گذاردن قدرت، امکانات و توانمندی‌های انسانی، مادی و معنوی، چشم دشمن را نسبت به وحدت خود خیره کنند.(۱)

بی‌علت نیست که دشمنان نیز از دیرباز از آثار حیات‌بخش حج آگاه بوده و به آن اعتراف داشته‌اند. چنان‌که نقل است روزی «گلادستون» یکی از سیاست‌مداران برجسته انگلیس، درحالی‌که قرآنی در دست داشت به مجلس عوام آمد و گفت: «تا مسلمانان قرآن و کعبه را دارند، ما نمی‌توانیم آنها را استعمار کنیم» .(۲)

۵. حفظ آثار و اخبار پیامبر و تاریخ اسلام در صحنه بین‌المللی

آشنایی با آثار و اخبار پیامبر (ص) ، تاریخ اسلام و حفظ آنها از اهداف دیگر حج است. امام صادق علیه السلام در این‌باره فرمود:

فَجَعَلَ فیه الاجْتماعَ مِنَ الْمَشرِقِ وَ الْمَغربِ. . . ولِتُعرَفَ آثارُ رَسولِ اللهِ وتُعرَفَ أخبارُه و یُذکَرَ ولایُنسی.(۳)

مقرر شد تا در این سرزمین از شرق و غرب بیایند. . . تا

۱- ره‌توشه مبلغ، محمدتقی رهبر، صص ۳۱ - ۳۳ با گزینش و تصرف .

۲- همان، ص ۲۶۰.

۳- وسائل الشیعه، ج ۸ ص ۹.

ص:۱۰۸

نشانه‌ها و اخبار پیامبر خدا (ص) شناخته شود و یادآور شود و فراموش نگردد.

آشنایی با آثار و اخبار رسول خدا (ص) و پیشینه اسلام و حفظ آنها از دو جنبه دارای اهمیت است: نخست اینکه راه مقابله با دین‌ستیزانی بسته می‌شود که سعی دارند با روش‌های گوناگون، از جمله ایجاد شک و تردید، منکر دین خدا، پیامبر او و نابودی آثار او شوند؛ چنان‌که «امروزه پس از گذشت بیست قرن از میلاد مسیح، وجود مسیح و مادر او مریم و کتاب او انجیل و یاران و حواریون او، در غرب به صورت افسانه تاریخی درآمده است. گروهی از شرق‌شناسان در وجود مردی آسمانی به نام مسیح که مادرش مریم و کتاب او انجیل است، تشکیک می‌کنند و آن را افسانه‌ای، مانند [مجنون عامری] و معشوق وی [لیلی] می‌دانند که زاییده پندار و اندیشه است. چرا؟ برای اینکه یک اثر واقعی ملموس از مسیح در دست نیست. به طور مثال نقطه‌ای که او در آن متولد شده است، خانه‌ای که در آن زندگی کرده است و جایی که در آن به عقیده نصارا به خاک سپرده شده است، معلوم و روشن نیست. کتاب آسمانی او نیز دستخوش تحریف شده است و این اناجیل چهارگانه که در آخر هرکدام جریان قتل و دفن عیسی علیه السلام آمده است، مربوط به او نیست و بی‌تردید، پس از وی تدوین شده‌اند. از این‌رو

ص:۱۰۹

بسیاری از محققان، آنها را آثار ادبی قرن دوم میلادی دانسته‌اند. ولی اگر تمام خصوصیات [زندگی] مربوط به او محفوظ می‌ماند، به روشنی بر اصالت او گواهی می‌داد و برای شکاکان جای تشکیک باقی نمی‌گذارد» .(۱)

ولی امروزه، زائر حج با حضور در سرزمین وحی با مطالعات و مشاهدات میدانی، از نزدیک با آثار رسول‌خدا (ص) و پیشینه اسلام آشنا می‌شود و آشکارا خطاب به شکاکان و مردم جهان می‌گوید «۱۴۰۰ سال قبل در سرزمین وحی (حجاز) مردی برای رهبری جامعه بشری برانگیخته شد که موفقیت بزرگی در این راه به دست آورد. تمام ویژگی‌های زندگی او محفوظ است، بی آنکه کوچک‌ترین ابهامی در زندگی آن بزرگ‌مرد مشاهده گردد. حتی خانه‌ای که او در آن متولد شده مشخص است. این کوه حراست که وحی در آنجا بر او نازل می‌شد. این مسجد اوست که در آن نماز به جا می‌آورد. این خانه‌ای است که در آنجا به خاک سپرده شد. اینها خانه‌های فرزندان، همسران و بستگان اوست و این قبور فرزندان، اوصیا، خلفا و همسران اوست. . .» . (۲)

یکی از مسافران قبله در خاطرات خود از این سفر الهی می‌نویسد:

۱- گزیدۀۀ راهنمای حقیقت، جعفر سبحانی، ص ۸۴ و با اندکی تصرف .

۲- همان.

ص:۱۱۰

انسان وقتی که در مکه مکرمه، خاستگاه اسلام و مدینه منوّره جایگاه نخستین حکومت اسلامی حضور می‌یابد، از خاطرات این سرزمین‌ها درس‌های معنوی بزرگی می‌گیرد. در اینجا، وحی فرود آمده و از اینجا پیامبر (ص) برخاسته است، درحالی‌که انسان‌ها را فرا می‌خوانده و مژده و بیم می‌داده است. در این مکان، نخستین دعوت‌کنندگان اسلامی شکنجه شدند و برخی از آنان در رویارویی با طاغوت به شهادت رسیدند و از همین مسیر، مسلمانان از مکه به مدینه هجرت کردند. . .(۱)

در حقیقت، آنچه باعث شده است که امروزه آثار اسلامی مکه و مدینه در سطح جهانی برای مسلمانان حفظ شود، برگزاری هر ساله مراسم پرشور حج است که موجب می‌شود سالانه میلیون‌ها زائر مشتاق از گوشه و کنار جهان در آن مکان‌های مقدس حضور یابند. وگرنه، چه‌بسا که با توطئه دین‌ستیزان، این آثار از صحنه جهانی محو و راه برای ستیزه‌جویی آنان هموار می‌شد.

دوم اینکه از لحاظ روحی و روانی، مشاهده محیطهای مذهبی موجب برانگیخته‌شدن احساسات پنهان زائران خانه خدا می‌شود و قدرت معنوی آنان را تقویت می‌کند.

۱- پدیده حج از دیدگاه جامعه‌شناختی، حسن ضیقه، موسی دانش، ص ۲۵، میقات حج، شماره ۳۸، زمستان ۱۳۸۰.

ص:۱۱۱

زائر حج سعی می‌کند به‌جای قهرمانان افسانه‌ای با قهرمانان واقعی که زندگی بر محور وجودی‌شان دور می‌زند، همانندسازی کند؛ به‌ویژه با حضور در مشاهد شهدای صدر اسلام در بدر و اُحد و ارسال درود بر روان پاکشان متعهد می‌شود که به خون شهدا وفادار و از آرمان‌هایشان پاسداری کند و تداوم‌بخش راه نورانی‌شان باشد. چه اثری در صحنه بین‌المللی مهم‌تر از این است که انسان‌های بهره‌مند از معنویت و همانند شده با قهرمانان واقعی، به جوامع و سرزمین‌های خود برگردند و تداوم‌بخش نیکی‌ها باشند.

بنابراین «تاریخ و جغرافیای فرهنگی و معنوی اسلام و اطلس حرمین باید همواره زنده بماند و به دست فراموشی سپرده نشود که این هم به معنای زنده نگهداشتن فرهنگ، سنت و زندگی بنیانگذار اسلام، اوصیای گرامی، صحابه و یاران آن حضرت است و هم سرمایه معنوی برای نسل‌ها، غنای روحی اهل قبله و درس‌آموز ثبات و استقامت در دین و ایمان؛ زیرا سیره بزرگان مانند سایر مردم عادی نیست که با پایان یافتن عمرشان پایان پذیرد، بلکه با جاودانگی حیات، جاودانه و برای چگونه زیستن [و مردن] نقش‌آفرین‌اند. اینان تاریخ‌سازانی‌اند که چرخه زندگی بر محور وجودشان دور می‌زند و اهداف حیات را فراتر از اندیشه دنیاطلبان ترسیم می‌کنند و به‌طور خلاصه

ص:۱۱۲

به تمام بشر تعلق دارند؛ به همین دلیل است که مورخان و محدثان، از قرن نخستین تا به امروز، اهتمام به ثبت تاریخ و سیره و ذکر اخبار و آثار حرمین و بزرگان مکه و مدینه داشته و آثار گران‌بهایی برجای نهاده‌اند» . (۱)

۶. تقویت همکاری‌های بین‌المللی

اشاره

فلسفه عمومی اقتصاد حج، مبارزه با فقر، تهی‌دستی، بیکاری و تقویت توان اقتصادی و به‌طور کلی رفع نیازهای اساسی کشورهای مسلمان است. امام رضا علیه السلام در این‌باره می‌فرماید:

وَ ما فی ذلِکَ لِجَمیع الخَلقِ مِنَ المَنافِعِ. . . وَ قضاءِ حوائِجِ أهل الأطرافِ وَالمَواضِعِ المُمکِنِ لَهُمُ الاجتماعُ فِیها.(۲)

از علل وجوب حج، منافعی است که از آن به همه خلق می‌رسد. . . و نیز تأمین‌کننده نیازهای ساکنان اطراف و مکان‌هایی است که می‌توانند در موسم حج اجتماع کنند.

طبق حدیث فوق موسم حج فرصت مناسبی است تا کشورهای مسلمان با شناختی که از یکدیگر حاصل می‌کنند، نیازهای اقتصادی خود را تأمین کنند. ولی با تأسف امروزه اقتصاد و بازارهای کشورهای اسلامی در

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۵۰ و ۲۵۱ با اندکی تصرف .

۲- عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۹۰؛ علل الشرایع، ج۲، ص ۴۰۵.

ص:۱۱۳

دست کشورهای بیگانه است و سود اقتصادی حاصل از این مراودات اقتصادی به جیب کمپانی‌ها و کارخانه‌داران بیگانه ریخته می‌شود؛ مثلاً در ایام حج و عمره که چند میلیون زائر مسلمان در شهرهای مذهبی مکه و مدینه حضور می‌یابند، بازار این شهرها مملو از کالاهای کشورهای غیر مسلمان، از جمله چین می‌شود. درحالی‌که رونق اقتصادی حج می‌تواند بر سیاست داخلی و خارجی کشورهای مسلمان تأثیرگذار باشد و زمینه همکاری‌های بیشتر کشورهای اسلامی را فراهم آورد؛ به‌ویژه اقتصاددانان کشورهای اسلامی می‌توانند با همکاری و همفکری، برنامه‌ریزی‌های لازم را برای برقراری اقتصاد سالم اسلامی داشته باشند. در این راستا، برپایی نمایشگاه‌های فرآورده‌های اقتصادی، تأسیس بازار مشترک اسلامی، ایجاد بانک بین‌المللی اسلامی و تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی بسیار کارساز خواهد بود. بدیهی است گسترش روابط اقتصادی میان کشورهای اسلامی به یکپارچه شدن اُمت اسلامی کمک شایانی خواهد کرد.

الف) برپایی نمایشگاه فرآورده‌های اقتصادی

اگرچه موسم حج، موسم تجارت نیست، ولی مسلمانان می‌توانند برای رفع نیازهای اقتصادی، با ایجاد نمایشگاه‌های بین‌المللی در مکه و مدینه، فرآورده‌های صنعتی، کشاورزی و

ص:۱۱۴

سنّتی خود را در معرض دید جهانیان قرار دهند. در واقع، ارائه نمونه‌های تولیدی در ایام حج، سبب رشد سطح تولید از نظر کمی و کیفی و مشوّق یکدیگر به تولید و تکاپوی اقتصادی می‌شود و همکاری و مبادله اطلاعات، تجربیات و ابتکارات، زمینه‌ساز مشارکت‌های اقتصادی خواهد شد که نتیجه‌اش شکوفایی اقتصادی کشورهای اسلامی است. همچنین بهتر است دولت‌ها، ملت‌ها و برنامه‌ریزان اقتصاد کشورهای اسلامی در مصرف کالاهای بیگانه تجدیدنظر کنند و تا حد ممکن با استفاده کردن از فرآورده‌های خودی، از تجمّل و تنوع‌گرایی در مصرف پرهیز کنند.

ب) تشکیل بازار مشترک اسلامی

در حال حاضر برخی از کشورهای اسلامی توانمندی‌های درخور توجهی دارند؛ به‌ویژه در زمینه محصولات کشاورزی، دامداری، مواد غذایی و پوشاک می‌توانند بسیاری از نیازهای حجاج را در موسم حج تأمین کنند. ازاین‌رو، روا نیست کالاهایی که امکان دارد در کشورهای اسلامی تهیه و تولید شود، از کشورهای بیگانه تأمین شود؛ زیرا گذشته از آنکه ممکن است از نظر شرعی شبهه‌ناک باشد، موجب گردش چرخ اقتصادی و تأمین منافع آنان می‌شود. درحالی‌که چرخ اقتصادی بسیاری از کشورهای اسلامی توانمند، به کُندی می‌چرخد و مردم مسلمان این کشورها منتظر رونق فعالیت

ص:۱۱۵

اقتصادی در کشورشان‌اند.

در این راستا لازم است در ابتدا با همفکری و همکاری، به ایجاد بازار مشترک اسلامی در سرزمین وحی مبادرت کنند و با تدارک کالاهای مورد نیاز، موجب رونق آن شوند. در ادامه نیز سعی کنند این تجربه شیرین را به مجموعه کشورهای اسلامی تعمیم دهند.

ج) تأسیس بانک بین‌المللی اسلامی

از اقدامات شایسته‌ای که در زمینه همکاری‌های بین‌المللی میان کشورهای اسلامی در سال‌های اخیر انجام گرفته است، ایجاد بانک توسعه اسلامی است. این بانک که فعالیت خود را با سرمایه کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی آغاز کرده است، خوشبختانه موفقیت‌هایی هم به دست آورده است؛ از جمله در موسم حج مسئولیت کشتارگاه‌های «منا» و نقاط نزدیک به آن را برعهده گرفت و توانست برای جلوگیری از هدر رفتن گوشت قربانی اقدامات مؤثری انجام دهد که خود تجربه موفقی در زمینه همکاری‌های بین‌المللی میان کشورهای اسلامی است. البته تأسیس این بانک، به دو دلیل کافی نیست:

نخست اینکه بانک توسعه اسلامی، تأمین‌کننده منافع تمامی کشورهای اسلامی نیست، بلکه فقط تأمین‌کننده منافع کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی است.

ص:۱۱۶

دوم اینکه «اصولاً ـ همکاری نزدیک و مداوم اقتصادی، آن هم از نوع بلندمدت میان کشورهای اسلامی، بدون تغییر بنیادی در ساختار پولی، مالی و تجاری امکان‌پذیر نیست؛ زیرا سلطه طولانی مدت بانک جهانی و صندوق ذخیره بین‌المللی، آن چنان اقتصاد کشورهای عربی و اسلامی را به‌طور مستقیم تحت سلطه و نفوذ خود قرار داده است که امکان فعالیت سرمایه‌گذاری مستقل و آزاد را نمی‌دهد و نجات از این سلطه اقتصادی، نیازمند سیستم بانکی مستقل است» . (۱)

پس شایسته است در این راستا کشورهای اسلامی به تأسیس بانک بین‌المللی اسلامی اقدام کنند تا با جذب، تمرکز و هدایت ذخایر ارزی و اعتبارات مالی کشورها، مانع از ذخیره‌سازی و سپرده‌گذاری در کشورهای عضو اتحادیه اروپا یا آمریکا شوند و با این اقدام پسندیده، کشورهای اسلامی را تقویت کنند و از منافع آن برای رفع مشکلات اقتصادی کشورهای عضو، از جمله توسعه، اشتغال و بیکاری، بهره گیرند.

د) تشکیل اتحادیه اسلامی

موسم حج، نمایش یکپارچگی و اتحاد مسلمانان جهان

۱- اهداف اجتماعی و اقتصادی کنگره حج، میقات حج، شماره ۲۷، ص ۳۵، با اندکی تصرف .

ص:۱۱۷

است. ولی کشورهای اسلامی می‌توانند با تأسیس یک اتحادیه بین‌المللی، متشکل از کشورهای اسلامی آفریقا، آسیا و خاورمیانه، انسجام و اقتدار بیشتری را به نمایش بگذارند؛ همانند آنچه در اتحادیه اروپا رخ می‌دهد، اما در گستره وسیع‌تر؛ به‌گونه‌ای که ساکنان کشورهای اسلامی برای رفت و آمد به کشورهای یکدیگر به ویزا نیازی نداشته باشند تا مسافرت بین این کشورها آسان‌تر و ارزان‌تر انجام گیرد و هر فرد مسلمان بتواند آزادانه برای کار، سکونت، سرمایه‌گذاری و. . . در کشورهای عضو تردد داشته باشد. حتی برای ارتباط و همکاری بیشتر، می‌توانند واحد پول مشترکی را به‌وجود آورند.

اگرچه این فکر بسیار ایده‌آلی است که مسلمانان جهان و دولت‌های اسلامی در موسم حج می‌توانند به آن بیندیشند، ولی اگر کشورهای اروپایی موفق به تأسیس اتحادیه منطقه‌ای شده‌اند، سال‌های متمادی کارشناسان و متخصصان علوم مختلف روی آن، اقدامات کارشناسی انجام داده‌اند تا توانسته‌اند آن را در دهه‌های اخیر عملیاتی کنند. البته کشورهای اسلامی می‌توانند در کوتاه مدت در این زمینه با اقدامات ذیل تا حدودی برای منافع خویش گام بردارند:

- تولید و صادرات نفت بر اساس حفظ منافع جامعه اسلامی؛
- صادرات و مبادلات بازرگانی متقابل با حذف

ص:۱۱۸

تعرفه گمرکی؛

- نخریدن و وارد نکردن کالاهایی که تولید آن در کشورهای اسلامی ممکن است؛

- همکاری و همفکری علمی - تحقیقی دانشگاه‌های اسلامی برای تولید و عرضه تکنولوژی؛

- و...

بدیهی است اگر خطبا و مبلغان دینی با اعتقاد کامل این اتحادیه اسلامی را تبلیغ کنند، امکان تحقق آن وجود دارد.

به یقین اگر استعمار شرق و غرب، ببیند چنین وحدتی در میان مسلمانان در شرف تحقق است، به شدت با آن مقابله خواهد کرد؛ چنان‌که «حدود نیم قرن پیش که روابط تجاری ایران با روس زیاد بود، بازرگانان خیرخواه و استقلال‌طلب خواستند تا تولید پارچه چیت و کالاهای دیگر را به عهده بگیرند. پس از آنکه با زحمات بسیار، کارخانه‌ای تأسیس شد و به تولید پارچه پرداخت، روس‌ها به‌وسیله دست‌نشانده‌های خود همان پارچه و شاید محکم‌تر و بهتر از آن را به قیمت کمتری وارد بازار کردند و موجب ورشکستگی بازارهای وطنی شدند.

البته این وضع در مرحله نخست به علت نبود رشد سیاسی مردم پیش می‌آید؛ زیرا مسلمانان متوجه نیستند که برای خودکفایی باید تحمل خسارت‌ها را هم داشته باشند

ص:۱۱۹

و به اجناس بدتر از اجناس دشمنان اسلام هم رضایت دهند تا موجب تقویت تولیدکنندگان مسلمان شود. مرحله بعد نیز به علت کنترل نکردن کالاهای وارداتی است. این بدین معنا نیست که بازرگانی خارجی فقط در اختیار حکومت باشد، بلکه مقصود این است که وضع کلی اقتصاد و تجارت تحت مراقبت باشد که معیارهای کلی و مصالح اسلام از سوی جریان آن در خطر نیفتند.

به هر حال، کسانی که به دنبال این وحدت‌اند باید از این نقشه‌ها نیز آگاه باشند و با آگاه کردن مردم، زمینه تحقق هدف را فراهم کنند» .(۱)

۷. خنثی‌کننده توطئه‌های دشمنان

یکی از اثرات اجتماع سالانه حج، خنثی‌سازی توطئه‌های تفرقه‌افکنانه دشمنان اسلام است. در چند دهه اخیر دشمنان اسلام برای از بین بردن همبستگی مسلمانان از راه‌های گوناگون وارد شده‌اند. آنان کوشیده‌اند با پاشیدن بذر نفاق، به‌ویژه میان دو گروه اصلی اسلام، یعنی شیعه و سنی، آنها را از یکدیگر دور کنند؛ در این راستا کوشیده‌اند مذهب شیعه را در جهان منزوی کنند؛ زیرا خط مشی شیعه در طول تاریخ، تکیه بر مکتب اهل‌بیت علیهم السلام و همکاری نکردن با دستگاه‌های جور و ستم بوده است و غرامت این

۱- سفرنامه حج، صص ۲۱۷ و ۲۱۸ با اندکی تصرف .

ص:۱۲۰

ستم‌ستیزی و آزادگی را یا در زندان‌های ترسناک اسارت یا بر چوبه‌های دار و شهادت پرداخته‌اند.

متأسفانه پیروان برخی از فرقه‌های مذهبی هم یا از روی نادانی یا غرض‌ورزی هم‌سو با موجی که دشمن ایجاد کرده است، در حرکت‌اند. ولی واقعیت این است که «مسلمانان از نظر اختلافات مذهبی به گونه‌ای نیستند که نتوانند وحدت داشته باشند، نتوانند با یکدیگر برادر و مصداق إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ (حجرات: ۱۰) باشند؛ زیرا خدایی که همه پرستش می‌کنند یکی است. همه «لا إله إلّاالله» می‌گویند. همه به رسالت محمد (ص) ایمان دارند و نبوّت او را پایان‌یافته می‌دانند. دین او را خاتم ادیان می‌شناسند. همه قرآن را کتاب مقدس آسمانی و قانون اساسی خود می‌دانند و آن را تلاوت می‌کنند. همگی به‌سوی یک قبله نماز می‌خوانند. با بانگ اذان، مشغول اقامه نماز می‌شوند. در یک ماه معین از سال که ماه رمضان است، روزه می‌گیرند و روز عید فطر و قربان را عید خود می‌شمارند. مراسم حج را مانند هم انجام می‌دهند. در حرم خدا اجتماع می‌کنند. حتی خاندان نبوّت را دوست دارند و به آنان احترام می‌کنند. همه اینها کافی است که دل‌های آنها را به یکدیگر پیوند دهد و احساسات برادری و اخوت اسلامی آنها را برانگیزد» .(۱)

۱- ر. ک: یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۲، صص ۲۰۴ و ۲۰۵.

ص:۱۲۱

البته اجتماع سالانه حج می‌تواند بیش از موارد دیگر در خنثی‌سازی توطئه‌های دشمنان مؤثر باشد.

درست است که تبلیغات شوم مغرضان میان شیعه و سنی اثر خود را کرده است، ولی باید دانست که سالی یک‌بار چند صد هزار شیعه و سنّی دور هم جمع می‌شوند که با اندکی توجه و دقت می‌توانند به آسانی بفهمند که تحت تأثیر تبلیغات مغرضانه دشمن بوده‌اند.

«وقتی یک مسلمان شیعی که در مغز او صدها تبلیغ ضد سنی کرده‌اند به حج می‌رود، سنی‌هایی را می‌بیند که به علی علیه السلام و فاطمه علیهاالسلام محبّت دارند. صدها سنّی را می‌بیند که حتی به ائمه بقیع ادای احترام می‌کنند. همچنین سنی‌هایی که به حج می‌روند مشاهده می‌کنند همان شیعه‌ای که در گوش او خوانده بودند، اصلاً دین دیگری، قبله دیگری یا نماز دیگری دارد، می‌آید در کنار او همان نمازی را می‌خواند که او می‌خواند. رو به همان قبله‌ای می‌ایستد که او می‌ایستد. همان اعمال حجی را انجام می‌دهد که او انجام می‌دهد. وقتی این مناظر وحدت‌بخش را برادران شیعه و سنی در موسم حج از یکدیگر مشاهده می‌کنند، کمتر تبلیغات مسموم دشمن می‌تواند در ذهن آنها اثر کند؛ به عبارت دیگر، موسم حج، فرصت دروغ‌آزمایی دشمنان اسلام است» .(۱)

۱- حج در قرآن، صص ۴۳ و ۴۴ با اندکی تصرف .

ص:۱۲۲

در حقیقت اگر مراسم حج نبود، «این توطئه‌هایی که ضد همبستگی مسلمانان شده است، آن پیوندهای وحدت‌آور را از بین می‌برد؛ وحدتی که پیامبر اکرم (ص) و مسلمانان صدر اسلام، با خون جگر و بذل جان و مال ایجاد کردند. وحدتی که حضرت علی علیه السلام با سی سال حکومت و زندگی همراه با خون دل، امام مجتبی علیه السلام با پذیرفتن صلح، و ائمه علیهم السلام از امام سجاد علیه السلام تا امام‌عسکری علیه السلام با تحمل رنج‌ها آن را حمایت و حفاظت کردند» .(۱)

گفتنی است امروزه حتی استکبار جهانی به این حقیقت حج:

«لا یَزالُ الـدّینُ قائماً ما قامَتِ الْکَعبهُ» (۲)؛ «مادامی که خانه کعبه پابرجاست (و به دور آن طواف می‌کننـد) پیوسته دین برقرار است» پی برده است که می‌تواند در ابعاد مختلف اجتماعی تحول بنیادین در روابط داخلی و صحنه جهانی به‌وجود آورد.

بنابراین حج، وحدت‌بخش بین مسلمانان جهان است و اختلاف فتوا در چنـد موضوع، نمی‌تواند موجب اختلاف و دل‌سردی میان شیعه و سنی شود. چه بسا اهل تسنن یا تشیع نیز میان خودشان اختلاف فتوا دارند که برای رفع این اختلافات هم می‌توان گفت‌وگو کرد و نیازی به دخالت بیگانگان نیست.

۱- حج در قرآن، ص ۳۳ با اندکی تصرف .

۲- وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۴.

ص:۱۲۳

۸. نمایش زندگی اجتماعی بدون فاصله به جهانیان

یکی از جلوه‌های اجتماعی حج که انسان از دیدن آن لذت می‌برد، نزدیک‌بودن زندگی انسان‌ها به یکدیگر در موسم حج است. در مراسم حج، گذشته از اینکه افراد توانگر از سراسر جهان شرکت می‌کنند، عمده‌ای از شرکت‌کنندگان را نیز مردم عادی تشکیل می‌دهند. به‌واقع، بخشی از مردمی که در اجتماع بزرگ حج حضور دارند، مردم عادی و فقیرند. این مردم، با افراد توانگری که از سراسر جهان در آن اجتماع حضور یافته‌اند به هنگام مراسم چند روزه حج، با پوشیدن لباس احرام، به دور از اختلافات نژادی، زبانی، قومی و اجتماعی، نمونه‌ای از یک زندگی بدون فاصله را مقابل دیدگان جهانیان به نمایش می‌گذارند؛ چنان‌که یکی از مستشرقان به نام «ساریس وادی» در کتاب «عقل سلیم» می‌نویسد:

مسلمانان از هر سو و از راه‌های هوایی، زمینی و دریایی کوچ می‌کنند و همه در یک مسیر جاری می‌شوند و در یک مکان گردهم می‌آیند. هرچند آنها از نظر لباس، ملیت، رنگ، زبان، موقعیت اجتماعی، توانگری و درویشی، در سطوح مختلف‌اند، اما همه لباس احرام در بر می‌کنند. همگی اعم از پادشاه و رعیت، ثروتمند و فقیر، آنان که از سُلاله پیامبرند و آنانی که تازه مسلمان‌اند، همه و همه در برابر آفریدگار بزرگ چون

ص:۱۲۴

بنـدگان ذلیل می‌ایسـتند. خداونـد به چهره مردم نمی‌نگرد، بلکه توجه به قلب‌هایشان دارد و از آنچه در اعماق دل‌ها می‌گذرد آگاه اسـت. اینـان در آن فضـای روحـانی، از تشـخّص، نـام و عنـوان عاری‌انـد. آنجـا جلوه‌گـاه اخلاـص و برابری اسـت. آیـا ایـن همـان دموکراسـی واقعی نیست؟ آیا این بی‌رنگی و تجرّد از تشخص‌ها کافی نیست که غرور خودکامگان را درهم شکند و رفعت‌طلبان را از مرکب نخوت فرود آورد و به مردم بفهمانـد که دنیا کالایی زودگـذر است و جلوه‌های آن پایـدار نیست؟ در واقع، این مواقف و مشـاعر، روحیـه تحقیرشـدگان و مسـتمندان رنـج دیـده را بالاـ می‌برد تـا همگـان بـه این حقیقت بـاور کننـد که آنچه دیگران بـدان دلباخته‌اند متاعی است فناپذیر و هیچ کس نباید به داشتن آن سرمست و از نداشتن آن اندوهگین باشد.(۱)

۹. ایجاد دیدگاه جهانی بین مسلمانان

«امروزه حـج، بزرگ‌ترین مظهر عظمت، وحـدت و ارتباط میان مسـلمانان است که باعث نفوذ اسـلام در دل‌ها می‌شود و ناامیدان را امیدوار می‌کند.

مسلمانی که از دورترین نقاط جهان به مکه مشرف

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص۱۳۳.

ص:۱۲۵

می‌شود، با دیـدن انبوه مردمی که از هر کشور و قاره آمده‌انـد، خود را تنها نمی‌بینـد. بلکه خود را به قـدرت این مردم که وابسته به قـدرت همیشـگی پروردگار است وابسـته و پیوسته می‌بینـد. اگر در کشورش هرگونه توطئه و نقشه‌ای علیه مسـلمانان باشد و اگر با هرگونه فشار، رنـج، محرومیت و آزار روبه‌رو باشـد، برای مقاومت با آنها نیرو می‌گیرد و می‌فهمـد که اسـلام با توطئه‌های خائنانه و نیرنگ‌های مستکبران از بین نمی‌رود. اگر کفار در منطقه‌ای با نیرنگ‌های سیاسـی و کشتار، نفوذ پیدا کرده‌اند، عالم اسلام محدود به آنجا نیست و مسلمانان دیگر با اهل آن منطقه همدردی می‌کنند. دیدگاه او جهان‌شمول می‌شود و اسلام را دین جهان و جهان را در مکه می‌بینند» (۱)

گفتنی است بیگانگان نیز به این اثر بین‌المللی حج اعتراف دارند؛ چنان‌که شبکه سی. ان. آمریکا در گزارش از حج می‌گوید: اگرچه مسـلمانان جهـان، فرهنگ‌های متفاوتی دارنـد، اما از لحاظ معنوی، بین آنها پیونـد برقرار است. . . مراسم حـج برای میلیون‌ها مسـلمان مظهر هویت اسـلامی است؛ زیرا هر مسلمانی، با شرکت در این مراسم، بدون توجه به ملیت و قومیت، مسلمان بودن خود را احساس می‌کند.(۲)

۱- سفرنامه حج، ص ۸ با اندکی تصرف .

۲- روزنامه کیهان: ۲۶/۱/۱۳۷۶.

ص:۱۲۶

نکته پایانی فصل

اگر مسلمانان جهان، حج را به گونه‌ای که شایسته است برگزار کنند، از خواب غفلت بیدار شوند، با ریشه‌های ثابت و فنا ناپذیر معنوی و تاریخی خود پیوند برقرار کنند، از آموزه‌ها و آثار اجتماعی حج در سطح بین‌المللی آگاه شوند و به فتنه‌ها و توطئه‌های تفرقه‌افکن دشمن توجه نکنند، می‌توانند در سایه‌سار امنیت کامل حج، از خدا و دین حرف بزنند، مشکلات مسلمانان را مطرح کنند، چاره‌جویی کنند و در نهایت با ره‌توشه کامل معنوی و آگاهی بیشتری به جوامع خود برگردند و منشأ خیر فراوان شوند. به یقین در این صورت، سرنوشت مسلمانان بهتر از امروز می‌شد.

ص:۱۲۷

فصل چهارم: آثار اجتماعی حج در سطح ملّی و بررسی عوامل آسیب‌ساز

اشاره

تنگ‌نظری و محدودنگری است اگر منافع و مصالح حج را محدود به منطقه جغرافیایی خاصی کنیم؛ زیرا چنین نگرشی با بینش جهان‌شمول اسلام سازگار نیست. امام رضا علیه السلام در این‌باره می‌فرماید:

. . . وَ ما فی ذلک لِجَمیعِ الخَلقِ مِنَ المَنافِعِ. . . وَ منفعةُ مَن فی المشرقِ والمغربِ وَ مَن فی البَرِّ و البَحر مِمَّن یَحُجُّ وَ مِمَّن لایَحُجُّ مِن تاجِرٍ وَ جالِبٍ و بایعٍ و مُشترٍ و کاسِبٍ و مِسکینٍ. . . .(۱)

از علل وجوب حج، منافعی است که از آن برای همه خلق می‌رسد و

۱- علل الشرایع، ج۲، ص ۴۰۴.

ص:۱۲۸

منافعی است برای کسانی که در شرق و غرب یا خشکی و دریا هستند، چه آنانی که حج می‌گزارند یا آنان که حج به‌جا نمی‌آورند، اعم از تاجر، واردکننده کالا، فروشنده، خریدار، کاسب و مستمند. . . .

امام صادق علیه السلام هم در این‌باره می‌فرماید:

فَجَعَلَ فیهِ الاجتماعَ مِنَ الْمَشرقِ وَ المَغرِب لِیَتعارَفُوا وَلِیَتَربَّحَ کلُّ قَوم مِنَ التِّجاراتِ مِنْ بلدٍ إلی بَلَدٍ. . . .(۱)

خداوند، اجتماعی از شرق و غرب در این سرزمین پدید آورد تا یکدیگر را بشناسند و همه گروه‌ها از تجارت و حمل کالا از شهری به شهری بهره گیرند. . . .

طبق این احادیث، منافع حج تنها منحصر به حج‌گزاران و مردم سرزمین مکه نیست، بلکه تمام افرادی که در اماکن حج حضور دارند، اعم از مسلمانانی که از سایر کشورها به مکه آمده‌اند و کسانی که در حج شرکت نکرده‌اند نیز از این منافع بهره‌مند می‌شوند. البته به یقین بخشی از منافع حج مخصوص سرزمین خود زائر (کشور متبوع) است؛ زیرا حج آینه تمام‌نما و چارچوب نظری نظام اجتماعی جوامع مسلمانان است که با ارائه الگوی واقعی و عملی، مناسبت‌های اجتماعی را به زیبایی نشان می‌دهد. بنابراین اگر حج‌گزار، به وظایف خود قبل از عزیمت آگاه شود و در فرصت حج هم، آموزه‌های

۱- علل الشرایع، ج۲، ص ۴۰۴.

ص:۱۲۹

اخلاقی و اجتماعی را به خوبی آموخته باشد، وجودش در هر کشوری بسیار تأثیرگذار است. از سوی دیگر، زائران از ابتدای سفر حج یا عمره تا موقع بازگشت موجب تحول و پویایی در سطح کشور می‌شوند؛ چنان‌که افزون بر شخص زائر، گروه‌های گوناگون جامعه نیز از آثار مادی و معنوی سفر بهره‌مند می‌شوند.

در این فصل، ابتدا به آثار اجتماعی حج در سطح ملّی پرداخته می‌شود و در ادامه به عواملی پرداخته می‌شود که می‌تواند به اهداف اجتماعی حج آسیب وارد سازد.

آثار اجتماعی حج در سطح ملّی

اشاره

(۱)

حج در سطح ملّی، می‌تواند آثار بی‌شماری داشته باشد. مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. هدیه معنویت و نورانیت به جامعه

حج‌گزار، پس از طواف خانه دوست، با نورانیت به سرزمین و دیار خود بر می‌گردد. اقوام، دوستان و آشنایان نیز برای گفتن زیارت‌قبولی و بهره‌مندی از توشه حج، به دیدار مسافر قبله می‌شتابند. اگر حاجی آموخته‌های حج را

۱- منظور از آثار اجتماعی حج در سطح ملی، سطح داخلی کشور و منطقه و محلی است که زائر خانه خدا در آنجا زندگی می‌کند. بنابراین ممکن است آثار اجتماعی حج چندان در سطح کل کشور نمایان نباشد، ولی در سطح منطقه و محل زندگی زائر به وضوح نمایان شود.

ص:۱۳۰

به نیکی آموخته باشد، می‌تواند با انتقال آموخته‌های معنوی و اجتماعی حج، منعکس‌کننده سنت‌های معلمان بزرگ بشر باشد؛ زیرا حاجی در سرتاسر سفر بزرگ حج از جدّه تا مکه و از مکه تا مدینه، ردپای معلمان بزرگ بشر را مشاهده کرده و توانسته است از سنت‌های نیک آنان بیاموزد. حاجی در «حجر اسماعیل» ، مدفن حدود هفتاد پیامبر را زیارت می‌کند و در «مدینه» ، نبی رحمت را و در «خیف»(۱)، یاد ابراهیم را زنده می‌دارد.

در «مقام ابراهیم» نام دوست خدای رحمان را پاس داشته و در «جَبَلُ‌الرحمه» و «عرفات» برجای پای آدم، ابراهیم علیهما السلام و حضرت محمد (ص) پا نهاده است.

آری، حاجی اگر نیک آموخته باشد می‌تواند در دیدارها و در طول عمر خود، منعکس‌کننده سنت‌های معلمان بزرگ بشر باشد و نورانیت و معنویت را به جامعه هدیه کند.

همچنین می‌تواند با ایجاد انگیزه این سفر در دیگران، هدایتگر به‌سوی نور و روشنایی باشد. در غیر این صورت، حاجی گردشگری بیش نبوده است که سرزمینی را سیاحت کرده و به احتمال، چمدان خود را از اجناس رنگارنگ انباشته است.

۱- مسجد قدیمی در انتهای سرزمین منا.

ص:۱۳۱

۲. پاسداری از ارزش‌های دینی در جامعه

حاجی به هنگام بازگشت از سفر معنوی حج، می‌تواند افزون بر ترویج آموخته‌ها، با امر به معروف و نهی از منکر، پاکی و درستکاری، امانت‌داری، دستگیری از نیازمندان و. . . در نهادینه‌شدن و پاسداری از ارزش‌های دینی و سیره ائمه معصوم علیهم السلام، نقش مؤثری را در جامعه ایفا کند. در کشور ما نام «حاجی» ارزشمند است و حجاج، جزو معتمدان و محترمان جامعه‌اند؛ به گونه‌ای که بسیاری از افراد، دارایی و امانات خود را به آنان می‌سپارند و ممکن است آنان را «وصی» خود کنند. همچنین بسیاری از نیازمندان برای رفع نیازمندی خود، از حاجیان کمک می‌خواهند.

«در برخی از کشورهای اسلامی نام «حاجی» به اندازه‌ای محترم است که حتی پسران از پدران و اجداد خود به ارث می‌برند؛ چنان‌که این موضوع در کشورهای اندونزی، مالی و سودان رایج است. شخصی که به حج رفته و این نام را پیدا کرده است، هرگز فراموش نمی‌کند که باید به پاکی و درستکاری روی آورد تا سزاوار این نام باشد» .(۱)

در اندیشه رایج هم می‌بینیم اگر حاجی مرتکب خطایی

۱- مقدمه مناسک حج و عمره، ص ۱۶۲.

ص:۱۳۲

شود، مردم به شدت از او انتقاد می‌کنند؛ زیرا او را تربیت‌یافته پروردگار، پاک‌شده از گناه و با ایمان می‌دانند. چنان‌که امام صادق علیه السلام فرمود: «حج‌گزار تا زمانی که به گناه آلوده نشود، نور حج را پیوسته دارا خواهد بود» .(۱)در حالی‌که اگر یک فرد معمولی، همان خطا را انجام دهد، چندان توجهی به او ندارند.

۳. کاهش مشکلات اجتماعی

اشاره

فریضه حج در کنار عمره مستحبی، نعمتی بزرگ برای کشور اسلامی ما محسوب می‌شود؛ زیرا با مدیریت صحیح، می‌تواند کاهش‌دهنده بسیاری از مشکلات اجتماعی موجود، از قبیل تورم، بیکاری، فقر و. . . باشد.

الف) کمک به کاهش تورم

از مشکلات اقتصادی کشور، وجود تورم در جامعه است. یکی از علل مهم تورم، افزایش نقدینگی در جامعه است. از آثار سفر معنوی خانه خدا این است که زائران بخشی از نقدینگی خود را برای ثبت‌نام، تأمین هزینه سفر، تأمین هزینه خانواده در طول سفر و. . . در بانک‌ها پس‌انداز می‌کنند. این سپرده‌گذاری‌ها و پس‌اندازهای به ظاهر اندک، در کل مبالغ بسیاری می‌شود که می‌تواند برای

۱- کافی، ج۴، ص۲۵۵.

ص:۱۳۳

کشور دو فایده مهم داشته باشد.

نخست اینکه موجب کاهش نقدینگی در سطح کشور و در نتیجه کاهش تورم می‌شود. دیگر آنکه می‌توان با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح، این سرمایه‌ها را برای تولید، کاهش وابستگی از بیگانگان و کاهش مشکلات اجتماعی، نظیر رفع مشکلات جوانان (بیکاری، اشتغال، ازدواج و. . .) به کار گرفت.

ب) کمک به کاهش فقر

با تمام اقداماتی که برای فقرزدایی در کشور پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی انجام گرفته است، ولی متأسفانه هنوز جلوه‌هایی از فقر در کشور نمایان است. نمونه‌ای از این فقر در مصرف نابرابر مواد غذایی در کشور جلوه‌گر است. این در حالی است که میزان کالری مصرف خانوار ایرانی، بالاتر از استاندارد جهانی است.

با وجود این، سفر حج و عمره به شکل‌های گوناگون می‌تواند کاهش‌دهنده مشکل فقر در جامعه باشد؛ زیرا طبق احکام اسلامی، حاجی قبل از عزیمت به حج باید بدهی‌های خود را به افراد و جامعه، به‌ویژه وجوهات شرعی، مانند خمس و زکات را پرداخت کند. با توجه به فلسفه‌ای که برای مصرف این‌گونه وجوهات شرعی در جامعه است، بخشی از آن صرف رفع نیازمندی‌های

ص:۱۳۴

نیازمندان و فقرای جامعه می‌شود که خود به نوعی در کاهش فقر در جامعه مؤثر است.

افزون بر وجوهات شرعی، صدقات و انفاقاتی که حج‌گزار در زمان بازگشت از سفر به صورت نقدی، ولیمه یا گوشت قربانی انجام می‌دهد، اگر درست مدیریت شود، می‌تواند در بهبود وضعیت فقرا تا حدودی تأثیرگذار باشد.

ج) کمک به ایجاد اشتغال

امروزه فریضه حج و عمره در کشور، ده‌ها فرصت شغلی ایجاد کرده است؛ به‌گونه‌ای که گروه‌های مختلف اجتماعی در این بخش فعالیت دارند و از این راه برای خانواده خود کسب درآمد می‌کنند. مسئولان دفترهای حج و زیارت، کارمندان ستاد حج و عمره و بعثه، کارمندان سازمان هواپیمایی کشوری، روحانیون کاروان‌ها، مدیران و معاونان کاروان‌ها، مدیران و خدمه ثابت ایرانی هتل‌ها، فعالان فرهنگی، نویسندگان و پژوهشگران حج و عمره، نمایندگان دفاتر مراجع معظم تقلید، پرستاران و پزشکان درمانگاه‌های ایرانی مستقر در مکه و مدینه، دفترهای چاپ و نشر کتاب‌ها، جزوه‌ها و بروشورهای حج و عمره، گزارشگران و برنامه‌سازان رسانه ملّی، مداحان، عکاسان، فیلمبرداران، صاحبان تالارها و رستوران‌ها، فروشندگان لباس و وسایل مورد نیاز حجاج، فروشندگان دام، گوشت،

ص:۱۳۵

میوه، سبزیجات، حبوبات، فروشندگان گل و آجیل و شیرینی، فروشندگان رنگ و پارچه و ده‌ها گروه دیگر، از جمله گروه‌هایی هستند که به طور مستقیم یا غیر مستقیم از فواید مادی حج بهره‌مند می‌شوند؛ برای نمونه به هنگام بازگشت زائران، بیشتر تالارها و رستوران‌های مواد غذایی از قبل رزرو شده است. مردم برای خرید گل و شیرینی یا نوشتن پلاکارد (پارچه‌نوشته) به این مغازه‌ها مراجعه می‌کنند. مراکز عرضه دام زنده در روز عید قربان شلوغ می‌شود. به یقین تمام این موارد از منافع حج است که در کاهش سطح بیکاری و فقر در جامعه مؤثر است.

۴. افزایش مهر و محبت در جامعه

اشاره

سفر حج و عمره به لحاظ معنوی و دینی نه تنها در روحیه حج‌گزار تأثیرگذار است، بلکه می‌تواند از جنبه روحی و اخلاقی بر روی افراد جامعه، به‌ویژه خانواده، اقوام و دوستان تأثیرگذار باشد و موجب افزایش مهر و محبت و کاهش کدورت‌ها شود.

الف) افزایش مهر و محبت در خانواده

حج‌گزار برای بهره‌مندی کامل از برکات سفر حج یا عمره لازم است به کلیه مسائل جانبی نیز توجه کامل داشته باشد. یکی از این مسائل، کسب رضایت از افراد خانواده است. برای این منظور، باید به دلجویی و کسب

ص:۱۳۶

حلالیت از افراد خانواده بپردازد. همچنین سعی کند نیازمندی‌های خانواده را به گونه‌ای تأمین کند که در طول سفر حج او، دچار مشکلات شدیدی نشوند. با آوردن هدیه یا سوغات نیز، موجب افزایش صمیمیت در بین افراد خانواده شود. سوغات سفر در این میان به اندازه‌ای مؤثر است که از مستحبات سفر است؛ چنان‌که امام‌صادق علیه السلام می‌فرماید:

«هَدیَّةُ الْحَجِّ مِنَ الْحَجِّ «(۱)؛ «هدیهٔ حج جزو [مخارج] حج است» .

البته باید توجه داشت که تهیه سوغات نباید حاجیان را از وظایف و اعمال باز دارد و به جای حضور در حرمین شریفین، بیشترین وقت خود را در خیابان‌ها و بازار سپری کنند و به دلیل خستگی از توفیق عبادت محروم شوند.

از سوی دیگر، حج‌گزار پس از بازگشت از سفر حج یا عمره، منزلت و شخصیتی دیگر خواهد داشت. خانواده و اقوام برای او احترام خاصی خواهند داشت، بدان شرط که احترام خود را حفظ و قدر و منزلت خود را بشناسد و با رفتار مناسب موجب افزایش مهر و محبت میان خانواده شود.

ب) افزایش مهر و محبت میان اقوام

حج‌گزار یا عمره‌گزار پیش از سفر، از اقوام، دوستان و آشنایان دلجویی می‌کند یا حلالیت می‌طلبد. اگر کسی از

۱- من لایحضره الفقیه، ج۲، ص ۲۲۵.

ص:۱۳۷

او ناراحت است به دیدارش می‌شتابد. به هر حال، سعی می‌شود، کدورت و دلگیری باقی نماند. بسیارند خواهران و برادران یا اقوامی که سال‌ها از یکدیگر دلگیرند و کوچک‌ترین رفت و آمدی ندارند. ولی حج یا عمره بهانه‌ای می‌شود که تیره‌گی‌ها و آلودگی‌ها در زلال جاری حج یا عمره شست‌وشو و پاک شده، تبدیل به آشتی و محبت شود. در حقیقت افراد بشر به دلیل اجتماعی بودن در زندگی شخصی و اجتماعی خود گرفتار تضادها و مشکلاتی می‌شوند که نتیجه آن رنجش و نارضایتی دیگران است. ولی سفر حج یا عمره فرصتی را پیش می‌آورد تا احساسات انسان تحریک شود و از خطای یکدیگر گذشت کنند و به همدیگر نزدیک و مهربان شوند.

به تعبیر دیگر، در فرصت حج یا عمره زمینه بهتری برای خالی کردن دل از کینه و کدورت است. به‌طور مسلّم، اگر ظرفیت پر شده دل از کینه خالی شود، جای بیشتری برای ذخیره معرفت و عشق به حق فراهم خواهد آمد.

البته برخی اوقات شیطان مانع ایجاد کرده، انسان را وسوسه می‌کند که اگر نزد دیگران برود و حلالیت بطلبد، خود را کوچک کرده است. ولی باید توجه داشت خودشکنی و پرهیز از کبر و غرور، زمینه‌ساز پاکی از گناه

ص:۱۳۸

و آمرزش است. اگر حاجی خودشکنی را پیش از سفر آغاز نکند بهره لازم را نخواهد برد. امام صادق علیه السلام در این‌باره می‌فرماید:

مَنْ أمَّ هذَا البَیتَ حاجّاً أو مُعْتَمِراً مُبَرّأً مِنَ الکِبْرِ رَجَعَ مِن ذُنُوبِهِ کَهَیئَةِ یَومَ وَلَدَتْهُ اُمُّهْ.(۱)

کسی که برای حج یا عمره قصد این خانه کند، درحالی‌که از خودپسندی بری و دور باشد، همانند روزی که از مادر متولد گردیده، از گناهان پاک می‌شود.

عوامل آسیب‌ساز به اهداف اجتماعی حج

اشاره

رسول گرامی اسلام (ص) در حدیثی می‌فرماید:

یَأْتِی عَلَی الناسِ زمانٌ یَکُونُ حَجُّ المُلوکِ نُزْهَةً و حَجُّ الأغنِیاءِ تِجارَةً و حَجُّ المساکِینِ مَسْأَلَةً.(۲)

زمانی بر مردم فرا می‌رسد که زمامداران برای تفریح و تفرّج و توانگران برای کسب و تجارت و نیازمندان برای [رفع] خواسته‌ها به حج می‌روند.

این حدیث ارزشمند بیانگر این نکته مهم است که مسلمانان نباید با انگیزه‌ای غیر الهی به حج یا عمره اقدام کنند. با کمال تأسف با تمام منافع و آثاری که حج و عمره از سطح ملّی و بین‌المللی دارد، حج و عمره برای افراد یا

۱- کافی، ج۴، ص ۲۵۲.

۲- وسایل الشیعه، ج ۸، ص ۴۱.

ص:۱۳۹

گروه‌هایی در سطح کشوری، وسیله‌ای برای کسب اعتبار اجتماعی، تجارت یا تفریح و خوشگذرانی شده است. این گونه افراد و گروه‌ها آگاهانه یا ناآگاهانه، خواسته یا ناخواسته با سوء استفاده از جایگاه و موقعیت اجتماعی خود، مانع از محقق شدن اهداف الهی و اجتماعی حج می‌شوند.

به یقین این گونه افراد و گروه‌ها نه‌تنها از اهداف معنوی و اجتماعی حج یا عمره بهره‌مند نمی‌شوند، بلکه باعث ترویج فرهنگ نادرستی در سطح جامعه می‌شوند که می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌های جدّی به اهداف الهی و معنوی حج یا عمره شود. در ادامه به شرح این عوامل آسیب‌زای اجتماعی پرداخته می‌شود.

۱. فخرفروشی برای کسب منزلت اجتماعی

در سال‌های اخیر با کمال تأسف حج و عمره برای عده‌ای عاملی برای بزرگی و وسیله‌ای برای اعتبار اجتماعی شده است. به‌گونه‌ای که این گونه افراد، با حضور مکرر در مراسم حج و عمره، نه تنها عرصه را برای دیگران تنگ، بلکه به آن تفاخر نیز می‌کنند.

شگفت اینکه برخی از این افراد، مراسم جشن برگشت (ولیمه) را در تالارها و رستوران‌های باشکوه و مجلل برگزار می‌کنند. از اقوام، دوستان و آشنایان، آنان که

ص:۱۴۰

توانگرند، هدیه‌های قابل ملاحظه‌ای می‌آورند و آنان که نتوانسته‌اند یا نداشته‌اند که هدیه مناسبی تهیه کنند، شرمنده و خجالت‌زده می‌شوند. گاه مشاهده می‌شود ده‌ها پارچه‌نوشته، بَنِرهای گران‌قیمت سر در منزل و تالار نصب می‌شود. ورودی حاجی را فرش می‌کنند و اطراف آن را گل می‌چینند. کوچه و خیابان را چراغانی می‌کنند. مداح‌ها یا شخصیت‌های معروف را به مجلس خود دعوت می‌کنند یا برای تفاخر بیشتر چندین چمدان اجناس رنگارنگ برای هدیه یا خودنمایی وارد می‌کنند و. . . .

البته بخشی از این رفتارها شاید مربوط به اطرافیان حج‌گزار باشد که آگاهانه یا ناآگاهانه دست به این اقدامات می‌زنند، ولی حاجی اگر خود توجیه باشد، قبل از سفر به خانه خدا، می‌تواند پیش‌بینی کند و سفارش‌های لازم را برای به حداقل رساندن این تشریفات انجام دهد.

به هر حال، این‌گونه تشریفات و به‌جا آوردن مکرر حج و عمره برای فخرفروشی و منزلت‌طلبی چیزی نیست که با روح حج یا عمره سازگار باشد؛ زیرا یکی از اهداف ارزشمند حج از بین رفتن منیت‌ها و همراه شدن با اجتماع است.

این‌گونه افراد باید به فرمایش امام صادق علیه السلام توجه داشته باشند که حضرت می‌فرماید:

الحجُّ حَجّانِ: حَجٌّ للهِ و حَجٌّ لِلنّاسِ، فَمَن حَجَّ للهِ

ص:۱۴۱

کانَ ثَوابُهُ عَلَی اللهِ الجَنَّهَ، و مَن حَجَّ لِلنّاسِ ثَوابُهُ عَلَی النّاسِ یَومَ القِیامَهِ.(۱)

حج دوگونه است؛ حج برای خدا و حج برای مردم. پس آن کس که برای خدا حج گزارد، از خداوند پاداش بهشت گیرد و آن کس که برای مردم حج به‌جای آورد، پاداش آن در روز قیامت با مردم است! .

۲-آلوده‌کردن حج به منافع دنیوی

هدف اصلی و علت غایی هر عبادت، همانا توجه به خدا، طلب رضای او و تحصیل آخرت است که مقصد آفرینش انسان را تشکیل می‌دهد. از این‌رو مقصد اساسی را نباید با اغراض دنیوی و اهداف مادی، کم‌رنگ ساخت. فریضه عبادی حج نیز از این قاعده مستثنی نیست؛ چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید:

(وَ لِلَّهِ عَلَی النَّاسِ حِجُّ الْبَیْتِ) (آل عمران: ۹۷)

و برای خدا بر مردم واجب است که آهنگ خانه [او] کنند.

طبق این آیه مبارکه، اگر حج با هدف معنوی و به قصد تقرب الهی انجام نگیرد، ارزشمند نخواهد بود و به یقین تأثیر معنوی و اجتماعی چندانی هم نخواهد داشت. با توجه به بی‌ارزشی حج با هدف مادی، متأسفانه عده‌ای،

۱- وسایل الشیعه، ج۱۱، ص ۱۰۹؛ ثواب الاعمال، ابن بابویه شیخ صدوق ، ص ۱۶.

ص:۱۴۲

حج و عمره را با منافع دنیوی آلوده کرده‌اند. گاهی این‌گونه افراد، روایت‌های اقتصادی وارد شده درباره منافع اقتصادی حج را در طول سفر بهانه قرار می‌دهند. وقت و بی‌وقت با حضور در بازارهای پر زرق و برق مکه و مدینه به دنبال منافع اقتصادی و کسب و تجارت می‌روند و به حیثیت حجاج ایرانی و آبروی کشور آسیب می‌رسانند.

البته تجارت و کسب در سفر، خود عاملی برای برگزاری فریضه حج و تأمین معاش گروهی از زائران است. گروهی که اگر کسب و تجارت نکنند، قادر به تأمین مخارج خود نیستند. از این‌رو به این گروه از زائران اجازه داده می‌شود که تجارت را وسیله‌ای برای کسب توانایی مالی قرار دهند تا در کنگره حج حضور یابند و به شکوه اجتماع مسلمانان بیفزایند. همچنین برای کسانی که روزی‌شان از طریق حج تأمین می‌شود، مانعی ندارد که هم درآمدی کسب کنند و هم مناسک حج را به‌جای آورند؛ چنان‌که وقتی کسی از امام صادق علیه السلام می‌پرسد: «اگر کسی به قصد تجارت رهسپار مکه شود یا شتران خود را کرایه دهد، آیا حج او ناقص است یا تمام؟» حضرت پاسخ می‌دهند: «مانعی ندارد، حج او تمام است» .(۱)

بنابراین اهداف اقتصادی حج، مقدمه‌ای برای رسیدن

۱- وسایل الشیعه، ج۱۱، ص ۴۰.

ص:۱۴۳

به اهـداف متعالی حـج است؛ به تعبیر دیگر، ذکر و طلب آخرت اصل است و کسب روزی، فرع آن است. حاجی بایـد بداند «حج و عمره دو بازار از بازارهای آخرت است» .(۱)نه بازار دنیا! ازاین‌رو بر حاجی حیف است پس از عمری انتظار که خداونـد توفیق حج یا عمره را به او عطا کرده است، ندانـد در کـدام جایگاه قرار گرفته است و فرصت انـدک حج را به‌جای حضور در مسـجدالحرام و مسجدالنبی (بازارهای آخرت) در بازار دنیا سپری کند و از آموزه‌های معنوی و اجتماعی حج محروم شود. باید حاجی بداند که:

طواف کعبه عشق از کسی درست آید

که دیده، زمزم او گشت و دل، مقام خلیل

۳. برگزاری حج و عمره برای سیاحت و تفریح

یکی دیگر از عوامـل آسـیب‌زای اجتمـاعی که با اهـداف الهی حـج مغایر است، حـج‌گزاری و عمره‌گزاری برای سـیاحت، تفریـح و خوش‌گـذرانی است. به‌ویژه این عامل آسـیب‌زا، در سـفر عمره به دلیل فراهم بودن امکانات، مسـکن، تغـذیه مناسب و نیروی خَدمه مخلص که شبانه‌روز با جان و دل در خدمت زائران هستند، بیشتر مشاهده

۱- «الحج والعمرة سوقان من اسواق الآخرة» ؛ من لایحضره الفقیه، ج۲، ص۱۴۲.

ص:۱۴۴

می‌شود. این گروه از زائران در طول سفر همواره در پی مسکن بهتر، غذای لذیذتر، خواب بیشتر و خرید ارزان‌ترند و در این سفر به آنـان چنـان خـوش می گـذرد کـه از فیض حضـور بیشـتر در حرمیـن شـریفین، بـه‌ویژه از سـحرهای پر فضـیلت مکه و مـدینه محروم می‌شوند. به‌طور معمول، به بازار می‌روند و به خرید کردن برای خود، دوستـان و آشـنایان سـر گرم می‌شوند. به سـراغ فروشـگاه‌های لوکس می‌رونـد و بـا کیسه‌هـای مملو از اجنـاس خریـده شـده به هتـل بـاز می گردنـد. برای دریافت خـدمات بهتر و بیشتر همواره با نیروهـای ثـابت هتل، طلبکارانه برخورد می کننـد. غافل از اینکه حـج و عمره فرصت تن‌آسایی و تن‌پروری نیست، بلکه فرصتی برای خودسازی فردی و اجتماعی است.

البته از دیدگاه اسلام، سیر و سفر با انگیزه‌های الهی و عقلانی، از جمله عبرت‌گیری از ملت‌های گذشته، آشنایی با زندگی پیشینیان، شناخت جلوه‌های خـدا در روی زمین، پرورش انـدیشه، امری پسـندیده است؛ چنان‌که در آیات متعـدد قرآن مجید نیز به آنها اشاره شده است؛ از جمله در سوره حج آمده است:

(أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها) (حج: ۴۶)

آیا آنان در زمین سیر نکرده‌اند تا دل‌هایی داشته

ص:۱۴۵

باشند که [حقیقت را] با آن درک کنند یا گوش‌هایی که با آن [ندای حق را] بشنوند.

آری، گردشگری معنوی، دل انسان را روشن، چشم‌ها را بینا و گوش‌ها را شنوا می‌کند. از سستی و رکود می‌رهاند و به رشد و شکوفایی فکری و پرورش اندیشه‌ها و تقویت جنبه عقلانی انسان می‌انجامد. حج‌گزار، باید به سیر و سفری بپردازد که دارای اهداف الهی باشد نه برای تن‌آسایی و خوش‌گذرانی؛ آن هم در سفر حج و عمره که تقرب به خدا، انقطاع از دنیا، پرواز در ملکوت، بریدن از دنیا و توجه به آخرت در تار و پود آن تعبیه شده است.

۴. امتیاز طلبی خواص

همان‌گونه که در مبحث آموزه‌های اجتماعی حج بیان شد، حج و عمره، یک زندگی اجتماعی بدون فاصله یا کم فاصله است. شارع مقدس اسلام وضعیت حج‌گزاری را به‌گونه‌ای قرار داده است که همه گروه‌های اجتماعی، فارغ از مشخصه‌های خود، اعمال حج را در فرصت اندک آن، به‌گونه‌ای انجام دهند که هیچ نشانه‌ای از تبعیض وجود نداشته باشد. ولی متأسفانه عده‌ای (خواص) آگاهانه یا ناآگاهانه، خواسته یا ناخواسته با رفتارهای امتیازطلبانه خود، مانع تحقق این آرمان الهی می‌شوند. درحالی‌که همین خواص در درمان بیماری امتیازطلبی، نقش اساسی

ص:۱۴۶

دارند. آنان می‌توانند با پرهیز از رفتارهای امتیازطلبانه و تشویق دیگران در تحقق این هدف الهی بسیار مؤثر باشند. مرحوم بهشتی از امتیازطلبی خواص در حج خاطره‌ای نقل می‌کند که شنیدنی است. ایشان می‌نویسد:

وقتی وارد جدّه شدم، قرار بود با رفقایی باشیم که اصل پرهیز از امتیازطلبی را رعایت می‌کردند، ولی این اتفاق نیفتاد. از این‌رو، به کاروانی ملحق شدیم که مدیر گروه آن ضمن گفت‌وگویی محبت‌آمیز گفت: «ما می‌توانیم با امکاناتی که در اختیار داریم، برای شما و همراهانتان چنین و چنان کنیم» . به ایشان گفتم: «من به حج آمده‌ام، یعنی به سفری آمده‌ام که می‌خواهم بیماری امتیازطلبی را در وجودم معالجه کنم!» سپس دلیل پیوستن به کاروان را نیز برای او شرح دادم و گفتم: «اگر می‌خواهی خدمتی به حاجی انجام دهی، سعی کن او را راهنمایی کنی که اعمال خود را به درستی انجام دهد و مکان‌هایی را ببیند که لازم است، چه بسا که دیگر توفیق زیارت و حج نصیب او نشود. اما بزرگ‌ترین محبت در حق ما این است که برای ما امتیازی قائل نشوید!» .(۱)

در هر حال، نمایش این‌گونه رفتارهای تبعیض‌آمیز از سوی افراد، به‌ویژه خواص جامعه، افزون بر اینکه با اهداف اجتماعی حج مغایر است، موجب کم‌اثر شدن

۱- حج در قرآن، صص ۷۰ و ۷۱ بازنویسی شده .

ص:۱۴۷

آموزه‌های اجتماعی حج روی حج‌گزاران می‌شود. از همه مهم‌تر نارضایتی پروردگار متعال را نیز در پی خواهد داشت. البته بعضی اوقات در سفر حج مردم به برخی از خواص احترام می‌کنند، بدون اینکه او خود خواستار آن باشد که این دیگر امتیازطلبی نیست؛ برای نمونه، درباره امام سجاد علیه السلام چنین نقل شده است:

در دوره ولایت‌عهدی «هشام بن عبدالملک» در سالی که امام سجاد علیه السلام در مناسک حج حضور یافته بود، هشام نیز حضور داشت. هشام بعد از طواف کعبه هر اندازه که سعی کرد طبق آداب، خود را به حَجَرالاسود برساند و آن را لمس کند، میسّر نشد؛ زیرا همه مردم یک نوع لباس پوشیده بودند، یک نوع سخن که ذکر خدا بود به زبان داشتند، یک نوع عمل انجام می‌دادند و چنان غرق در احساسات پاک خود بودند که نمی‌توانستند درباره شخصیت دنیایی هشام و مقام اجتماعی او بیندیشند. افراد و اشخاصی هم که از شام با خود به همراه آورده بود تا حُرمت او را حفظ کنند، در مقابل اُبهت و عظمت معنوی حج، ناچیز به نظر می‌رسید. هشام ناگزیر برگشت و در جایگاهی که برای او ساخته بودند مستقر شد و به مردم نگاه می‌کرد. در این میان امام سجاد علیه السلام، درحالی‌که چهره پرهیزکاری در او نمایان بود و مانند همه یک جامه ساده بر تن داشت در میان سیل جمعیت ظاهر شد. ابتدا به طواف کعبه پرداخت سپس با چهره‌ای آرام و

ص:۱۴۸

قدم‌هایی مطمئن به طرف حجرالاسود آمد. جمعیت با همه ازدحامی که بود، همین‌که حضرت را دیدند، فوراً کوچه دادند و حضرت خود را به حجرالاسود نزدیک ساخت. شامیان که این منظره را دیدند و قبلاً دیده بودند که مقام ولایت‌عهد با آن اهمیت و طمطراق موفق نشده بود که خود را به حجرالاسود نزدیک کند، غرق در تعجب گشتند.(۱)

آری، گاهی در سفر حج، مقام معنوی خواص، خود برانگیزنده احترام مردم است، ولی خواص، خود باید سعی کنند در طول سفر حج به دنبال امتیازطلبی نباشند. حتی سعی کنند تا حد ممکن با افراد ناشناسی سفر کنند که ایشان را نشناسند تا او هم بتواند به دیگران خدمتی کند، منیت‌های خود را فرو ریزد و اجر بیشتری از سفر حج ببرد. بهتر است در این زمینه به امام سجاد علیه السلام اقتدا کرد، چنان‌که درباره آن بزرگوار نوشته‌اند:

در سفر حجی به‌طور ناشناس وارد کاروانی شد که افراد کاروان او را نمی‌شناختند. حضرت در طول سفر با نشاط و چابکی خاصی مشغول خدمت و رسیدگی به امور زائران شد، بدون اینکه از او درخواست کمکی کنند. در بین راه فرد تازه واردی به کاروان، امام را شناخت. از کاروانیان پرسید: «این شخصی را

۱- داستان راستان ۲ جلدی ، مرتضی مطهری، صص ۱۱۳ و ۱۱۴ با اندکی تلخیص به نقل از بحارالانوار، ج ۱۱، ص ۳۶.

ص:۱۴۹

که مشغول خدمت به شماست می‌شناسید؟» گفتند: «نه، او را نمی‌شناسیم» . مرد گفت: «معلوم است که نمی‌شناسید. اگر می‌شناختید، چنین گستاخی نسبت به او نداشتید» . او امام سجاد علیه السلام را به کاروانیان معرفی می‌کند، جمعیت آشفته شده، برای معذرت‌خواهی و دست و پابوسی خدمت امام می‌رسند و گله می‌کنند که این چه کاری است که ایشان با آنان کرده است؟ ممکن بود آنان جسارتی نسبت به او بکنند و مرتکب گناهی بشوند. امام در پاسخ می‌فرماید: «من به عمد شما را که مرا نمی‌شناختید برای همسفری برگزیدم؛ زیرا گاهی با کسانی که مرا می‌شناسند مسافرت می‌کنم، آنها به احترام رسول‌خدا (ص) به من مهربانی می‌کنند و نمی‌گذارند که من عهده‌دار خدمتی بشوم. از این‌رو تمایل دارم همسفرانی انتخاب کنم که مرا نمی‌شناسند و از معرفی خودم هم خودداری می‌کنم تا بتوانم به سعادت خدمت رفقا نایل شوم» .(۱)

۵. واردکردن انبوه کالاهای خارجی

وارد کردن انبوه کالاهای خارجی به‌وسیله زائران ایرانی، از جمله مشکلات اجتماعی سفرهای حج و عمره است که هر ساله از نظر اقتصادی (خروج ارز) و حمل و

۱- داستان راستان ۲ جلدی ، صص ۳۶ و ۳۷ با اندکی تغییر به نقل از بحارالانوار، ج ۱۱، ص۲۱.

ص:۱۵۰

نقل، مشکلاتی را برای کشور ایجاد می‌کند؛ به‌گونه‌ای که هر ساله ناوگان هوایی کشور که وظیفه حمل و نقل زائران حج را به عهده دارد، به‌جای سرویس‌دهی بهتر به ایشان، باید بارهای اضافی زائران را به داخل کشور حمل کند. حال اگر این کالاها مرغوبیت و کیفیت مطلوبی داشته باشند و کمکی به کمبود کالا ـ در داخل کشور بکنند، حرفی نیست، ولی با کمال تعجب، بیشتر کالاهایی که زائران به کشور وارد می‌کنند، کالاهای بی‌کیفیت خارجی‌اند که امکان تولید و عرضه مطلوب‌تر آن با قیمت مناسب در داخل کشور وجود دارد. ولی هر ساله زائران ایرانی به‌جای حمایت از صنایع داخلی و رونق فعالیت‌های اقتصادی کشور، میلیاردها ریال ارز را به جیب شرکت‌های خارجی می‌ریزند.

متأسفانه هم‌وطنان زائر، به اندازه‌ای در خرید کالاهای خارجی زیاده‌روی می‌کنند که بیشتر فروشندگان بازارهای مکه و مدینه به زبان فارسی مسلط شده‌اند یا هرجا که جمعی از ایرانیان به‌طور موقت مستقر می‌شوند، سریعاً عده‌ای دست‌فروش، بازار متحرکی را پیرامون آنان تشکیل می‌دهند.

به هر حال، خرید بیش از اندازه کالا آن هم کالاهای بی‌کیفیت خارجی به هیچ وجه شایسته زائر ایرانی نیست. زائری که هدفش زیارت خانه خدا، انجام دادن مناسک

ص:۱۵۱

حج و کمک به تحقق اهداف اجتماعی حج است؛ زیرا نه‌تنها زمینه‌ساز خروج بیش از اندازه ارز و ایجاد مشکلات برای ناوگان هوایی کشور می‌شود، بلکه مناسب با شخصیت حاجی و حیثیت کشور هم نیست. بارها مشاهده شده است که زائران خارجی و مأموران عربستان به تمسخر به این کالاها و رفتار حاجی می‌نگرند و حتی خود انسان بی‌اختیار به یاد شعر شیخ بهایی می‌افتد که چنین سرود:

مقصود من از کعبه و بتخانه تویی تو

مقصود تویی، کعبه و بتخانه بهانه

حاجی به ره کعبه و من طالب دیدار

او خانه همی جوید و من صاحب خانه(۱)

نکته پایانی فصل

بر سیاست‌گذاران، مدیران و برنامه‌ریزان امور حج و زیارت لازم است تا ضمن توجه به آثار و منافع اجتماعی حج در سطح ملّی، از عوامل آسیب‌ساز به سیمای زیبای حج و اهداف اجتماعی آن غافل نباشند.

می‌طلبد آن بزرگواران با تجربه چندین ساله، مهندسی فرهنگی دقیق‌تری نسبت به گذشته داشته باشند و در پیشگیری از عوامل آسیب‌ساز بیشتر تلاش کنند. در این

۱- زندگینامه شاعران ایران، لیلا صوفی، ص ۲۰.

ص:۱۵۲

زمینه، توسعه فعالیت‌های فرهنگی و به‌کارگیری نیروهای فرهنگی فعال و خلاق با ابزارهای باورنده و انگیزاننده بسیار کارساز خواهد بود؛ زیرا موجب رشد و بالندگی معنوی و اجتماعی بیشتر در امور حج و عمره خواهد شد.

البته در سال‌های اخیر اقدامات شایسته‌ای انجام گرفته است، ولی کافی نیست!

ص:۱۵۳

کتابنامه

* قرآن کریم

* نهج البلاغه، برگردان: محمد دشتی، چاپ سوم، قم، لقمان، ۱۳۶۹ه. ش.

۱. ابراهیم خلیل مؤسس ام القری، عبدالله جوادی آملی، فصلنامه میقات حج، شماره۶۵.

۲. ابعاد حج در قرآن (۲) ، ناصر شکریان، فصلنامهٔهٔ میقات حج، شمارهٔهٔ ۵۸.

۳. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمدتقی رهبر، چ۲، تهران، مشعر، ۱۳۸۱.

۴. اتحادیه اُمت اسلام در پی آمد ساختار جهان‌شمولی، حمید مولانا، فصلنامه تقریب، چاپ اول، سال اوّل، ۱۳۸۲ه. ش.

۵. احتجاج، به کوشش: بهادری و هادیه، ابی‌منصور طبرسی، چاپ دوم، تهران، اُسوه، ۱۴۱۶ه. ق.

۶. الارکان الاربعه، ابوالحسن ندوی.

۷. اسلام صراط مستقیم، کنت مورگان، برگردان: بحرالعلومی و دیگران، چاپ دوم، تبریز، چاپخانه شفق، با همکاری انتشارات فرانکلین، ۱۳۴۴ه. ش.

ص:۱۵۴

۸. اهداف اجتماعی و اقتصادی کنگره حج، اسماعیل اولیایی، فصلنامه میقات حج، شماره۲۷.

۹. بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، چاپ سوم، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ه. ق.

۱۰. پدیده حج از دیدگاه جامعه شناختی، حسن ضیقه و موسی دانش، در فصلنامه میقات، شماره ۳۸.

۱۱. تحلیلی از مناسک حج، علی شریعتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۰ه. ش.

۱۲. ترجمه تفسیر المیزان، محمدحسین طباطبایی، چاپ سوم، بنیاد فرهنگی علامه طباطبایی، ۱۳۷۶ه. ش.

۱۳. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، چ پنجم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۹ه. ش.

۱۴. تفسیر نور، محسن قرائتی، چاپ اول، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۶ه. ش.

۱۵. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۱۲ه. ق.

۱۶. جرعه‌ای از بیکران زمزم، عبدالله جوادی آملی، چاپ دوم، تهران، مشعر، ۱۳۷۵ه. ش.

۱۷. جرعه‌ای از صهبای حج، عبدالله جوادی آملی، چاپ هفتم، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۸ه. ش.

۱۸. حج در قرآن، محمدحسین بهشتی، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۶ه. ش.

۱۹. داستان راستان، مرتضی مطهری، چاپ بیست و هشتم، تهران، صدرا، ۱۳۸۷ه. ش.

ص:۱۵۵

۲۰. دایرهٔ المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، علیرضا شایان مهر، چاپ اول، تهران، کیهان، ۱۳۷۷ه. ش.

۲۱. ره‌توشه مبلغ، محمدتقی رهبر، چاپ اول، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۸ه. ش.

۲۲. زندگینامه شاعران ایران، لیلا صوفی، چاپ دهم، تهران، جاجرمی، ۱۳۸۲ه. ش.

۲۳. سفرنامه حج، لطف الله صافی گلپایگانی، چاپ سوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ه. ش.

۲۴. صحیفه نور، روح الله موسوی خمینی، چاپ بیستم، تهران، شرکت سهامی انتشار.

۲۵. الطریق الی مکه، محمد اسد، دارالعلم للملایین.

۲۶. علل الشرایع، ابوجعفر ابن بابویه، قم، انتشارات داوری.

۲۷. عیون اخبار الرضا، ابوجعفر ابن بابویه، تهران، نشر صدوق، ۱۳۷۲ه. ش.

۲۸. فردوس الاعلی، محمدحسین کاشف الغطاء، به کوشش: شهید محمدعلی قاضی طباطبایی، تبریز، مطبعهٔ رضایی، ۱۳۷۲ه. ش.

۲۹. فرهنگ صبا، محمد بهشتی، چاپ اول، تهران، آرمان، ۱۳۷۱ه. ش.

۳۰. کافی، محمد بن یعقوب کلینی، برگردان: مصطفوی، چاپ اول، تهران، وفا، ۱۳۸۲ه. ش.

۳۱. کافی، محمد بن یعقوب کلینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۰ه. ش.

ص:۱۵۶

۳۲. کنگره اسلامی حج، علی غفوری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۳ه. ش.

۳۳. گزیده راهنمای انسانیت، جعفر سبحانی، چاپ اول، تهران، مشعر، ۱۳۸۶ه. ش.

۳۴. گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، مرتضی مطهری، چاپ اول، تهران، صدرا، ۱۳۸۰ه. ش.

۳۵. مجمع البیان، فضل بن حسن طبرسی، چاپ دوم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸ه. ق.

۳۶. مستدرک الوسایل، میرزا حسین نوری، بیروت، چاپ دوم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۸ه. ق.

۳۷. معارف حج در نگاه کاشف الغطاء، سیدجواد ورعی، در فصلنامه میقات حج، شماره۶۵.

۳۸. مقدمه کتاب مناسک حج و عمره، محمدسعید رمضان بطویی.

۳۹. من لایحضره الفقیه، ابوجعفر ابن بابویه، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۱۱ه. ق.

۴۰. میعاد با ابراهیم، علی شریعتی، چاپ چهارم، تهران، آگاه، ۱۳۸۷ه. ش.

۴۱. نهج الفصاحهٔ (راهنمای انسانیت)، فرید تنکابنی، چاپ دوازدهم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۳ه. ش.

۴۲. وسایل الشیعه، محمدحسن حر عاملی، قم، آل البیت، ۱۴۱۲ه. ق.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَیْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : -۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۱۸۰-IR۹۰ ۵۳-۰۶۰۹به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».